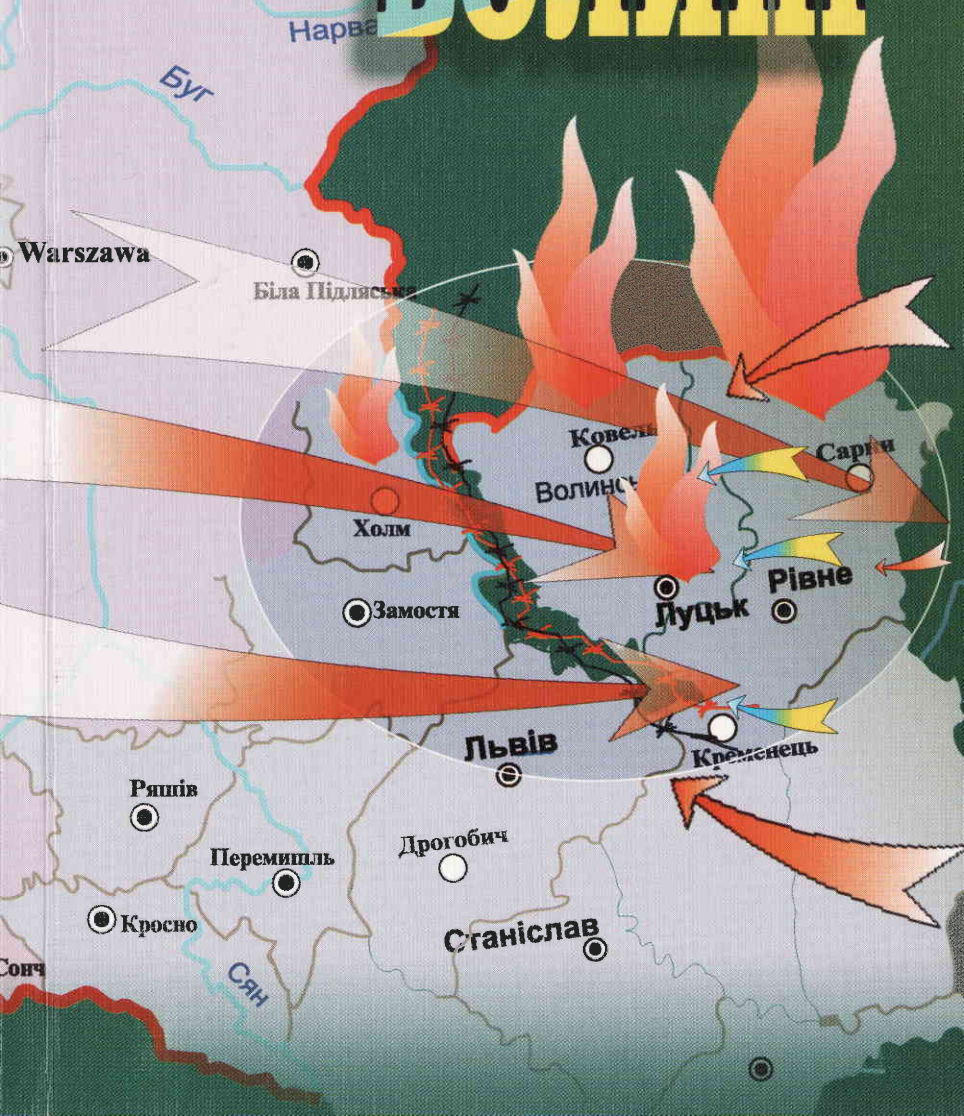

ТРАГЕДІЯ ВОЛИНІ

УКРАЇНСЬКИЙ ІНСТИТУТ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ

Володимир СЕРГІЙЧУК

ТРАГЕДІЯ ВОЛИНІ

ПРИЧИНИ Й ПЕРЕБІГ
ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКОГО КОНФЛІКТУ
В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

СКАНУВАННЯ
AndriyDM

ПП СЕРГІЙЧУК М. І.
Київ — 2009

ББК 63.5 (4 УКР)

С-33

ISBN 978-966-2911-29-9

Сергійчук Володимир.

С-33 Трагедія Волині. Причини й перебіг польсько-українського конфлікту в роки Другої світової війни. Видання друге, доповнене. — К.: ПП Сергійчук М. І., 2009. — 200 с.

У пропонованому дослідженні розповідається про причини й перебіг польсько-українського збройного конфлікту на Волині у роки Другої світової війни. Залучивши до наукового обігу велику кількість нових документів, у тому числі з колишніх таємних архівів, автор доходить висновку, що протистояння між обома народами відбувалося насамперед через несприйняття польською політичною елітою і частиною поляків прагнень українців творити власну державність на споконвічній українській землі. Наголошується також, що в розпалюванні збройного польсько-українського конфлікту були зацікавлені як гітлерівці, так і більшовики.

Розраховано на всіх, хто хоче розібратися у проблемі польсько-українських відносин у 1939—1947 роках.

ББК 63.5 (4 УКР)

© Володимир Сергійчук,
2009

© Леонід Демчишин,
художнє оформлення,
2009

ISBN 978-966-2911-29-9

© ПП Сергійчук М. І., 2009

ОДВІЧНА УКРАЇНСЬКІСТЬ ВОЛИНИ

В історії Європи після Другої світової війни зафіксовано лише один факт такого злочину, коли в мирний час збройні сили держави брутально виселяли із рідної, предковичної землі цілий народ. До такого геноциду проти власних громадян українського походження в 1947 році вдалася комуністична Польща, здійснюючи давній намір своїх шовіністично налаштованих політиків про створення однонаціональної держави.

Так, провідники польського національно-визвольного руху ще задовго до закінчення Другої світової війни переконували поляків, що "немає для нас "добрих українців" — всі відповідають за страхітливі злочини, так, як відповідальним є за таке весь німецький народ. **Українці за Сяном — є закладниками** (виділено в оригіналі. — В. С.) в наших руках. Треба із цього витягнути всі консеквенції" (Walka. — 1944. — 1 czerwca).

Може видатися дикістю, коли ті, що стоять на чолі широких мас, своїми закликами підбурюють до знищення ні в чому невинного мирного населення, зрештою перекладаючи відповідальність окремих людей на весь народ. Але це було саме так.

Здавалося, демократична Польща, котра відродилася наприкінці 80-х років минулого століття, повинна була б усвідомити ту велику кривду, яку вчинили українцям ліві польські сили після Другої світової війни. Однак і донині Сейм Польщі — ні "правий", у якому більшість мали представники революційної "Солідарності", ні "лівий", що складався з неокомуністів, так і не наважилися засудити витворену хай і колишнім комуністичним — але польського походження — режимом злочинну щодо українців акцію "Вісла".

Усвідомлюючи, яка ганьба лягає за цей жорстокий акт на наступні покоління польського суспільства, як і за брутальне вигнання українців з території нинішньої Польщі в 1944—1946 року в радянську Україну і намагання якомога швидше переселити поляків тоді ж з УРСР на "земі одзискане", Президент Польщі Квасневський напередодні 55-ї річниці сумнозвісної операції "Вісла" зважився говорити про вибачення перед українцями своєї країни.

Але видається малоімовірним, щоб польське суспільство в своїй більшості підтримало цей крок. Значна частина його, як і після вибачення Квасневського перед євреями за польські злочини в Єдвабному, протестує. Зокрема, засудила виступ свого Президента майже вся польська "права" преса, яка відбиває погляди національно-католицьких осередків. Багато поляків погоджуються з тезою одного з тамтешніх істориків — це було для українців мало не благом, оскільки, мовляв, при цьому вони переселилися з дерев'яних хат у колишні німецькі кам'яниці тощо.

Одразу ж після заяви Квасневського про нібито вибачення перед українцями за акцію "Вісла" на сторінках польської преси знову появились вже давно заявлені виправдання цьому злочині втратами поляків на Волині в роки гітлерівської окупації.

Не змінився цей тон і після того, як Президент України Леонід Кучма пішов на те, аби знайти порозуміння з нинішнім поколінням наших західних сусідів, відтак виступив у липні 2003 року на відкритті меморіалу в Павлівці на Волині з осудом насильства над мирними поляками й співчуттями: "У цьому місці, де спочивають польські жертви, я хочу від імені всіх українців, які жадають миру і справедливості, висловити глибоке співчуття всім скривдженим полякам, усім знедоленим внаслідок цієї катастрофи" (Урядовий кур'єр. — 2003. — 15 липня).

Зрештою, на відкритті меморіалу жертвам українського населення в Сагрині, спаленої польським військом у 1944, Президента Польщі Леха Качинського поряд з Президентом України Віктором Ющенком у 2009 році не було...

Так, проблема втрат населення під час польсько-українського конфлікту в роки Другої світової війни давно постала актуальною. Адже тільки від об'єктивної відповіді на ті запитання, які досі ятрають душі як поляків, так і українців, залежить і співпраця наших народів у майбутньому. Треба сказати, що на відміну від українських істориків польські дослідники торкалися цієї проблеми ще за часів комуністичної влади в

своїй країні. І тут треба погодитися з тернопільським дослідником Сергієм Ткачовим, що "польська наука в своїх дослідженнях навіть у несприятливі часи пробивалася через класово-ідеологічні хащі, надаючи, насамперед, перевагу національній історії. Українська ж історіографія була заангажована у створення загальнорадянського міфу, в якому не було місця національній історії" (Ткачов С. Польсько-український трансфер населення. 1944—1946 рр. — Тернопіль, 1997. — С. 5).

Значною мірою польським авторам у вивченні проблеми втрат польського населення під час польсько-українського конфлікту в роки Другої світової війни сприяли комуністичні ідеологи Радянського Союзу, котрі одним із основних своїх завдань мали таврувати український національно-визвольний рух, а відтак перекладати на нього всі злочини проти мирного населення, включаючи й гітлерівські.

Саме на догоду комуністичній пропаганді окремі українські науковці, котрі мали доступ до спецхранів, не проаналізувавши ретельно документів, ввели до наукового обігу такі дані про жертви польської сторони, які повинні були особливо наглядно засвідчити про злочинність ОУН-УПА. Тому й не дивно, що журнал кресов'яків "Na rubieży" посилається на львівського історика В. Івасюту, котрий змушений був твердити 1954 року про те, що від рук українських націоналістів загинуло 685 000 — тільки євреїв і поляків. А М. Варварцев та О. Добрецова навіть підняли цю цифру до 800 000.

На жаль, і сьогодні дехто з відомих українських діячів культури, не розібравшись у подіях на Волині, заявляє про те, що "Україна мусить взяти на себе відповідальність за цю трагедію" (Попович М. Це має бути спокутою гріхів перед власною совістю // Дзеркало тижня. — 2003. — Ч. 6).

Зрозуміло, що постає цілком закономірне запитання до філософа та історика Мирослава Поповича: якщо йому особисто невідомі "всі матеріали і документи", то на якій підставі він може давати рекомендації "владним органам і Президенту"?

Виникає запитання і до групи представників української інтелігенції, котрі виступили з відкритим листом щодо подій

на Волині. Бо якщо їм у цій справі "близькі слова Президента Польщі Александра Квасьневського, що "глибока людська формула *"вибачаємо і просимо вибачення"* має сенс навіть тоді, коли над кимось не тяжіє безпосередня відповідальність за те, що відбувалося в минулому", то чому ж не сказали спершу: *"Вибачаємо тим полякам, що виявилися сліпим знаряддям у руках власних політиків, намагаючись не допустити відродження на споконвічній українській землі Української держави, натомість хотіли й надалі розбудувати тут окупаційну Річ Посполиту. Тим полякам, які виявилися сліпим знаряддям на антиукраїнській службі і в гітлерівців, і в більшовиків. Тим полякам, які виганяли в 1944—1946 роках українців з Холмицини, Підляшшя, Надсяння, Лемківщини. Тим полякам, які чинили акцію "Вісла"*.

А вже тоді, мені здається, логічно було б просити *"вибачення у тих поляків, долі яких були понівечені українською зброєю"*.

Однак ми чомусь не бажаємо вникнути глибоко в справу і розставити в ній акценти, а це призводить до того, що вона десятки літ продовжує залишатися відкритою раною у польсько-українських стосунках.

Окрім польські дослідники і сьогодні, на жаль, посилаються на двотомну книгу Владислава і Єви Семашків "Ludobojstwo dokonane przez nacjonalistow ukraïnskich na ludnosci polskiej Wolynia 1939—1945" як достовірне джерело, оскільки, мовляв, іншого подібного не існує. Такий сучасний польський історик, як Гжегож Мотика, котрий намагається представити себе об'єктивним, у своїй рецензії на цей двотомник, зокрема, зазначає, що "це цінний документ трагедії польської людності Волині", а історик, мовляв, що береться за вивчення українсько-польських відносин у період Другої світової війни, "не може поминути це опрацювання" (Motyka G. Rany Wolynia // Zeszyty Historyczne (Paryz). — 2001. — № 138. — S. 206).

Але ж ще кілька років тому, виступаючи на луцькому науковому семінарі, присвяченому польсько-українському конфліктові в роки Другої світової війни, краєзнавець з Волині Ярослав Царук, котрий перевіряв дані вказаної книги тільки

по Володимир-Волинському районі, переконливо довів, що названі там цифри про втрати поляків і українців не відповідають дійсності. Щодо втрат поляків, то Семашки, на думку Я. Царука, завищили показники в 4,1 раза, або на 1916 осіб, а кількість загиблих українців занижена в 25 разів, або на 1184 особи. Скажімо, польські автори подають, що в селі Когильне ліквідовано 76 поляків, а при уважному вивченні цього факту виявилось, що в цьому населеному пункті загинуло лише 3 українці. Документи ж воєнного часу свідчать, що під час спільного з гітлерівцями нападу на Когильне 31 жовтня 1943 року група поляків підірвалася тут на міні (Центральний державний архів вищих органів влади та управління України — ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 3а. — Арк. 31).

Не менш вражаючими є розходження, одержані в результаті копіткої дослідницької діяльності волинянина Івана Пущука. Скажімо, на території Ківерцівського району за 1938—1944 роки "з числа цивільних громадян загинуло не менше 1250 українців, що документується спогадами свідків-земляків. Із них поляками з пляцувок та поляками-шуцманами вбито не менше 747 осіб. У той же час поляків від рук упівців загинуло 138 осіб, 55 — жертви кримінальних злочинців, 33 — невідомих" (Пушук І. Трагедія українсько-польського протистояння на Волині 1938—1944 років. Ківерцівський район. — Луцьк, 2008. — С. 14, 15).

Отже, українців, котрі загинули від рук поляків з пляцувок і поляків-шуцманів у цьому регіоні Волині, у 5,5 раза більше, ніж поляків, убитих упівцями...

Подібна картина вимальовується в результаті праці цього дослідника і на терені Луцького району і міста Луцька. Ним, зокрема, з'ясовано, що поляки з пляцувок убили 534 українців, поляки-шуцмани — 802. У той же час представники українського національно-визвольного руху знищили 173 поляків (Пушук І. Трагедія українсько-польського протистояння на Волині 1938 — 1944 років. Луцький район і м. Луцьк. — Луцьк, 2009. — С. 6).

Таким чином, співвідношення між кількістю українців, убитих поляками з пляцувок і поляками-шуцманами тут у

роки війни, й кількістю поляків, убитих упівцями й оунівцями, як правило з помсти, — 7,7 до 1.

Польські автори, як відомо, називають різні цифри, але в основному зупиняються на 500.000 жертв з польської сторони, наголошуючи при цьому, що втрати польського населення на Волині сягають 140.000—165.000 осіб. Правда, інші зупиняються на 60.000—70.000. До останніх належить і професор Владислав Філяр (*Filar W. Eksterminacja ludności polskiej na Wołyniu w Drugiej wojnie światowej.* — Warszawa, 1999. — S. 12).

Як польські, так і українські науковці розглядали, як можемо переконатися з широкого кола публікацій, тільки втрати польського населення, про підрахунки втрат українського населення досі перед цими дослідниками питання не стояло. Отже, фактично тільки тепер поставлено питання і про жертви українців під час міжетнічного конфлікту в роки війни.

Великих втрат зазнали обидва народи. Але, на мій погляд, ми не можемо звернути увагу лише на 1943—1944 роки і пам'ятати лише Волинь, адже жертви з обох сторін появилися вже з перших днів гітлерівського нападу на II Річ Посполиту. До речі, розпалюючи антипольську кампанію після так званого визвольного походу на Волинь та в Галичину в 1939 році, більшовицькі ідеологи особливо звертали увагу на ті звірства, які були вчинені відступаючою польською армією стосовно мирного українського населення. Зокрема, повідомлялося, що в Стрию польськими військовими 14 вересня розстріляно двох художників — Олексу Харківка і Зенона Охримовича.

Детально розповідалося про криваві події в наддністрянських селах 15—17 вересня 1939 року. Наприклад, у селі Усте польські вояки кинули гранати в школу, куди сховалися жінки з дітьми. У Надітичах Василю Кундзеревому виколото очі, Грицькові Кіндієві відрізано язик.

Селяни цього села розповідали, що поліцейський комісар хвалився: "Я досвідчив, що найкраще чистити чоботи українською, хлопською кров'ю, прекрасно чистить" (цит. за: Сергійчук В. Правда про "золотий вересень" 1939-го. — К., 1999. — С. 20).

Природно, це викликало стихійний порив в українського на-

селення до розправ з поляками, що не раз оберталось трагедією.

Чимало зусиль доклав до розпалювання антипольських настроїв і тодішній керівник УРСР Микита Хрущов, котрий, зокрема, вимагав від військових ліквідації польських урядників. Це призвело до масових позасудових розстрілів невинного польського населення (там само. — С. 10).

Можна погодитися з Гжегожем Мотикою, що "антипольська акція ОУН-УПА на Волині розпочалася в березні—квітні 1943 року" (*Motyka G. Antypolska akcja OUN-UPA 1943—1944 //Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej.* — 2001. — № 5. — S. 24). Але ж маємо також погодитися, що антиукраїнська акція поляків на Волині розпочалася на кілька місяців раніше, про що свідчать вміщені в цій книзі факти, зокрема про заплановану різанину українців на Різдвяні свята 1943 року.

Коли йдеться про польсько-український конфлікт у роки Другої світової війни, то мусимо з самого початку наголосити: він відбувався не на території суцільного польського розселення, а саме на тих землях, які посідали з давніх часів українці, і де вони були у вказаний період, як і завжди, в абсолютній більшості. Українці ставили питання про відновлення власної держави не в Познані і не в Торуні. Тобто, українці не в чужій хаті пробували обстоювати свої права, а ждали своїх законних природних прав як автохтони на власній землі. Без усвідомлення цього ми ніколи не зможемо зрозуміти причини, які підштовхнули українців Волині на радикальні відплатні дії щодо поляків у роки Другої світової війни.

Зрештою, організувавши збройну боротьбу за відродження Української держави, Українська Повстанська Армія кинула клич: "Воля народам, воля людині!". Тобто йшлося про право і польського народу відродити свою державність на власній етнічній території. І ніякого польського фронту УПА не збиралася відкривати, оскільки головний фронт для неї був проти більшовицької Москви і гітлерівського Берліна.

Що стосується поляків, то в спеціальній "Інструкції до виконання", зокрема, зазначалося: "Польський відтинок трактувати як другорядний. В тенденції ми за ліквідацією друго-

рядних фронтів. Ліквідувати однак ті польські елементи, які активно ангажуються проти українства.

На польській терор відповідати негайно акцією. Забороняється в масових відплатних акціях вбивати жінок та дітей. Рішає про відплатну акцію окружний провідник. Річеві протоколи (місцевість, прізвища, дати) з актів польського терору супроти українців пересилати негайно до гори.

У відношенні до політично неактивної польської меншини повести акцію відірвання її від польських імперіялістичних кругів.

Національно нездекларовані римо-католицькі елементи (на ЗУЗ — поляки), що заховуються, пасивно взглядно тягтють до українства — з'єднувати до спільної боротьби, трактувати їх нарівні з українцями" (Державний архів Рівненської області — ДАРО: Ф. Р-30. — Оп. 2. — Спр. 16. — Арк. 112).

За умов більшовицької та гітлерівської окупації, на нашу думку, провідникам обох поневоленних народів, що мали прагнення відродити власну державність, треба було шукати порозуміння, яке було б могутнім засобом боротьби проти обох агресорів. Природно, при цьому обидві сторони мали виходити з права націй на самовизначення й творення своїх держав на власній етнічній території. Поляки ж пішли іншим шляхом — намаганням повернути собі українські землі, постійно посилаючись на міжнародні договори, хоч прекрасно знали, що українці з 1920 року залишалися бездержавним народом, у тому числі й з вини Польщі, яка не дотрималася умов Варшавського договору, підписавши Ризький 1921 з більшовицькою Росією, що означало четвертий поділ українських земель між Москвою та Варшавою за спиною нашого народу.

Збройне завоювання так званих кресів всхудних та накинення українцям польського громадянства без їхньої волі, природно, відбилосся на настроях українців. Тому останні, хоч і жили в межах Польщі, вважали себе її громадянами лише формально, ніколи не відрікалися від українства, не забували, що живуть на своїй етнічній території, без їхньої волі включеної до складу цієї держави.

А польська верхівка вже від перших днів більшовицької

(1939—1941) і гітлерівської окупації зайняла, як і раніше, вороже ставлення до українського визвольного руху та української державної проблеми взагалі. Вона "не визнала прав українців на власну державу і розглядала український народ як такий, що призначений бути завжди поневоленим Польщею і Москвою; заперечила право українського народу навіть на ті західноукраїнські землі, де українців була абсолютна більшість, і надалі продовжувала вважати їх своєю державною територією" (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 215. — Арк. 18).

Навесні 1940 року міністр закордонних справ польського еміграційного уряду в Парижі Кот давав ось такі інструкції полякам через кур'єрів на окуповану територію: "Польське населення не повинне розпалювати національної неприязні, особливо проти євреїв, оскільки вони мають великий вплив у світі" (Польское подполье на территории Западной Украине и Западной Белоруссии. 1939—1941 гг. — Варшава — Москва, 2001. — Т. 2. — С. 1324).

Що стосується українців, то міністр Кот наголосив, що в Польщі мають налагоджувати добросусідські відносини з ними, але лише з незначних питань. На запитання кур'єра Петронковського, що говорити в справі можливого створення української держави, міністр Кот відповів: "таке становище, яке було в Східній Малопольщі, не вернеться, з чим поляки мають рахуватися, але про українську державу краще не говорити, хоч в основному уряд став на точку зору створення великого союзу слов'янських народів" (там само. — С. 1326).

Ще відвертіше висловився прем'єр польського екзильного уряду Сікорський. Зустрічаючись 28 серпня 1942 року з групою аківців, котрі мали нелегально перебазуватися в Польщу, на запитання стосовно перспектив польсько-українських взаємин він відповів: "Українців продам Сталіну". На нове запитання, як це має відбуватися, чи продасть він самих українців, чи разом з землею, "символ Польщі" ухилився від прямої відповіді й обмежився нетактовним зауваженням: "Забагато хочете знати!" (цит. за: Хто пожав "Бурю". Армія Крайова на Тернопіллі. — Тернопіль, 1996. — С. 27).

В інструкції командуючого АК генерала С. Ровецького від 12 грудня 1941 року, надісланій до Львова, зокрема, зазначалося, що переговори з українським підпіллям "повинні мати на меті єдине ознайомлення з планами і настроями українців. Мусимо наголошувати на необхідності співжиття обох народів на спільній території, гарантувати українцям задоволення їх культурних потреб, визнавати за ними право на незалежну державу за Збручем, нагадувати їм про загрозу, яка існує з боку Німеччини і Росії" (*Ільюшин І. Армія Крайова і українсько-польське протистояння в Західній Україні (1939—1945 рр.)*. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук. — К., 2002. — С. 295).

Польський Комітет у справах країни на чолі з генералом Соснковським ухвалив резолюцію, яка призначалася винятково для тих, хто був уповноважений вести переговори з українським представництвом. У вступі до цього документа зазначалося: "Уряд не тільки припускає можливість порозуміння з незалежним українським рухом, але визнає потребу створення спільного польсько-українського фронту ... спрямованого проти окупантів".

А конкретними пунктами резолюції, зокрема, передбачалося:

1. Буде створена українська незалежна держава. У справі східних кордонів цієї держави поляки погодяться на будь-яку пропозицію, запропоновану українською стороною.

2. Незалежна українська держава буде існувати на засадах рівності з Польською Республікою у єдиній федерації. Укладення кордонів між Польщею та Україною буде залежати від характеру федеративного устрою.

3. Українська меншина в межах Польської Республіки, польська меншина в межах української держави користуватимуться широкими національними і культурними правами на загальних засадах" (*Ільюшин І. Армія Крайова і українсько-польське протистояння в Західній Україні (1939—1945 рр.)*. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук. — К., 2002. — С. 102).

Однак офіційна декларація уряду Сікорського лише в загальних рисах торкалася цього питання. Водночас вона

проголошувала боротьбу Польщі за повернення втрачених "східних кресів" (там само. — С. 103).

Тим паче, що працівники Східного бюро, створеного у департаменті внутрішніх справ еміграційного уряду, в своїх документах намагалися навіть не вживати виразу "українець", замінюючи його такими висловами, як "русин", "гайдамацьке дикунство", "гайдамацький заколот", "гайдамацькі банди" тощо. Ці чиновники на державній службі пропонували: "Слово "українець" належить пов'язати з поняттям прислужника ГПУ, більшовицького ката, а також натхненника винищувальної політики гестапо..." (*Ільюшин І. Армія Крайова і українсько-польське протистояння в Західній Україні (1939—1945 рр.)*. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук. — К., 2002. — С. 299, 300).

Треба пам'ятати й іншу обставину. Польський еміграційний уряд не ставив завдання перед своїм підпіллям воювати проти більшовицьких окупантів. Коли навесні 1942 року після контрнаступу під Москвою Червона армія могла розвинути свій успіх, генерал Сікорський, поряд з тим, що наказував докласти якомога більше зусиль, аби Військово Польське з глибини СРСР повернулося до Польщі, розпорядився також не розпочинати першими збройної боротьби з нею, оскільки в очах західної демократії це було б рівнозначним "солідаризуванню нашому з німцями, а це для Польщі було убивчим" (*Armia Krajowa w dokumentach. 1939—1945. — Т. II. — S. 201*).

Збройний виступ проти радянських військ, вважав Сікорський, був би повним безглуздом. Армія Крайова мала підкреслювати своє позитивне ставлення до Радянської Росії (*ibid. — S. 371*).

У таємній особистій інструкції для Ровецького генерал Сікорський підкреслював 8 березня 1942 року: якщо радянський наступ дійде до Польщі восени 1942 року, то поляки не зможуть протистояти російській армії. Відбудова Польщі тоді можлива лише за доброї волі Росії, яка бере відповідні зобов'язання під натиском альянтів. Польський керівник особливо підкреслював, що "всякі антиросійські виступи на Заході були б незрозумілими,

визнані за прогітлерівські, а з боку Росії могли б потрактовані як привід до зламання умови та окупації краю" (ibid. — S. 203).

Планом всепольського повстання від 8 вересня 1942 року, передбачалося, що українці будуть змагатися за відродження власної державності, принаймні до лінії Сяну й Західного Бугу.

При цьому поляки визнавали, що вони не можуть бути впевнені в тому, що до їхньої повстанської акції українці (насамперед, Волинь) залишаються нейтральними (ibid. — S. 331).

Творці цього плану бачили українців наступними після німців противниками. Існує, наголошувалося в документі, навіть можливість запеклого протистояння з українцями з першого дня повстання, зокрема у Львові (ibid. — S. 334).

Саме тому опанування східних теренів передбачалося після взяття під контроль центральних і західних округів. Поляки повинні були бути готовими до боротьби з українцями за Львів, якби ті спробували з початку повстання перешкоджати в здійсненні плану (ibid. — S. 335).

У січні й лютому 1943 року на Волинь була перекинута група офіцерів, що складалася з 20 осіб. На нараді в генерала Ровецького 4 березня було вирішено поряд з підготовкою конспіративних загонів АК до реалізації власних завдань, командування Волинського округу повинно постійно тримати в полі зору питання організації осередків самооборони польської людності на випадок загострення взаємин з українською більшістю, а тому частина військових мала перебувати в розпорядженні цивільної адміністрації (*Ільюшин І.* Армія Крайова і українсько-польське протистояння в Західній Україні (1939—1945 рр.). Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук. — К., 2002. — С. 203).

У затвердженій польським емігрантським урядом 31 березня 1943 року постанові про українську справу йшлося лише про зрівняння українців у правах з поляками в межах довоєнної Польщі (там само. — С. 296—298).

Зрозуміло, що цей документ суперечив планам ОУН щодо створення самостійної Української Самостійної Держави на всіх українських етнічних землях.

Ось у такому політичному ставленні польських політиків до життєвих прав українського народу та його державної проблеми, підкреслювали українські провідні діячі, і треба шукати ті причини, які розбили усі спроби українсько-польського порозуміння.

Тим паче, що українські рани ятрилися вже з перших днів більшовицької окупації в Галичині та Волині. Скажімо, навіть представники Москви, що покликані були придушувати розвиток українства тут, змушені були констатувати агресивність польських шовіністів щодо відродження української мови. Так, секретар Львівського міськкому партії Сидоренко свідчив, що польське підпілля "закликає до того, щоб знищити "українізм", як вони називають українську мову". В одній з листівок польські шовіністи писали: "Уничтожайте украинский язык всякими средствами, какими только располагаете, старайтесь, чтобы все надписи были на польском языке, лишь бы не на украинском, а если надписи должны быть обязательно на украинском, тогда искажайте язык так, чтобы никто не знал, на каком языке это написано" (Державний архів Львівської області: Ф. 3. — Оп. 1. — Спр. 4. — Арк. 155).

Одразу ж по приходу німців на українські землі зав'язалась жорстока боротьба між українським народом, який не давав себе поневолити, і гітлерівським загарбником, що поневолював. Поляки, замість того, щоб стати спільним фронтом проти спільного ворога, пішли за антиукраїнськими кличами, що вкинула їх шовіністична і безвідповідальна верхівка, запрягши до цього польські шовінізовані маси, які мешкали на українських землях. Посипались масові доноси і провокації на українців, за тим пішли побої, грабіж, розстріли, палення сіл, кидання в огонь жінок і дітей та інші дикі оргії, що їх виправляли по українських селах на спілку з озвірілим гестапом вславлені польські кріпо, зондердіни, баншуци, фольксдойчі та інші польські агенти на німецькій службі. До складу цих гітлерівських душогубів і виступників входили також члени польського підпілля.

Це вони на католицьке Різдво в грудні 1942 року, напавши на село Пересоповичі, колядували над тілами знищених ними ук-

раїнців (Бондаренко К. Трагедія Волині: погляд через десятиліття // Дзеркало тижня.— 2003.— Ч. 6).

У звіті АК Львівського регіону за грудень 1942 року є такі слова: "Ставлення до українців скрізь вороже. Немає жодної дискусії, у якій би проглядався хоча б якийсь політичний реалізм стосовно українців. Кожна програма, що має на меті остаточне вирішення українського питання і яка передбачає, що господарями на цій землі можуть бути лише поляки, знаходить підтримку в тутешньому середовищі. Будь-яка спроба надати цим землям політичну автономію приречена на невдачу... і будь-хто, навіть найбільш популярна особистість, якщо займатиме таку позицію, тут програє..." (цит. за: Ільюшин І. Армія Крайова і українсько-польське протистояння в Західній Україні (1939—1945 рр.). Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук. — К., 2002. — С. 300, 301).

Можливо, що польські народні маси, будучи шовіністично і україножерно наставленими через своїх верховодів, ішли на нищення українства з вірою, що тим служать інтересам своєї батьківщини і створюють в цей спосіб передумови до її усаможливлення. Однак, на жаль, це все ішло на користь Москві і Берлінові та на шкоду Польщі.

Що ж в такому разі думали ті, котрі штовхнули польську масу на протиукраїнську боротьбу?

А хіба могли залишитися українці байдужими до ставлення поляків до Акта відновлення Української держави у Львові 30 червня 1941 року? Очевидно, що багатьох з автохтонного тут етносу зачепили за живе заклики польської військової організації «Оборона кресів всхудних», яка зверталася в ті дні до широких мас польського населення: "Жменя українських молойців приїхала з тевтонським збором до одвічного польського гроду, гнізда "орлят", і проголосила незалежність "держави української" (ЦДАВОВУ: Ф. 3959. — Оп. 2. — Спр. 124. — Арк. 11).

Зневажливо відгукуючись про українську інтелігенцію, яку, мовляв, уже винищило НКВС, автори цієї шовіністичної листівки, закликаючи до боротьби з українцями на українській землі, самовпененно заявляли: "Для жмені молойців, провід-

ників самозванної Української Держави — "Іванів" — вистащить ще куль і шибениць" (там само. — Арк. 11).

І такі заклики, і зривання українських прапорів з приміщень української влади, замість яких вивішувалися німецькі, і глумління над портретом Тараса Шевченка, зрозуміло, викликали відповідну реакцію українців. Головна ж образа для них полягала в тому, що поляки не хочуть визнавати Акт відновлення Української Держави.

Ця національна гідність була ще більш зачеплена, коли вже з 1941 року розпочинається терор над українцями Холмщини, спровокований гітлерівськими окупантами. У січні 1941 року документально засвідчено, що "пригнічуюче діють на українське населення польські поліцаї та війти, які залишилися ще по деяких повітах та стараються якнайбільше дошкулити — дальші часті шарварки, важкі контингенти та страх перед недалеким примусовим вербунком до праці в Німеччині... Деякі холмщаки, які повернулися з СРСР, оповідають: "Я вернувся, бо думав, що тут буде ліпше, якби знав, як тут живеться, був би не вертався" (ЦДАВОВУ: Ф. 3959. — Оп. 2. — Спр. 48. — Арк. 9).

Польські фольксдойчі, переважно з Познанщини, котрих німці переселили на Холмщину, всіляко знущалися з українців, б'ючи останніх, вигукували: "Цо ви хцеце Україне будувать? Завалілісьце Польське...ваша маць" (ЦДАВОВУ: Ф. 3959. — Оп. 2. — Спр. 49. — Арк. 40).

Це вкрай негативно впливало на українське населення. Серед несвідомої та малосвідомої маси, наголошувалося в звіті кореспондента Українського Центрального Комітету від 2 лютого 1941 року, "створюється підложжя, на якому з часом прийметься комуністична пропаганда" (там само. — Арк. 40).

Такий моральний терор потім переростає в масове винищення провідних діячів названої української етнічної території. Однак цього не хочуть визнавати навіть ті польські дослідники, які мали можливість знайомитися з документами українських архівів. Скажімо, Гжегож Мотика продовжує й донині повторювати тезу про те, що морди над українцями Холмщини розпочалися в 1943 році, коли вже сталися кри-

ваві чистки на Волині. Принаймні, додає він, "були вони зрештою відповіддю на починання бандерівців" (*Motyka G. Antypolska akcja OUN-UPA 1943—1944 //Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej. — 2001. — №5. — S. 24*).

Саме від цього автора дивно чути подібні твердження, оскільки він мав можливість знайомитися з документами українських архівів. Наприклад, на Холмщині глибоко вразило місцевих українців вбивство в січні 1942 року двох оунівців — Анатолія Козлюка та Володимира Шпака. А подібних розправ з боку польських боївків над свідомими українцями ставало дедалі більше. Так, 22 квітня 1942 року польські боївкарі зліквідували Михайла Скубія під час родинної вечери, а 8 травня 1942 року — селянина Воронія з Вільки Чульчицької вночі в його хаті (ЦДАВОВУ: Ф. 3959. — Оп. 2. — Спр. 133. — Арк. 35).

Подібні морди польські банди чинили скрізь на території сучасної Польщі, де розселялися українці. Скажімо, в Грубешівському повіті до перших днів квітня 1943 року, тобто до початку польсько-українського збройного конфлікту на Волині, польським підпіллям було знищено 40 провідних українських діячів: солтиса Которової Трохима Костюка (2.4.1942), селянина з Гостинного Степана Була (7.5.1942), мужа довір'я в Маличах Павла Лагоду (23.6.1942), волосного урядовця з Вербковичів Василя Нагірного (23.6.1942), вїта з Молодятичів Євграфа Яроша (27.7.1942), організатора молочарні в Модрині Олексу Бойка (19.8.1942), вїта з Белза Омеляна Васьківа (2.10.1942), селянку з Масломич Марію Абрам (12.12.1942) та інших (там само. — Арк. 27).

Багатьох українців Холмщини в серпні 1942 року вразила звістка про загибель священика села Дратова Люблинського повіту Степана Малєша, котрого польські бандити замучили разом з його дочкою Ольгою. Крім них, того ж дня від злочинної рук поляків загинули їхні сусіди Володимир Савич та Теодор Палейчук (там само. — Арк. 61).

У квітні—серпні 1942 року село Каниволя цього ж повіту десять разів німіло від жаху, коли польські банди цілеспрямовано нищили провідних місцевих українців: Миколу Нед-

зялка, Матвія Сачука, Володимира Максимюка, Антіна Рущака, Гната Яртиха, Володимира Рущака, Олександра Яртиха, Марію, Ніну і Теодора Борисів, а в Людвині крик піднімався до небес, коли в серпні 1942 року там хоронили жертви польського терору Антіна Сачеву, Івана Яртиха та Матвія Плотникова (там само. — Арк. 61).

У серпні 1942 року на Білгорайщині з польської руки впали українські вчителі Антін Шаваля та Теодор Когут, вїт Рожанки Іван Шурба, муж довір'я в цьому ж селі Іван Габуда та інші (там само. — Арк. 58).

На Володавщині польські бандити в той час вбили солтиса Коденець Михайла Бринкевича (27.9.1942), волосного агронома з Кривоверби Богдана Панчишина (26.11.1942), а 2 лютого 1943 року всю родину Степана Нарасима з Пахолля (там само. — Арк. 23).

За свідченням архівних документів, поляки вбили в Диневі Краківського дистрикту в жовтні 1942 року працівника Українського Допомогового Комітету Миколу Левицького, а в наступному місяці мужа довір'я в Посаді Горішньому (там само. — Арк. 48).

Гжегож Мотика, як і інші польські історики, котрі хочуть виглядати об'єктивними, не повинні забувати й того, що десятки національно свідомих українців Підляшшя, Холмщини, Надсяння та Лемківщини, котрі стояли на позиції відродження української держави і підтримували прагнення свого народу бути господарем на своїй, споконвічній батьківській землі, були знищені польськими шовіністами в перші три місяці 1943 року — до початку кривавих подій на Волині.

Так, 1 березня поляки знищили в Грубешові відомого українського діяча полковника Якова Войнаровського, 19 березня був убитий голова місцевого Українського Допомогового Комітету Микола Струтинський, 20 і 29 — його помічники Михайло Новосад та Тимофій Стахурський, а наступного дня польський терор залив Пасіку, де 8 українців згинули від бандитів (там само. — Арк. 81).

За яку провину гинули ці люди на споконвічній землі своїх батьків, адже Волинь ще не кривавилася в збройному конфлікті між українськими автохтонами та польськими колоністами?

У зверненні до українців Грубешівського повіту 25 квітня 1943 року польське підпілля визнавало, що "спільним ворогом визнаємо німців, які з своїх цілей наставили в одній околиці українців проти поляків, а в іншій поляків проти українців, тішаться з боротьби збройної", але далі заявляло так: "Польща була і буде. Україна була і буде. Але не на землі грубешівській, бо її тут ніколи не було і не буде. Землі грубешівської не чіпайте. Не буде вона ані німецька, ані українська, тільки — польська. Боронити її будемо до останньої краплини крові" (ЦДАВОВУ: Ф. 3959. — Оп. 2. — Спр. 143. — Арк. 21).

Крім того, українцям погрожували: за кожне виселене за участю української поліції польське село буде спалено два українських села, а за кожного вбитого українцями поляка буде забито двох українців (там само. — Арк. 21).

Ці погрози не забарилися. Скажімо, 6 травня 1943 року польськими бандами було знищено 6 селян у Молакові, 26 — 12 мешканців Стрільців, 4 — Тугані, багато свідомих українців Грубешівщини стали жертвами такого відвертого терору 29 травня (там само. — Спр. 133. — Арк. 80, 81).

Становище в Дрельові та колоніях, що належали до парафії священника Дмитра Хом'яка, писав він до свого духовного зверхника 16 липня 1943 року, "надзвичайно прикре. Яка тут безпека ...Большевицькі бандити, польські та жидівські непокоять, залякують та нищать наших людей. Та найгірше шкодять т. зв. калакути своїми доносами до поліції. Через них 25 душ українців з моєї парафії пішло до сирій землі. Недавно на донос злобного сусіда-калакута поліція застрілила вдову по солтису, котрого кілька місяців передше на донос того самого сусіда теж вбили..." (там само. — Спр. 143. — Арк. 2).

У цьому листі, зокрема, вказується, що одним з найактивніших "калакутів", тобто донощиків, був поляк Ян Мудрий (там само. — Арк. 2 зв.).

А в квітні—жовтні 1943 року від польської злочинної руки впали нові жертви з українського провідного середовища на Холмщині. Наприклад, 31 жовтня 1943 року в Грубешові відбулася панахида по сотнях мирних українців, котрих

знищили польські шовіністи (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 136. — Арк. 1—3).

У пропагандивних викладах Українського Центрального Комітету з приводу цих кривавих подій зазначалося: "Ми з поляками війни не хочемо. Не ми зачали. Стверджуємо, що поляки, ніким з українців не спровоковані, розпочали безоглядний наступ на українство. В Люблинським і Краківським (дистриктах) згинули сотки українців з рук польських терористів: голови й урядники Українських комітетів, мужі довіря, учителі, священики, війти, солтиси, поліцисти, веркшущи, взагалі передові громадяни — падали і падають від польських куль.

Від багатьох місяців стріляють наших людей, а ми не роздували тих подій.

Зорганізоване українське громадянство досі не допустило до того, щоб які-небудь елементи жирували на таких справах.

Не допустимо до роздування протипольських настроїв, бо не хочемо війни з поляками" (ЦДАВОВУ: Ф. 3959. — Оп. 1. — Спр. 14. — Арк. 3 зв.).

Та акції проти українців у цьому регіоні продовжувалися. Документально встановлено, що тоді до сотенного Ігоря, котрий діяв у районі Іваничів на Волині, звернулися українці із-за Західного Буга з проханням захистити їх від польських нападів (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 35. — Арк. 4).

Є згадки про те, що делегація холмських українців зверталася з подібним проханням до Проводу ОУН і в листопаді 1943 року. Як і раніше, Провід ОУН знову звертався до польської сторони з пропозицією про мирне вирішення всіх проблем, однак позитивної відповіді не отримував. Відповідь на таку поставу польського підпілля стала зрозумілою лише після достовірної інформації, яку оунівцям вдалося роздобути завдяки вдалій операції власної розвідки. Справа в тому, що українське підпілля восени 1943 року долучило упівців на чолі з "Чорнотою", відповідно перебравши їх у німецьку уніформу, до делегації гітлерівців на переговорах з представниками Армії Крайової, які відбувалися в люблинських лісах. Уповноважені

польського підпілля були репрезентативно вбрані в офіцерські чоботи, райтки і новесенькі закопанські кожушки.

Перебуваючи в найближчій охороні, українські розвідники мали можливість вислухати всі польські вимоги. Зокрема, поляки просили всебічної підтримки під час боїв аківців з УПА, на що гітлерівці обіцяли висилати негайну збройну допомогу, включаючи авіацію.

Наслухалися тоді українці й багато образливих виразів на свою адресу з боку поляків. Ті переконували гітлерівців, що українці є "зайдами на їх польській, холмсько-галицько-волинській землі" (*Грицай Я., Грицай П.* А рани не гоїлися. — Торонто—Львів, 2001. — С. 55, 56).

Відтепер Проводу ОУН стало зрозумілим, чому поляки не йдуть на порозуміння — вони, очевидно, розраховуючи на допомогу німців, хотіли винищувати й далі українців на їхніх рідних землях.

На жаль, польські дослідники чомусь не помічають цих фактів. Так, співробітники Інституту Пам'яті Народової, що існує у Варшаві, розслідували вчинені відділами польського підпілля чи Війська Польського злочини проти української людності, які сталися лише в 1944—1946 роках. При цьому визнано, що поляками знищено 6 червня 1945 року, тобто вже у повоєнний час, українське село Верховина, де загинуло, близько 200 осіб. А про втрати українців під час польських нападів на Сагринь 9—10 березня 1944 року та Завадку Морохівську у січні 1946 року взагалі замовчується (*Gazeta (Toronto)*. — 2002. — 19—21 kwietnia).

Шановним дослідникам з Інституту Пам'яті Народової належало б знати, до речі, що на Завадку Морохівську Військо Польське вчинило того року аж три бандитські напади — 23 січня, коли там під керівництвом полковника Плюто замучено 70 осіб, 28 березня (розстріляно 11 чоловіків) і 13 квітня (знищено 6 мешканців), а 30 квітня відділ Війська Польського зігнав на сільський майдан усіх тих, хто ще залишався в живих, і насильно доставив їх на залізничну станцію для відправки до Радянського Союзу (Центральний державний архів

громадських об'єднань України — ЦДАГОУ: Ф. 1. — Оп. 24. — Спр. 184. — Арк. 170—178).

Польський історик Гжегож Мотика виправдовує винищення, скажімо, Сагрині та Павликоми в березні 1945 відплатною акцією (*Motyka G. Antypolska akcja OUN-UPA 1943—1944 // Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej*. — 2001. — №5. — S. 25).

У той же час, продовжує далі Г. Мотика, "не можна ставити знак рівності між акціями польськими й українськими", але фактів цих, мовляв, не треба замовчувати.

Справді, не можна замовчувати того факту, що під час гітлерівської окупації відбувалися відплатні збройні акції з обох сторін польсько-українського конфлікту, за умови відсутності законної влади — польської чи української. Але якщо нині важко встановити міру вини українця Івана Колодія, котрого застрелено 27 квітня 1944 року польським підпіллям в ході так званих акцій "превентивних, в самообороні та відплатних" за те, що був урядником в Рембертові, то як пояснити вбивство іншого українця — Веслава Мельничука в контексті такого повідомлення: "У рамках необхідної оборони, оскільки існувала загроза особистому життю, в 1944 році застрелено на терені Рембертова: 10 квітня — конфідента гестапо німця Артура Фішера, 21 квітня — українця Веслава Мельничука, 6 червня — 2 функціонерів польської поліції — сержанта Фелікса Горчковського і сержанта Станіслава Корпіца" (*Witkowski H. "Kedyw" Okregu Warszawskiego Armii Krajowej w latach 1943—1944*. — Warszawa, 1984. — S. 187, 188).

Чим же загрожував Веслав Мельничук полякам? Може тому, що був українцем? Таке припущення спадає на думку тому, що спеціальні терористичні відділи польського підпілля з самого початку свого існування мали завдання нищити свідомих українців, котрі в умовах гітлерівської окупації боронили права рідного народу. Польські шовіністи щодо них стосували не лише кулю, сокиру й мотузку, але й отруту. Внаслідок так званої бактеріологічно-токсикологічної акції польського підпілля з квітня 1943 по липень 1944 року було ліквідовано 615 українців і білорусів, які на землі своїх батьків працювали в місцевих органах самоврядування (*ibid.* — S. 419).

У самій Варшаві, згадував український підпільник Тадей Гордон, "поляки вбили понад сотню українців за те тільки, що були вони українцями. Між іншими вбили теж Голову Українського Допомогового Комітету на місто Варшаву. Який глузд був у тому, нехай вони самі скажуть колись, бо я ніякого добачитися не можу. А це було ще до 1943 року, цебто ще до того часу, коли розшалілася польсько-українська різня" (В ясині лева (українець у польському підпіллі). — Торонто, 1958. — С. 84).

Але якщо в березні 1944 року, в умовах гітлерівської окупації, Сагринь знищила польська боївка, і цей злочин можна ще якось примудрувати під відплатну акцію, то через рік, коли Павликому, приналежну до Польщі, плюндрували польські вояки, хіба можна відносити цю звірячу розправу збройної сили держави над мирними жителями, в тому числі над жінками й дітьми, до відплатної акції?

І це за умови, коли в спеціальному меморандумі до голови емігрантського уряду в Лондоні Сікорського генерал Ровецький писав ще 26 січня 1942 року про те, що на Холмщині, Лемківщині і Підляшші належить рахуватися із українським відродженням (*Armia Krajowa w dokumentach. 1939—1945. — Т. II. — S. 141*).

Волинь тоді не викликала особливого занепокоєння провідників польського підпілля. Їм здавалося, що становище тут значно простіше, ніж у Генеральній Губернії. Тому й вони припускали, що "при застосуванні певних компромісів", прийнятих для поляків, "вдалося б нам досягти суверенності над тим тереном без боротьби" (*ibid. — S. 141*).

Звичайно, насамперед, планувалося досягти цього за рахунок українських інтересів. Навіть у антигітлерівській боротьбі. Адже згідно з наказом Сікорського від 5 лютого 1942 року, в якому, зокрема, йшлося про організацію диверсій на залізничних комунікаціях гітлерівців у районі Здолбунова, підкреслювалося, що терени, обсажені поляками, треба щадити (*ibid. — S. 197*).

Здійснюючи ці диверсії, польське підпілля, крім того, як свідчить І. Ільюшин, завжди залишало "український слід". Наприклад, під час однієї з акцій, коли із складів австрійської

фірми було викрадено близько 400 кілограмів вибухівки, диверсанти свідомо, аби уникнути можливих репресій з боку німців проти польського населення, залишили на місці крадіжки українську газету (*Ільюшин І. Армія Крайова і українсько-польське протистояння в Західній Україні (1939—1945 рр.)*). Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук. — С. 173).

Відтак підриви польським підпіллям німецьких ешелонів біля українських сіл чи інші подібні диверсії призводили до масових репресій окупаційної влади щодо невинного українського населення. Як правило, в таких каральних акціях активну участь брала польська поліція, котра відзначалася особливою жорстокістю в ставленні до українців. Ось що свідчив 1942 року перед лікарською комісією в Кобрині польський поліцай Родак: "Пшеутомьоний, не моге венцей... 106 здрайцуф — хлопупф застшелілем власном ренков, юж не моге спаць! Ці пшекленге українци пшивідамі стойов пшедо мнов по ноцах. Не моге венцей, проше о звольненє, бо зварюєв..." (*Хміль І. Українське Полісся. — Чикаго, 1976. — С. 179*).

Свідок цієї сповіді додає: "Сто шість хлопців, цвіту нашої молоді, під нашептами і закидами комунізму, позбавив цей біснுவатий бандит життя, щоб прислужитися "найяснейшей Жеч-Посполітей", "християнській" Польщі, за допомогою таких же самих звироднілих німецьких фанатиків-фашистів" (там само. — С. 179).

Чи можемо про ці жертви не пам'ятати? І хто від цього виграв? Однозначно — гітлерівський окупант!

Треба визнати, що останні досить часто вдавалися до жорстоких репресій стосовно мирного населення і в результаті провокацій більшовицьких партизанів. Скажімо, 4 листопада 1942 року "червоні месники" на чолі з місцевим жителем Олександром Філюком вбили кількох німців, котрі супроводжували зарплату робітникам-українцям у Клубочин Ківерцівського району, чим спровокували оточення села каральним відділом окупантів. За списком вчителя-поляка Галицького гітлерівці відібрали 139 мешканців, котрі нібито були

прихильні комуністичній ідеї, й спалили їх у кількох клунах. Червоні партизани на чолі з Філюком спокійно спостерігали за розправою в 400 метрах від трагедії (Пуцук І. Трагедія українсько-польського протистояння на Волині 1938—1944 років. Ківерцівський район. — Луцьк, 2008. — С. 128).

Справді, у багатьох випадках зусилля більшовицьких партизанів спрямовувалися проти гітлерівських окупантів таким, провокативним чином, що викликали у відповідь каральні акції щодо невинного українського населення. Урядуючий провідник ОУН Микола Лебедь з цього приводу писав: "Ціль партизанських червоних банд на українських землях була ясна: провокуючи німців, спрямувати всю їх лють на українське населення та, послуговуючись безвідповідальною німецькою політикою, винищувати український нарід і його провідні шари при допомозі терористичних акцій гестапо, щоб завтра використати це пропагандивно, стаючи в обороні того ж народу перед гітлерівськими злочинами... Большевикам легко доводилось виконувати цю провокаційну роботу. Малі большевицькі партизанські відділи, що починають свою діяльність від грабунку населення і ховаються в лісах, від часу до часу підмінують залізнодорожний шлях. Ці відділи для німців невхопні, і вони не вмiли, чи не хотiли розрiзнявати, хто був винен, тiльки за всi саботажи робили вiдповiдальним усе мiсцеве українське населення. За кожний саботаж нiмцi поголовно вимордували населення даної околицi. I так, за саботажну дiяльнiсть большевицьких диверсантiв на Полiссi восени 1942 р. нiмцi вирiзали впень найсвiдомiше пiд нацiональним оглядом українське населення тих теренiв... При тому слiд додати, що большевицькi диверсiйнi банди в боi з нiмцями не входили i нiколи не старалися навить прийти з допомогою населенню. В листопадi 1942 р. нiмцi знищили 100 сiл, в тому числi найбільше село Кам'янку, населення якого — 3000 душ — вирiзали майже вцiлостi, а село зрiвняли з землею. У вiдплату за большевицькi провокацiйнi акцiї нiмцi вишукували i стрiляли найсвiдомiшi родини українських самостiйникiв. Так вимордували вони в Цуманi 120 родин самостiйницького провiдного активу" (М. Лебедь. УПА. —1946. — С. 24, 25).

Але стихійно сформовані в терені повстанські групи були за-

слабкими, щоб оборонити населення. Зазнавало втрат і підпілля ОУН: у серпні 1942 року, наприклад, загинув окружний провідник Луцької округи Григорій Максимчук-Кайдаш. За таких обставин Провід ОУН на північно-західних землях почав схилитися до необхідності формувати більші й сильніші збройні відділи. Найперше, військову референтуру розширено до Крайового військового штабу (КВШ), до якого першим прибув із Галичини Василь Івахів-Рос, керівник підстаршинської школи ОУН у Поморянах. Це саме його член Проводу ОУН Осип Дяків-Горновий назве пізніше "першим шефом Штабу УПА". Рівночасно, крайовий провідник Дмитро Клячківський-Мазур-Охрім звернувся до Проводу ОУН із пропозицією розглянути можливості формування більших військових відділів ОУН. Тоді сотник Роман Шухевич вислав двох своїх старшин — поручника Василя Сидора і хорунжого Юліана Ковальського перейти північну й північно-західну Україну та розвідати, де були б найкращі можливості створення відповідних підпільних баз для формування повстанських відділів ОУН. Виянилось, що на Чернігівщині вже запізно починати творення таких баз, бо там закріпилися більшовицькі партизани, які почали переходити і на північну частину Правобережжя. Але, починаючи від західної Житомирщини аж до Підляшшя — терен придатний для формування більших відділів ОУН.

На основі доповідей В. Сидора і Ю. Ковальського Дмитро Клячківський дав доручення крайовому військовому референтові Сергієві Качинському ("Остапові") розпочати формування більших відділів. Перший такий відділ розміром сотні був створений на Волині уже в серпні 1942 року (Тис А. З перспективи трьох років //Самостійник.—1946. — Лютий. — С. 6).

Восени 1942 року Сергій Качинський формує в околицях Дивина Берестейської області нову сотню ОУН, яка складалася з поліщуків. Услід за поліською сотнею на терені Луцького повіту створюється відділ під командою поручника Івана Перегійняка, а в околицях Колків—Степань організується сотня хорунжого Яреми. За ними творяться сотні Дороша в Пустомитських лісах і командира Крука на Кременеччині.

Від часу, коли на терені Волині постали перші збройні сотні, в

Проводі ОУН й, зокрема, у його військовій референтурі точилися дебати щодо подальшої стратегії ОУН у військовій справі. Для розв'язання цього питання скликано у Львові спеціальну конференцію, в роботі якої взяли участь урядуючий провідник Микола Леbedь ("Максим Рубан"), військовий референт сотник Дмитро Перебийніс ("Дуб"), військовий референт ОУН на північно-західних українських землях (ПЗУЗ) Василь Івахів, військовий референт на західно-українських землях (ЗУЗ) Лука Павлишин ("Вовк"), військовий референт на осередньо-східних (центральных) українських землях (ОСУЗ) Михайло Медвідь ("Крук") і член Проводу Іван Климів ("Легенда"). Конференція ухвалила підпорядкувати всі військові відділи ОУН під безпосередню команду Проводу на ПЗУЗ й організувати збройну самооборону населення. Всі бойові відділи повинні були бути стягнені на Полісся, де, зокрема, на спеціальній стратегічній базі розпочалося б формування регулярних повстанських відділів ОУН (*Леbedь М. УПА. — С. 20*).

На чолі цих відділів під назвою "УПА" призначався крайовий провідник Дмитро Клячківський ("Клим Савур"). При Крайовому Проводі ОУН мав бути розбудований КВШ. Коли ж перших днів січня 1943 року, гестапо заарештувало військового референта в Проводі ОУН сотника Дмитра Грицяя ("Перебийноса"), то його місце зайняв сотник Роман Шухевич ("Тур"), який тільки на кілька днів зміг відвідати родину після втечі з транспорту членів свого куреня до німецьких концтаборів.

Зимові місяці 1942—43 остаточно переконали провідний актив ОУН, що дальше застосування оборонної стратегії стосовно гітлерівських окупантів призведе до ліквідації ОУН. Необхідно було переходити до наступальних дій. Для цього найбільше надавалося Волинь, і саме там за наказом Крайового Проводу, командир сотні Іван Перегінняк провів першу наступальну акцію 7 лютого, здобувши місто Володимирець Рівненської області. Під час бою роззброєно гарнізон, вбито 7 німців та здобуто всю їхню зброю. Цією збройною акцією проти гітлерівських окупантів, під час якої загинув один повстанець, було засвідчено, що революційна ОУН вийшла на передову збройної боротьби з ворогом.

Остаточне сформування визвольної концепції ОУН, яка

полягала у відкритті двох фронтів — проти німецького і московського імперіалізмів, викристалізувалося на Третій Конференції ОУН, що відбулася 17—23 лютого 1943 року. Одразу ж після цього сотник Роман Шухевич як військовий референт у Проводі ОУН поїхав на Волинь для інспекції військової підготовки націоналістичних кадрів для розгортання збройної боротьби. Разом із ним відбув сотник Василь Сидор, призначений на шефа Штабу УПА. Поручник Василь Івахів залишився військовим референтом у Крайовому проводі на ПЗУЗ і був призначений на керівника оперативного відділу в Штабі УПА.

Саме з цього часу збройна боротьба проти окупантів на Волині починає набувати організованого характеру, вона втягує все ширші й ширші маси, включно з українською поліцією, котра з квітня 1943 року зі зброєю в руках поповнює лави УПА.

Отже, уважне вивчення документів і свідчень безпосередніх учасників подій дає підставу стверджувати, що кривавий конфлікт між обома народами на Волині стався тому, що там раніше почався збройний виступ українців проти німецьких загарбників.* І окупанти зуміли зіштовхнуто між собою

* Київський дослідник І. Ільюшин намагається спростувати це твердження, заявляючи: "...з оунівських документів добре відомо, що до початку 1943 р. ОУН виступала якраз проти широкої партизанської боротьби на Волині, спрямованої проти гітлерівців, і навпаки, розпочату вже на той час більшовиками і поляками, а також частиною місцевої української молоді в лавах УПА Т. Боровця-Бульби подібну боротьбу сприймала як таку, що суперечила інтересам місцевого українського населення, проти якого німці нерідко дійсно у відповідь на дії партизанів застосовували масовий терор» (*Ільюшин І. Українська Повстанська Армія і Армія Крайова. Протистояння в Західній Україні. — К., 2009. — С. 18, 19*).

Справді, у червні 1942 року тодішній Провід Революційної ОУН виступав проти партизанки (Державний архів Волинської області: Ф. Р-1021. — Оп. 1. — Спр. 4. — Арк. 1 зв.). Але вже з серпня того ж року, як наведено вище, на Волині організуються перші збройні відділи в обороні мирного населення від терору гітлерівського окупанта. І ці формування не створювалися проти мирного польського населення, вони втрутаються в міжетнічний конфлікт тільки з літа 1943 року, коли вже українське населення Волині зазнає великих втрат, до чого будуть причетними й місцеві поляки. Але це видно з українських документів, які згінював І. Ільюшин, для котрого важливішими, як можна розуміти, є не тільки польські матеріали, але й польська концепція бачення подій на Волині є ближчою.

українців та поляків Волині після того, як українська поліція на наказом ОУН перейшла в підпілля і влилася в ряди УПА. І ось тоді гітлерівці вирішили використовувати поляків для боротьби з українською збройною силою, що посилювала свій вплив в Україні, розгорнувши бойові дії з окупантами.

Це також добре усвідомлювали більшовики. Зокрема, Микита Хрущов, аналізуючи в червні 1943 року загострені українсько-польські відносини на Волині, заявляв чітко: "Моя думка, що все це — справа рук німців" (ЦДАГОУ: Ф. 62. — Оп. 1. — Спр. 1287. — Арк. 83).

Розвідувальне зведення партизанських загонів Кам'янець-Подільської області №7 від 1.06.1943 року засвідчує, що "в Славуті гітлерівці мобілізують поляків, котрих відправляють до Рівного, де, переодягнувши в німецьку форму, навчають військовій справі" (там само. — Спр. 239. — Арк. 19).

Польська поліція, що перебувала на службі в німців, спровоковано виступила проти націоналістів.

З донесень радянських партизанів довідуємося, що "багато поляків іде до німців добровільно, вступають в поліцію і разом з німцями знищують українські села і населення. Ведуть боротьбу з націоналістами.

У місті Колки Волинської області вся поліція — польська. В середині серпня на ст. Маневичі 150 поляків добровільно пішли в поліцію, з них уже 30 чоловік одержали зброю. В поліцію німці приймають поляків до 40-річного віку.

У Сарнах німці озброюють усіх чоловіків-поляків з 16-річного віку, що там перебувають, причому багатьох озброєних поляків відправляють на Захід.

... В околицях міста Рівне поляки спільно з німцями знищують українські села. Поляки спільно з німцями повністю знищили село Парцеревиць Степаньського району, вбили багато українців, котрі не мають ніякого відношення до націоналістів" (там само. — Спр. 254. — Арк. 36).

У квітні 1943 року тільки під час однієї акції на території Луцького району гітлерівці з поляками спалили 5 сіл: Костюківку, Вовчиць, Яблуньку, Довжицю і Загорівку. Тоді ж німці спільно з польською штурмовою двічі нападали на колонію

Красний Сад у Горохівському районі, де знищили 22 господарства і розстріляли близько 100 осіб.

З метою ще більше спровокувати гітлерівців на антиукраїнські виступи польські поліцаї підкидали в кожну хату "компрокат" — підсовували в піч, соломі або в якесь інше місце зброю та гранати. Так, на території Горохівського району злочинний погром німцями кількох українських сіл був наслідком саме польської провокації. Особливо постраждали 10 квітня жителі Княжого, де було спалено 40 господарств і вбито 172 особи. При цьому окупанти мордували цілі родини, використовуючи попередньо складені поляками списки* (*Ільюшин І. Армія Крайова і українсько-польське протистояння в Західній Україні (1939—1945 рр.)*. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук. — С. 224, 225).

18 травня 1943 року Крайовий провідник ОУН на Північно-Західних землях Дмитро Клячківський-Клим Савур звертався до польського населення з такими словами: "...У теперішній час наша адміністрація полишила свої пости, щоб німці не мали доступу до наших сіл і не могли б нас нищити, як це було досі. Ви першими добровільно зголосилися зайняти її місце і допомагати німцям проводити їхню бандитську роботу. Зараз ви є сліпим знаряддям в німецьких руках, яке спрямоване проти нас. Але пам'ятайте, якщо польська громадськість не вплине на тих, котрі пішли в адміністрацію, поліцію та інші установи з тим, щоб вони їх полишили, то гнів українського народу виллється на тих поляків, які мешкають на українських землях. Кожне наше спалене село, кожна наша жертва, що будуть з вашої вини, відіб'ються на вас... Поляки! Опам'ятайтеся! Повертайтеся додому. Ті, котрі зараз служать і допомагають німцям, ще можуть повернутися, але завтра буде пізно. Хто буде і надалі служити та допомагати гестапо, того не мине заслужена кара" (там само. — С. 222).

* Після цих слів дивно читати пізніші заяви І. Ільюшина, що, мовляв, "важко уявити собі, щоб польське цивільне населення Волині проводило геноцид місцевих українців або навіть допомагало гітлерівцям у його проведенні" (*Ільюшин І. Українська Повстанська Армія і Армія Крайова. Протистояння в Західній Україні*. — К., 2009. — С. 20).

І представник польського еміграційного уряду змушений був визнати: "Знайти донощиків і бажаючих співпрацювати з поліцією серед поляків набагато простіше, ніж серед українців. Українці намагаються триматися разом і у незначному відсотку стають донощиками, тоді як серед поляків, котрі є народом з великим гонором, знаходиться багато жінок, які за гроші, хутра і коштовності доносять на співвітчизників і діють проти них" (там само. — С. 225, 226).

Крім польської поліції, до участі в антиукраїнських акціях гітлерівці залучали також польську жандармерію з Генеральної губернії, що складалася з вихідців із Сілезії, Познаньщини та Помор'я. Її ставлення до українського населення було особливо ворожим, наголошує І. Ільюшин. Зокрема, найбільш жорстоко і нещадно поводитися під час нападів на українські села загопи так званої "жандармерії мотоциук" (там само. — С. 228).

Дуже часто польська поліція і жандармерія підтримували бази самооборони на Волині, взаємодіяли з проаківськими партизанськими загонами під час нападів на українські села. Пізніше чимало польських шуцманів і навіть окремі польські поліційні формації увілюються до АК. Так, у січні 1944 року складовою 27-ї піхотної партизанської дивізії АК, яка буде сформована на Волині, стане шуцманшафт батальйон №107 з Матіїва (там само. — С. 229).

Намагаючись зберегти свої сили для відновлення Польщі в передвоєнних кордонах, керівники польського підпілля не поспішали розгортати й широкомасштабну боротьбу й проти гітлерівців. Так, Головний Комендант Армії Крайової генерал Стефан Ровецький 11 лютого 1943 року на сторінках свого друкованого органу "Інформаційний бюлетень" зі статтю під назвою "Зі зброєю до ноги", в якій бійцям АК, а також членам інших підпільних збройних формувань наказувалося утримуватися від виступів проти окупантів, проявляти дисциплінованість і чекати, доки командування не дасть сигналу до виступу "у відповідний момент" (Рудий М. Створення Крайової Ради Народової як політичного центру лівого крила в польському русі опору (кінець 1943—1 січня 1944 р.) // Вісник

Дніпропетровського університету. Історія та археологія. — 1998. — В. 3. — С. 69).

Як можна зрозуміти з цих вказівок генерала Ровецького, найактуальніша проблема для поляків — визволення рідної землі від окупантів — не стояла гостро на порядку денному, польське націоналістичне підпілля вичікувало "відповідного моменту".

Ось таке домінування антирадянських настроїв у керівних колах лондонського табору, вважає М. Рудий, не проминуло уваги спеціальних підрозділів гестапо у Варшаві. В рапорті німецького резидента до Берліна від 10 травня 1943 року було передано зміст розмови, яка відбулася на засіданні відділу безпеки Делегатури півтора місяця назад.. В цьому документі підкреслювався політичний характер висновків, зроблених на засіданні: "Поразка Німеччини перед знищенням більшовизму буде рівнозначна поразці Польщі" і тому "в інтересах Польщі є перемога німців над більшовиками" (там само. — С. 72).

За свідченням більшовицьких партизанів, для боротьби проти українських повстанців гітлерівці з весни 1943 року не тільки змобілізували в ряди своїх каральних органів місцевих поляків, але й перекинули значні відділи польської поліції з території генеральної губернії. Наприкінці травня 1943 року, наприклад, в Бистричах місцевий гарнізон складався з 60 поліцейських, 4 німців і 50 поляків з польського батальйону із-за Західного Бугу, в Березному весь каральний підрозділ був сформований з 200 добре озброєних місцевих поляків. А на села Костопільського куща гітлерівці вислали польський батальйон із-за Західного Бугу в кількості 500 добре озброєних осіб, яким визначили головне завдання "для боротьби з бандерівцями й бульбівцями" (ЦДАГОУ: Ф. 62. — Оп. 1. — Спр. 212. — Арк. 62).

На початку червня 1943 року подібний батальйон в складі 1500 поляків з генеральної губернії прибув до Корця. Про його дії в розвідувальному зведенні штабу більшовицьких партизанських загонів Кам'янець-Подільської області від 15 червня 1943 року зазначається: "Поляки виїжджають на селе,

палять їх і грабують мирне населення. Все награвоване відправляють до Корця, а з Корця за ріку Буг. В даний час у Корці стоїть близько 400 автомашин, на яких прибули польські війська. Подібні польські війська прибули в Межиричі, Тучин, Рокитно, Сарни, Костопіль..." (там само. — Арк. 65).

Як правило, німці виїжджали невеликими групами з своїх укріплених баз, заїжджали до польських колоній, брали великі групи поляків і спільно нападали на українські села.

Як і на гітлерівцях, велика частка вини за розпалювання польсько-українського конфлікту на Волині в роки Другої світової війни лежить і на більшовицькій владі, про що переконливо доповідав на одному із засідань українсько-польського семінару львівський професор Костянтин Кондратюк. Москва, незважаючи на важкі втрати, яких зазнала Червона Армія в 1941—1942 роках, наголошував він, не залишила поза увагою такий терен, як Волинь, де були умови для розвитку партизанського руху. Відтак влітку 1942 року розпочалося проникнення радянських партизанів у цей регіон. Спочатку в районі Березного на Рівненщині 20 червня десантували групу парашутистів на чолі з полковником Дмитром Медведевим, а в середині серпня тут з'явилася ще одна група радянських парашутистів. Вони утворили загін "Переможці" під загальним керівництвом Д. Медведєва. Основне завдання загону полягало у розвідувальній роботі, підготовці ґрунту для розгортання широкомасштабної партизанської діяльності.

Але населення Волині зустріло посланців Москви непривітно. Пам'ятаючи два роки більшовицького "раю", місцеві жителі не бажали підтримувати ту владу, яка принесла їм у "золотому вересні" 1939 року стільки нещастя. Так було в 1942, так було і в 1943. Відомий партизанський керівник Сидір Ковпак, котрий пізніше прибув у цей регіон, засвідчував: "Українське населення винятково підтримує бандерівців. Радянську владу ненавидить" (ЦДАГОУ: Ф. 62. — Оп. 1. — Спр. 248. — Арк. 161).

Таке ставлення до більшовицьких партизанів було не лише в польських селах. Населення південної Волині, доповідав 5 квітня 1943 року комісар партизанського загону імені Михайлова Г. Ку-

зовков, у більшості "цілком підтримує націоналістів-бандерівців. Поляки в основному на боці радянських партизанів" (там само. — Спр. 72. — Арк. 3).

За таких обставин головною базою для підтримки більшовицьких партизанів на Волині стали польські колонії. Зокрема, командир з'єднання О. Сабуров до Українського штабу партизанського руху в своїх донесеннях регулярно підкреслює, що польське населення ставиться до радянських партизанів добре. Наприклад, у радіограмі від 4 грудня 1942 року він зазначає, що польське населення "надає велику допомогу озброєнням, боеприпасами і продовольством групам партизанів" (там само. — Спр. 212. — Арк. 50).

Мабуть, саме така інформація дала підставу керівництву Українського штабу партизанського руху рекомендувати командирам більшовицьких загонів на Волині: "Використовуйте табори поляків як пункти розвитку кадрів наших інтересів" (там само. — Спр. 239. — Арк. 92).

Промовистим з цього погляду є наказ по ковпаківському з'єднанню від 19 червня 1943 року, в якому відзначалося: "Усім командирам підрозділів попередити особовий склад, що села по маршруту в більшості польські, налаштовані на нашу користь, а тому стрілянини по жителях, які втікають, не відкривати, майна ні мирних жителів, ні націоналістів, які не виявляють спротиву, не чіпати" (там само. — Спр. 20. — Арк. 105).

Крім того, радянські партизани зустріли на Волині протидію з боку українських націоналістичних повстанських сил, які були вже досить чисельні. Тому ті поки що нечисельні більшовицькі відділи, котрі були перекинуті через лінію фронту літаками на Волинь, в 1942 році могли розраховувати лише на польські партизанські загоны, які тут виникли стихійно. Відбулися їхні перші контакти з радянськими партизанами. Так, улітку 1942 року сформував загін у півсотні осіб Юзеф Собесяк. Походив він з Люблинського воєводства, Другу світову війну зустрів у вересні 1939 року як рядовий роти зв'язку. Брав участь у боях з гітлерівцями, опинився в полоні Червоної армії. Якийсь час працював у Києві, потім у Маневи-

чах на Волині. У 1941 році керував Ковельською МТС. З приходом німців створив партизанську групу, яка переховувалась у лісах біля Маневичів. Восени 1942 року загін Собесяка передислокувався в урочище Червоний бір за 15 кілометрів від села Карасина, де і зустрівся із радянськими партизанами. Це був невеликий загін Антона Бринського, який прибув на Волинь з Білоруських лісів. А. Бринський передав польським партизанам вибухівку, якою у грудні 1942 року було підірвано кілька залізничних ешелонів на магістралі Ковель—Сарни.

Також у 1942 році сформувався партизанський загін, командиром якого став житель Удрицька, що на Рівненщині, поляк Ян Бужинський. У спогадах він пише: "У квітні 1942 р. я належав уже до антифашистської організації. Збиралися ми у Кочинських лісах. Приходили туди люди з Жаденя, з Велюня, з Удрицька, із Білої над Горинню. Коли було нас близько 70 чоловік, ми вирішили обрати керівництво. Командиром обрали мене, заступником — Назара Васинського. У нас була одна гвинтівка, обріз, дві двостволки і 27 патронів".

Протягом другої половини 1942 р. загін здійснив кілька нападів з метою заволодіння зброєю. Після чергового нападу на Удрицьк (9 листопада), де партизани зруйнували станцію, вибивши звідти охорону і спаливши склади сіна й зерна, їм довелося перейти на табірний спосіб життя. В околицях Старопільні спорудили землянки і стали "людьми лісу".

Із спогадів учасників подій випливає, що радянське керівництво ставило завдання підпорядкувати польську партизанку на Волині, а останні, маючи свою мету, йшли на контакти, щоб дістати зброю. У грудні 1942 року Бужинський допоміг загону ковпаківців, яких очолював І. Бережний, висадити в повітря кілька мостів на Горині і Случі. "В нагороду поляки отримали дві гвинтівки і кілька гранат..."

У січні 1943 року в розташування загону Бужинського, що налічував 187 бійців, прибуло 5 розвідників із білоруського з'єднання Г. Линькова. Вони передали лист від свого командира. Г. Линьков пропонував полякам увійти до складу його з'єднання. Бужинський погодився, за що отримав додаткову

зброю, вибухівку, радіостанцію. Командиром загону було призначено капітана С. Каплуна. Тижнів через два загін було об'єднано із загоном Сазанова, що діяв на межі Рівненської і Житомирської областей, і реорганізовано в партизанську бригаду особливого призначення. Командиром бригади став Каплун, а його заступником — Ян Бужинський.

Ще один польський партизанський загін створив на Рівненщині у Висоцькому районі Роберт Сатановський. Походив він з Лодзі, з сім'ї страхового агента. Навчався у Варшаві. В 1939 році пішов добровольцем в польську армію. Пізніше перейшов німецько-радянський кордон, дістався до Львова, потім вчителював у селі Велюнь на Рівненщині. Під час окупації викладав у Висоцькій гімназії, доки німці її не закрили, а потім служив санітаром у с. Мотинськ. На той час він був уже одним із учасників польського підпілля на півночі Рівненщини, відомий під псевдо "Лікар". Восени 1942 року в село Озера, де Р. Сатановський працював у медпункті, з'явилася розвідка С. Ковпака. Р. Сатановський разом з нею дістався в розташування головних сил ковпаківців у районі Букчі (Білоруське Полісся). У з'єднанні С. Ковпака Р. Сатановський перебував до 17 січня 1943 р. "Я брав участь, — згадував Сатановський, — в усіх операціях і передусім у розвідроботі. Ковпак, а також його заступник комісар Руднев мали зі мною дві кількогодинні розмови, під час яких терпляче розтлумачували мені складні проблеми боротьби. Підполковник Вершигора, що саме тоді опрацьовував план переходу в південно-західному напрямі, неодноразово, мудруючи над картою, звертався за моєю порадою щодо району переправи".

Сатановський тоді був потрібний ковпаківцям і тому, що вони одержали зі свого штабу місяць назад вимогу "уважно розібратися з фактичним становищем загонів українських націоналістів" (там само. — Спр. 31. — Арк. 44).

Саме такі люди, як Сатановський, могли допомогти уточнити відомості про кількість та озброєння збройних загонів українських повстанців, звідки вони прибули, хто конкретно з місцевих жителів входив до їхнього складу, чи й справді воюють з гітлерівцями.

Оскільки Сатановський пропонував більшовицьким партизанам союз і підтримку, обіцяв одразу ж поставити під рушницю не менше тисячі поляків, то такий ентузіаст, який до того ж пробув у розвідці Ковпака тижнів зодва, сподобався. Відтак йому допомогли зброєю, порадами й обіцянкою підтримати.

Очевидно, відомості, які передав більшовицькому командуванню Сатановський, були використані ковпаківцями під час їхніх каральних рейдів по опанованій українськими націоналістами території Волині, наприклад, у селах Людвипільського району Рівненської області, де, мовляв, "звила зручне гніздо контрреволюційна організація українських націоналістів". У розвиток плану боротьби проти оунівців наказом Ковпака від 25 лютого 1943 року командир 3 батальйону Матюшенку доручалося "оточити й очистити села Морозівка, Бистричі, Вілія від контрреволюційних елементів згідно з списком... На кожне село виділити по одній роті. Операцію проводити одночасно" (там само: Ф. 63. — Оп. 1. — Спр. 14. — Арк. 154).

Командир 2 батальйону Кульбака мав завдання "оточити й очистити села Бельчаки, хут. Гурба, Бистрянську Гуту від контрреволюційних елементів згідно списку, що прикладається до наказу" (там само. — Арк. 155).

Така ж місія покладалася і на командира 4 батальйону Подолякові в селі Велика Седлиця (там само. — Арк. 155).

Як стверджує наказ від 28 лютого 1943 року, затриманих у Морозівці, Бистричах і Вілії 8 українських націоналістів відпустили додому, оскільки ті заявили, що "борються проти німців", а 2 і 4 батальйони "ніяких націоналістів, згідно із списками Медведєва з групи НКВС, виявлено не було" (там само. — Арк. 162).

Можливо, цього разу так і було, але як засвідчують інші звіти з'єднання, ковпаківці немилосердно розправлялися з українськими повстанцями на Волині, знищуючи їх десятками (там само. — Спр. 36. — Арк. 144).

Одержавши повідомлення від Ковпака, начальник Україн-

ського штабу партизанського руху Т. Строкач 9 квітня 1943 року радирував йому, що про його рейд Хрущов доповідав Сталіну, котрим усі заплановані заходи схвалені і ним покладаються великі надії саме через ось такі рейди заслати партизан до Польщі. В зв'язку з цим Строкач вимагав від керівників з'єднання Федорова та Дружиніна: "Підбирайте поляків для формування польських загонів. Детально — додатково" (там само: Ф. 62. — Оп. 1. — Спр. 1381. — Арк. 147).

Щоправда, Р. Сатановський, повертаючись від ковпаківців в село Озери, потрапив у розташування сабуровців. За їхньою допомогою в лютому 1943 року в Озерах було створено польський партизанський загін в кількості 22 осіб, який було названо ім'ям Тадеуша Костюшка.

У з'єднанні Сабурова загін Сатановського отримав право воювати під своїм національним прапором, особовий склад носив форму польської армії.

До того часу, поки радянські і польські більшовицькі загони були невеличкими і без скоординованого керівництва, польсько-український конфлікт обмежувався незначними збройними сутичками. Але як тільки на Волинь втягнулися великі з'єднання більшовицьких партизанів, ситуація різко змінилася. Образно кажучи, у волинських лісах, до яких гітлерівці намагалися не показуватися, стало тісно. Той же загін Медведєва, який з вересня 1942 року до лютого 1943 займався диверсіями й убивав гітлерівців, з березня 1943 починає активні дії проти українських повстанців. Так, цим більшовицьким підрозділом 5 березня в селі Хотинь було вбито 10 націоналістів і взято до полону 9; в Богушах 8 березня ліквідовано 26 оунівців; наступного дня в цьому населеному пункті знищено 100 українців; в Майданку в останній день цього місяця медведівцями було взято в полон і розстріляно 6 націоналітів (там само: Ф. 70. — Оп. 1. — Спр. 11. — Арк. 8, 9).

Такими ж кривавими оргіями відзначив загін Медведєва і 1 квітня 1943 року. Того дня ним було вбито 35 українських повстанців у гаю під Берестянами Цуманського району і взято в полон та знищено 6 націоналістів на хуторі Знамирівка, де

відзначився Микола Струтинський (там само. — Арк. 9, 10).

Багато української крові залишилося в ті дні на руках польських більшовицьких партизанів на чолі з Робертом Сатановським. Ось як він звітував у своєму "Щоденнику бойових дій": "14.4.43 р. — взяли участь усім загonom в операції в Єльному. В ході бойових дій знищено 12 націоналістів" (там само: Ф. 62. — Оп. 4. — Спр. 310. — Арк. 8).

У спеціальному донесенні про каральну акцію його власною рукою написано, що після загальних вказівок, даних комбатом, він рушив зі своїми людьми в цей населений пункт. Оскільки детального плану подальших дій не було зовсім, то після ракетного сигналу він повинен був діяти на власний розсуд. Тож, мовляв, як тільки відкрили фронтальний вогонь, вони почали обшукувати хати. Господар однієї хати, яку оточило 2 відділення, відмовився відчиняти двері, але після двох черг з автомата і кількох пострілів з гвинтівки підлеглі Сатановського вибили двері. Швидко перевірили, чи немає в хаті, крім вбитого господаря, більше чоловіків, і відділення розпочало обшукувати сусідні хати.

З четвертої хати, господар утік і заховався на горищі. Ми, продовжував Сатановський, запалили сарай, тоді звідти пролунало кілька пістолетних пострілів і заворушилася солома на даху — "двома короткими чергами з автомата чоловік був убитий. Його швидко охопило полум'я, так що ми не були в стані зробити обшук. У подальшому II-е відділення з політрукom Завадським виявило двох хлопців, які ховалися в сараї, згодом застрелених" (там само. — Арк. 40, 41).

За цей час 1 відділення зайняло спостережну позицію з лівого флангу на краю будинків, обстрілюючи втікаючих, в результаті чого було вбито двох і затримано і приведено в центр села близько десятка людей.

Коли розчистка центру закінчилась, польські більшовицькі партизани із загону Годунка, засвідчує Сатановський, "розійшлись навантажати підводи, я наказав своїм бійцям приступити також до цього, намітивши ті хати, де знаходяться намічені по списках бульбівці, і ті хати, де ми господарів розстрі-

ляли. Моїми людьми навантажено 5 підвід. Я особисто з автоматником конвоював після закінчення операції заарештованих до місця розстрілу" (там само. — Арк. 41).

До подібних "бойових дій" польські більшовицькі партизани відповідно готувалися. Скажімо, 2 квітня загonom Сатановського складено іменні списки націоналістів у селі й містечку Клесів. Потім списки цих приречених на розправу українських патріотів загін Сатановського уточнював і доповнював ще 17—20 квітня (там само. — Арк. 112 зв.).

Як воювали з гітлерівцями поляки із загону Сатановського свідчить ще один запис у його "Щоденнику бойових дій": "8.4.43 р вислана розвідка в район Домбровиці і в Містечко для розвідки гарнізону, настроїв населення, вербування поляків до загону і складання іменних списків керівників націоналістів. Завдання виконано без власних втрат. Приведено п'ять чоловік поляків у загін" (там само. — Арк. 8).

"Того ж дня інший відділ його загону виявляв українських націоналістів у селах Глушиця і Любиковичі" (там само. — Арк. 12).

Потерпали і мирні жителі, про що командування з'єднання змушене було видавати спеціальні накази. З часу вступу на територію Західної України, наголошувалося в наказі Ковпака від 3 червня 1943 року, "наше основне завдання покласти край усьому тому, що ганьбить звання ПАРТИЗАНА, ліквідувати мародерство і грабіж..." (там само. — Спр. 20.— Арк. 138).

Таке завдання ставилося тому, що після переходу через села до штабу "починають надходити скарги на грабежі мирного населення" (там само. — Арк. 152).

Як мали ставитися українці до того, що на них за допомогою збільшовичених поляків складалися списки як на ворогів народу, котрі невдовзі мали бути знищені? Чи могло корінне населення цієї споконвічної української землі залишатися байдужим до того, що з польських колоній організовувалися ось такі збройні акції на українські села проти невинних жителів, зрештою, чому господарі цієї землі мали чекати поки їх убиватимуть у їхній же хаті?

Очевидно, що українець Волині мав брати до рук зброю, ос-

кільки слово автохтона цього краю про повагу до нього бути господарем тут було провідниками польського підпілля знехтуване.

Ось як про це згадує один з учасників Поліської Січі Яків Бричко: "Стали бити німців, а німці нас. Поляки теже нас били. І ми не давали спуску полякам і ковпаківцям. Почалася різня, поляки налили наші села, а ми їхні, бо поляки були разом з ковпаківцями. Мою Карпилівку і Борове поляки з ковпаківцями спалили дотла, а ми спалили Окопи, Довган, Будки. Може то робилося неправильно, бо було усе на руку німцям і комуністам. Вони зуміли нацькувати поляків на нас" (Із криниці печалі. — Рівне, 1945. — Вип. 2. — С. 75).

Зрештою, сталося так, як і планували німці. За словами гауляйтера України Еріха Коха, передбачалося, щоб поляк при зустрічі з українцем убив його і навпаки щоб українець хотів убити поляка. Якщо при цьому по дорозі уб'ють по одному євреєві, то ми досягнемо саме того, що нам потрібно (*Biedanski W., Juchiewicz M., Okeckis S. Polacy w ruchu oporu narodow Europy. 1939—1945. — Warszawa, 1977. — С. 117*).

Природно, поляки, затягнені в більшовицьку партизанку, засуджували тих представників свого народу, хто одягнув німецькі мундири. В спеціальному зверненні до них командування об'єднаного польського партизанського загону заявляло: "В українського й польського народів один кат: кривавий Гітлер. Хай же ніхто з вас не заплямує честі поляка братовбивчою боротьбою в ім'я інтересів нашого споконвічного ворога! Зброю, яку ви дістали від німця, скеруйте в груди німця" (ЦДАГОУ: Ф. 62. — Оп. 1. — Спр. 212. — Арк. 91).

Справжнє обличчя захисників польського населення в західних областях України добре змалював у своєму зверненні від 28.07.1943 р. Волинський окружний делегат уряду Польської Республіки: "Більшовики приходять у польські села, пропонують допомогу в самообороні і взамін забирають польську молодь у свої партизанські загони. Якщо ж це їм не вдається, вони сіють паніку серед населення, крадуть у поляків, що обороняються, зброю і людей, потихеньку втікають до

лісу, а через пару днів їх можна вже бачити на чолі банд, які налітають на те ж саме польське населення" (там само: Ф. 1. — Оп. 22. — Спр. 75. — Арк. 109).

У цьому ж документі зазначається, що "німець і москаль... роздмухали антипольську пропаганду. Вони множать, збільшують встократ, перебільшують до колосальних розмірів невеликі непорозуміння і польсько-українські суперечки. Нацькувати, роздразнити, спрямувати одного проти іншого, створити духовний кордон між поляками і українцями. Створити на довгі роки привід до боротьби. Запрягли й використали найманих злочинців і злочини. В поляках і українцях вони зміцнюють образи, розпалюють у їхніх душах ненависть, жагу і відпору. Тим самим вони завдають удар по історичній польській ідеї — ідеї духовного, братнього співжиття з сусідніми народами. І при тому руками українців знищують польське населення. Одночасно і німці, і москалі роблять клоунські жести, представляють, що хочуть допомогти полякам, хочуть їх захистити. Німці висилають у райони каральні експедиції, які спалюють українські поселення, вбивають жінок, дітей і невинних — справжніх же вбивць вони навіть не намагаються спіймати, бо справжній убивця потрібен їм і є їхнім спільником" (там само. — Арк. 109).

Тому поляків закликали "ні в якому разі не сприяти німцям. Вступ до німецької поліції і жандармерії є тяжким злочином стосовно польського народу. Міліціонери-поляки, які беруть участь у руйнуванні будинків, а також в убивстві українських жінок і дітей, будуть викинуті з рядів польського народу й суворо покарані.

Співробітництво з більшовиками є таким же тяжким злочином, як і співробітництво з німцями. Вступ у радянські партизанські загони є злочином. Жоден поляк не повинен там перебувати" (там само. — Арк. 111).

Цілком зрозуміло, писав у своєму наказі від 22 квітня 1943 року комендант Волинського округу АК полковник К. Бомбінський, "хто може отримати користь від цього внутрішнього безладдя. Це німецькі окупанти, яким простіше поневолити край, коли окремі групи населення проводять між собою боротьбу. Це

також радянські партизани, котрі, діючи на землях Речі Посполитої, намагаються зосередити керівництво усім тут в своїх руках" (цит. за: Ільюшин І. Армія Крайова і українсько-польське протистояння в Західній Україні (1939—1945 рр.). Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук. — С. 238).

У зв'язку з цим заборонялася будь-яка співпраця з німецькою владою під час здійснення самооборонних акцій: "Ні в якому разі не можна за миску сочевичної юшки у вигляді зброї вступати до поліції, вартівних відділів або інших загонів під німецьким командуванням. Дозволяю і навіть наказую здобувати у німців зброю, але в інший спосіб, в залежності від умов" (там само. — С. 239).

Щодо контактів з радянськими партизанами, то Бомбінський, забороняючи співпрацю з ними, наказував: "Командуючі всіх рівнів повинні зробити усе можливе, аби поляки, які знаходяться у радянських партизанів, опинилися в польських загонах. При цьому хочу застерегти від можливого проникнення в польські лави провокаторів і комуністів. З наказом ознайомити усіх командуючих до командира відділення включно..." (там само. — С. 239).

Проте ці накази не забороняли акцій у відповідь на напади загонів УПА або превентивних ударів проти сіл, де могли концентруватися українські збройні формування. Відомі випадки, стверджує І. Ільюшин, коли окремі місцеві керівники АК не дотримувалися цих наказів і вдавалися до так званих "сліпих" відплатних акцій. Зрозуміло, що їх наслідком були численні жертви серед цивільного українського населення (там само. — С. 251).

Однією з таких акцій треба вважати рейд польського більшовицького загону під командуванням В. Коханського з району Сарни—Моквин у напрямку Цуманських лісів, під час якого знищувалися "всі українські села і загони бандерівців" (там само. — С. 251).

Але свої погляди на використання польського етносу в Москві визначили ще раніше. У січні 1943 року начальник Центрального штабу партизанського руху СРСР Пантелемон По-

номаренко надіслав на адресу найвищого керівництва документ під назвою "Про поведінку поляків і деякі наші завдання". Багато уваги в ньому приділено ставленню польського населення до можливого після розгрому гітлерівців встановлення на польських землях радянської влади і приєднання їх до СРСР. Тим наче, що напередодні так званого визвольного походу на захід у вересні 1939 року в Кремлі був підготовлений сценарій організації Польських Народних Зборів, котрі мали проголосити на привіслянських територіях, що відходили до СРСР, Польську Радянську Соціалістичну Республіку.

Констатуючи те, що поляки бояться такого повороту подій, а тому "наказують нищити представників радянського партизанського руху", при цьому не витрачаючи власні людські ресурси в боротьбі з гітлерівцями, бо сподіваються, що Німеччину розіб'ють СРСР, Англія та США, Пономаренко далі додає: "польські сили зберігаються й мобілізуються проти нас" (цит. за: Білас І. Репресивно-каральна система в Україні. 1917—1953. — К., 1994. — Т. II. — С. 361).

Оскільки Пономаренко оцінював людські резерви поляків як досить чисельні (після розпаду їхньої армії більшість чоловічого населення залишилася на місці), то, на його думку, "в інтересах держави (тобто, СРСР. — В. С.) мусимо ухвалити деякі заходи. Невигідно, щоб німці на території Польщі мали спокійну базу для своїх майстерень, заводів, лазаретів, допоміжних установ і т. д. Невигідно також, щоб усі комунікації німців, які проходять через Польщу, не були піддані діям партизан" (там само. — С. 361).

І в цьому плані нашої проблеми надзвичайно важливою є ось така пропозиція Пономаренка радянському керівництву: "У Польщі треба розпалити партизанську війну. Крім військового ефекту, це викличе справедливі втрати польського населення задля спільної справи боротьби з німецькими окупантами і призведе до того, що полякам не вдасться повністю зберегти свої сили" (там само. — С. 361).

Як бачимо, лінія на знищення мобілізаційних резерв поляків Галичини і Волині була надзвичайно важливою для ра-

дянського керівництва. Не менш важливим було для Москви ліквідувати іншу супротивну до себе силу, що мала міцні позиції на теренах, де розселялися масово поляки, — українців. За таких обставин треба було зіштовхнути обидва народи між собою, аби в кривавій різанині вони знекровлювалися й виснажувалися до такого стану, коли не зможуть вчинити опір визволителеві зі сходу, тим паче самостійно. Тож необхідно було "послати до весни 1943 року 80—90 ретельно підібраних і навчених агентів, котрі досконало володіють польською мовою і мають зв'язки серед польського населення, для розпалювання партизанської боротьби проти німців" (там само. — С. 362).

Цю роль, вважав П. Пономаренко, можуть взяти на себе "члени Компартії Польщі, Компартії Західної Білорусії та України" (там само. — С. 362).

Ось як про це свідчить комісар з'єднання українських кавалерійських партизанських загонів під командуванням генерала Наумова Михайло Тарасов: "Перший рейд у лютому 1943 року ввійде в історію Вітчизняної війни блискучою сторінкою, він продемонстрував силу партизанського руху на Україні, роздмухав полум'я партизанської війни в ряді районів України" (Тарасов М. Хрущовський рейд // Визволена Львівщина. — Львів, 1945. — С. 90).

Далі цей автор підкреслює, що по слідах рейду виникали десятки партизанських загонів. Як виявилось, базою для них стали насамперед польські колонії. З цього приводу заступник командира з'єднання партизанських загонів Рівненської області Прокопенко, аналізуючи реагування населення Волині до більшовицьких повпредів, 26 березня 1943 року розповідав начальнику УШПР Т. Строкачу: "Краще всього до нас ставляться поляки" (ЦДАГОУ: Ф. 62. — Оп. 1. — Спр. 251. — Арк. 43).

Ця допомога, щоправда, підкреслював Прокопенко, надається там, "де вони є меншістю, а українці більшістю і навпаки. Серед поляків можна зустріти навіть зрадників, де їх більшість, де вони переважають" (там само. — Арк. 44).

Один з активних діячів польського більшовицького партизанського руху на території України Станіслав Вронський

визнавав, що з початком 1943 року більшість невеликих розрізнених підпільних груп поляків влилися в ці з'єднання. Вони одержували не лише зброю, боеприпаси, вибухові матеріали, кадри мінерів, але й керівні вказівки з боку таких командирів, як Ковпак, Руднев, Сабуров, Федоров, Линьков, Бринський, Бегма, Шитов, Медведєв, Одуха та інші" (Люди, факты, размышление — М., 1963. — С. 198, 199).

Так, у рапорті генерала С. Ровецького до Лондона від 4 травня 1943 року вказується на існування значного впливу на місцеву людність радянської пропаганди, яка підштовхувала українців і поляків до, на його думку, передчасного антинімецького повстання (Ільюшин І. Армія Крайова і українсько-польське протистояння в Західній Україні (1939—1945 рр.). Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук. — С. 232).

Зрозуміло, що більшовицьке керівництво доручало полякам не лише боротьбу проти гітлерівців, а й проти українських повстанців. Весна 1943 року — це час постійних впертих сутичок бульбівців із червоними партизанами. У квітні 1943 року відбувся запеклий бій біля села Бутейки. Бульбівці втратили близько 100 осіб убитими. На початку травня 1943 року радянське партизанське з'єднання В. Бегми штурмом захопило село Людинь. Бульбівського командира А. Соловія розстріляли на сільському майдані.

Навесні 1943 року більшовицька влада остаточно вирішила перетягнути поляків на свій бік, і використати їх не тільки проти гітлерівців, а й проти українських формувань. З цією метою комуністичні керівники поставили завдання створити польські партизанські загопи на Волині. Для цього 3.05.1943 року навіть передбачалося таке: "Дати поляка, якщо немає, то володіючого польською мовою — назвати поляком" (ЦДАГОУ: Ф. 62. — Оп. 1. — Спр. 1281. — Арк. 200).

Ось таким чином створювалася "база" польських червоних партизанів. А тому й не дивно, що потрібним "керівним матеріалом" могли бути лише ті, хто мав довір'я з боку НКВС. Тож не випадково, що один з таких керівних діячів Коханський,

котрий "виховував доручену йому головрозвідку в дусі мародерства, пияцтва і національної ненависті до українців, розстрілював невинних білорусів і українців без розбору, а в п'яному стані кричав публічно, що він ставленник НКВС, має особливі повноваження і не повинен підкорятися нікому" (там само. — Спр. 236. — Арк. 111).

Інший польський партизан — Стефан Антонович — просив дружину Роберта Сатановського, котрий мав велике довір'я навіть з боку Хрущова, "не говорити полякам на окупованій німцями території Польщі, що він співробітничав в органах НКВС" (там само. — Спр. 261. — Арк. 134).

На такі керівні кадри польського партизанського руху й розраховували більшовики. Начальник Українського штабу партизанського руху Тимофій Строкач 8.05.1943 р., маючи директиву від ЦК КП(б)У, радирував у лісі Волині: "Польські загони організовувати можна, і чим більше, тим краще" (там само. — Спр. 1282. — Арк. 39).

Критикуючи командира рівненських партизанів Василя Бегму за недооцінку цієї справи, Микита Хрущов вимагав від нього 24.09.1943 р. "Надати всіляке сприяння організації польських загонів" (там само. — Спр. 1296. — Арк. 114).

До речі, якщо ж хто-небудь з "червоних поляків" переставав влаштовувати більшовицьке командування, то його "прибирали". Намагалися це зробити під виглядом націоналістів (аби ще більше розпалити українсько-польські суперечності), або німців. Під виглядом останніх загін Медведєва убив поляка Осецького, що викликало велике обурення серед його друзів (там само. — Спр. 212. — Арк. 76).

Навіть комуністичні функціонери дотримувалися такої думки, що "в основному партизанські групи польського спрямування були групами самооборони проти українських націоналістів, що вони не виступали із зброєю проти німців. Окремі навіть створювалися за втручання німців для того, щоб створювати атмосферу національної різни між українцями і поляками. Коли проходили рейдові бригади (радянських партизан. — В. С.), вони зустрічали окремі загони самооборо-

ни. Зустрічали партизан дуже добре, навіть до них приєднувалися" (там само: Ф. 166. — Оп. 3. — Спр. 401. — Арк. 72).

Один з представників комуністичного підпілля у Львові — Курилович, коментуючи цю заяву відповів: "Так, це були групи, загони АК" (там само. — Арк. 72).

Не можна забувати, що саме за допомогою прокомуністично налаштованих поляків більшовики складали списки свідомих українців, яких потім розстрілювали. Подібний мартиролог зберігся в донесеннях радянських партизанів до свого штабу.

Збройні загони, що підпорядковувалися АК, головним своїм завданням, як визнає очевидець подій на Волині в роки війни поляк Станіслав Вронський, вважали боротьбу проти українських націоналістів, "яка не виключала застосування репресивних заходів стосовно українського населення взагалі" (Люди, факты, размышления. — М., 1963. — С. 200).

А в подальшому, продовжує Вронський, вони мали "взяти участь у реалізації плану "Буря", головною ідеєю якого було прагнення до захоплення етнічних українських земель і включення їх до складу Польщі" (там само. — С. 200).

Про діяльність одного з таких формувань — спеціального батальйону під назвою "Кривавий місяць" детально розповідається в донесенні командування більшовицького партизанського з'єднання імені Хрущова. Зокрема, цей батальйон за особистим наказом майора "Оливи" посилався під виглядом радянських партизан в українські села, де всі жителі зганялися в одне місце під приводом проведення політико-виховної роботи. Коли мирне населення збиралося, то за командою розпочиналося масове вбивство мирних жителів, пограбування їхнього майна, а потім це село спалювалося (ЦДАГОУ: Ф. 80. — Оп. 1. — Спр. 1. — Арк. 193).

Такі провокаційні дії застосовувалися не лише стосовно українського населення, а й польського. Якщо за даними майора "Оливи" значилося, що в якомусь з сіл є велика кількість прорадянськи налаштованих поляків, то сюди прибували його підлеглі для розправи з такими (там само. — Арк. 193).

На польсько-українському відтинку на весну 1943 року, як визнавали чільні діячі ОУН, відносини щораз більше загострюються, викликаючи гострі конфлікти. Причиною звичайно є великодержавні аспірації польського осадничого елемента, що осів у нас за час панування польської держави з метою колонізації українського населення Волині, а тим самим свідомого його зв'язання з нею.

Для збанкрутілих політиків польської "моцарствости", підсилених свіжими силами із-за Бугу, "усякі прояви українства на наших землях, почавши від вживання української мови, приналежності до православної релігії, і т. п. є небажаним. Визвольні соборницькі змагання українського народу на Волині є для цих поляків протидержавницькими, тому не жаліють ані сил, ані засобів для боротьби проти цих змагань, закладають різні організації на кшталт "Делегатура Жонду Жечипосполітей", "Страж Хлопські". Своєю добре поставленою пропагандою вони розбурхують у польського населення Волині "моцарствові" апетити, настроюють його вороже проти українського народу.

Таким чином на Волині повстала ціла низка "пляцувок" польських державницьких організацій. За наказом своїх провідників вони нищать українські державницькі відзнаки, плюндрують могили, чим провокують протиакцію з боку українців.

Це змусило українське збройне підпілля звернутися до поляків із зверненням не нищити українців, а об'єднатися задля спільних акцій проти окупантів. Зокрема, в одному з донесень до УШПР зазначається, що 13 березня 1943 року в Новинах Людвипольського району Рівненської області "бульбівці проводили загальну нараду на квартирі Котвицької, на яку запросили польське населення села" (там само: Ф. 105. — Оп. 1. — Спр. 46. — Арк. 2).

Далі повідомляється, що українські повстанці просили поляків вступати в їхні загони, а польське населення, аби здало зброю. Присутнім полякам тоді було заявлено, що поляки живуть на українській землі, тому повинні виконувати розпорядження української влади (там само. — Арк. 2).

Переходячи через Степанський, Людвипільський, Костопільський та Деражнянський райони Рівненської області, регіон дислокації основних сил українських збройних формувань, і, переконавшись, що серед вояків УПА, котрі справді борються з гітлерівцями, є багато "ображених" радянськими органами, рядовий склад — вихідці із спалених сіл, що взяли за зброю, аби помститися гітлерівцям, командування Ковпаківського з'єднання звернулося до секретаря ЦК КП(б)У М. Хрущова і начальника УШПР Т. Строкача з проханням роз'яснити їм, як треба ставитися до українських повстанців (там само: Ф. 70. — Оп. 1. — Спр. 36. — Арк. 70).

Таємна директива М. Хрущова від 11 червня 1943 року не тільки для Ковпака і Руднева, але в копії для всіх партизанських загонів УРСР, визначала правила поведінки стосовно українського націоналістичного підпілля: "Керівники українських буржуазних націоналістів — це німецькі агенти, вороги українського народу" (там само: Ф. 65. — Оп. 1. — Спр. 15. — Арк. 1).

Відтак ставилося завдання: "Перше — всіма способами розвінчувати керівників цих формувань — буржуазних націоналістів як ворогів українського народу, німецьких агентів. Це необхідно проводити шляхом посилення агентурної роботи, поширення листівок і т. п.

Друге — не вступати в контакти з цими загонами.

Третє — не виступати збройно проти цих загонів, якщо самі вони на Вас не нападають..." (там само. — Арк. 1).

Документи польського і особливо українського підпілля, пише І. Ільюшин, "переконають в тому, що ОУН (СД) підштовхнула до прийняття рішення про проведення широкомасштабної деполонізаційної акції на землях Волині, а пізніше Східної Галичини саме діяльність місцевих поляків. І в цьому плані, на нашу думку, найбільш показовим документом, що характеризує мотивацію дій українських націоналістів, є відозва Головнокомандуючого УПА Д. Клячківського ("Клим Савур". — В. С.) від 18 травня 1943 р. із закликом до поляків Волині полишити службу в місцевих німецьких адміністративних та поліцейних органах влади.

Утім, оскільки цього не сталося, а навпаки, поляки намагалися закріпитися в німецькій службі з метою підвищити і зміцнити свій вплив в Західній Україні напередодні поразки вермахту і наступу Червоної армії, то й сталося те, що пророкував у вищезгаданій відозві її автор. Конфлікт загострився ще більше, коли волинські поляки почали співпрацювати (дехто вимушено, а дехто і з власної ініціативи) з радянськими партизанами, у яких ОУН і УПА вбачали свого основного ворога і готувалися до запеклої боротьби з ним" (*Ільюшин І. Армія Крайова і українсько-польське протистояння в Західній Україні (1939—1945 рр.)*. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук. — С. 399).

Але, намагаючись якийсь час не входити в прямі збройні сутички з українським націоналістичним підпіллям, яке мало широку підтримку серед населення, більшовицькі керівники доручали проливати українську кров залежним від них польським підрозділам. Українське підпілля намагалося переконати поляків об'єднатися в боротьбі проти спільного ворога, однак конкретної відповіді не одержувало, і вона весь час відкладалася.

Але надзвичайно великий удар одержали українці тоді, коли Службі Безпеки ОУН вдалося документально встановити зв'язок між делегатурою "Жонду Жечипосполітей" і штабом польської партизанки, що нібито стояв на ґрунті співпраці з УПА в боротьбі проти німецьких і більшовицьких окупантів. Насправді ж виявилось, що цей штаб діставав від воєводського делегата "Жонду Жечипосполітей" таємні доручення й накази проти УПА. Зокрема, було розкрито план широкої протиукраїнської акції з боку поляків, яка мала розпочатися 15 липня 1943 року (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 120. — Арк. 2).

Використовуючи відсутність українських повстанських відділів, які в цей час вирушили для боротьби з червоними партизанами, гітлерівці з поляками затіяли поважну акцію на українське населення. Цілком можливо, що польське націоналістичне підпілля виявилось в цій справі іграшкою в чужих руках. Використовуючи в його середовищі власну агентуру,

до такого необдуманого трагічного кроку могли польських патріотів могли підштовхнути більшовики. На користь такої версії свідчить радіограма керівника штабу партизанського руху Рівненської області В. Бегми до УШПР на початку липня 1943 року про те, що Сатановський зв'язався з польським загоном у районі Степаня, яким командує місцевий ксьондз, і домовився про спільні дії проти українських націоналістів. Для цих майбутніх операцій більшовицьке керівництво створювало "приховані резерви з польської молоді" (ЦДАГОУ: Ф. 62. — Оп. 4. — Спр. 310. — Арк. 9).

Як відбувалися ці спільні польсько-німецькі акції розповідається в черговому донесенні штабу партизанських загонів Кам'янець-Подільської області: "с. Ст. Гута — 3.7.43. р. в 14-00 прибув німецький загін в кількості 4-х німців і 41 поліцейських поляків на 10 підводах. На озброєнні мали: міномети, ст. кулемет, автомати, гвинтівки. Коли прибули в село, місцевий загін розбігся в ліс, але 2-х озброєних затримали. Затриманим нічого не робили, а дали по їм по 50 штук патронів і сказали, що організуйте самоохорону, тільки не йдіть у партизани, бийте бульбівців, якщо самі не можете, попросіть червоних. Після цього поїхали на Купків, Гурну-колонію, обстріляли ці села кулеметним і мінометним вогнем, потім почали палити" (там само. — Арк. 72).

Звертає увагу наступне повідомлення, передане більшовицькими партизанами: "Польським військам надано особливе право самостійного розстрілу мирних жителів. Німці разом з поляками кожний день відправляють загони по боротьбі з бандерівцями й партизанами, операції проводяться поблизу розташування своїх районів. Настрій населення в місті панічне, особливо до репресій поліції, спрямованих проти мирного населення..." (там само. — Арк. 68).

Таке свавілля, яке допускала польська поліція, оберталось страшними трагедіями для українського населення. Так, "поляки, які служили в поліції Сарненського району, перебили багато українського населення, вважаючи його бульбівцями" (там само. — Арк. 71).

Коли йдеться про спільні польсько-німецькі акції на українські села, то, як не прикро, в багатьох випадках саме від поляків українці зазнавали більших жертв, ніж від гітлерівців. Так, у селі Тайкури Здолбунівського району 9 липня 1943 року німцями вбито 7 місцевих жителів, а польськими бандитами — 19: Гордія Малярця (1883 року народження), Миколу Шимилюка (1890), Євдокима Огородничука (1865), Купріяна Січового (1867), Парфена Січового (1870), Кузьму Місюру (1868), Деміда Потерулу (1871), Кулину Місюру (1875), Єву Місюру (1925), Ярину Пивоварчук (1912), Максима Пахальчука (1871), Ярину Бабич (1867), Ніну Сімінчук (1861), Федора Малярця (1872), Дмитра Мартинюка (1883) (ДАРО: Ф. Р-30. — Оп. 2. — Спр. 65. — Арк. 35).

До цього кривавого реєстру треба додати майже 200 спалених селянських господарств у Тайкурах (там само. — Арк. 36—40).

Наступного дня подібна кривава оргія впала на Гільчу Здолбунівського району. Жертвами польського нападу тут стали Максим Кучкарук (1894), Соломонка Кучкарук (1893), Пантелеймон Савчук (1865), Юстина Савчук (1869), Трохим Новосидюк (1883), Євгена Троян (1891), Олена Калюжна (1876), Микола Грицина (1918), Наталія Коберник (1873), Марина Заремба (1900), Антон Суходол (1885) (там само. — Арк. 12).

Подібні трагедії, спричинені розбоєм польських шовіністів, зафіксовані також у Глинську, Йосипівці та Здовбиці біля Рівного (там само. — Арк. 5, 18, 23).

Дивним за таких обставин виглядає позиція варшавського професора Владислава Філяра, який у своїх працях дуже часто посилається на фонди Державного архіву Рівненської області, але не помітив цих фактів і не вмістив їх у своїй хроніці подій на Волині.

Тож цілком можливим, що саме ці акції поляків на українські села стали підставою для нової хвилі відплатних походів українців, у тому числі й великої кількості цивільного населення з косами й вилами в руках, на польські колонії 11—12 липня 1943 року, про що так деталізується в польських авторів?

Під час відплатних акцій на польські колонії Селисько,

Зівка, Островки, Осовичі, Вирка, Виробки, Шиманісько, Тур, Іваньче, Ужане, Гали, Переспа, Березівка, Каменне, Гута-Степань, Борок, Ляди, Омеляна, Ромашково, Темне-Жондове, Темне-Степанське, Ломи, Борсуки, Мельники, Гута Міцька, Рутвиця, Подселече, Поляни, Голинь і хутори Кам'янок, Мельниці і частину Курорту, які були постійною загрозою для українського населення, 17—19 липня вбито близько 500 поляків і німців (там само. — Спр. 39. — Арк. 26).

А ці акції, природно, викликали нову хвилю польських нападів на українські села. Так, 24 липня 1943 року повністю спалено село Уличів Турійського району, а понад 1000 осіб, що були в хатах, у нелюдський спосіб помордовано, в основному літніх та дітей (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. — 129. — Арк. 2).

Ось як звітував про такі "бойові операції" командир з'єднання польських партизанських загонів старший лейтенант Куницький: "1, 21 і 22 серпня 1943 року група партизанів загону ім. Костюка — 80 осіб; загону ім. В. Василевської — 17 осіб; загону ім. Смерть фашизму (так в оригіналі — В. С.), кул. розрахунку — 2 особи під командуванням моїм і командира загону ім. Костюшка, будучи на бойовій операції, вели бій з українськими націоналістами-"бандерівцями" в районі Майдан, яких було до 200 осіб.

2. Результат бою:

А. Убито націоналістів — 22;

Б. Поранено націоналістів — до 50 чол..." (ЦДАГОУ: Ф. 70. — Оп. 1. — Спр. 15. — Арк. 4).

Подібні доручення поляки, які вступили в більшовицькі партизанські загони, мали і в наступні дні. Так, 3 вересня польське з'єднання провело операцію проти українських повстанців у районі Гута—Степангород—Біла, під час якої було вбито 33 українці, а 42 поранено (ЦДАГОУ: Ф. 70. — Оп. 1. — Спр. 15. — Арк. 14 зв.).

Згідно з наказом обласного штабу Рівненської області загони польського з'єднання 7 вересня 1943 року з села Дубровськ вийшли на бойову операцію проти українських націоналістів

у район Степангород—Чайків. Наслідок бою, який відбувся 8—9 вересня, 52 українці вбито і 67 поранено. Втрати польської сторони — 2 вбитих бійців загону імені Костюшка (ЦДАГОУ: Ф. 70. — Оп. 1. — Спр. 15. — Арк. 16, 18).

24 вересня 1943 року секретар ЦК КП(б)У Микита Хрущов спеціальною радіограмою звинувачував керівника більшовицьких партизанів Рівненщини Василя Бегму в недооцінці створення польських партизанських загонів. При цьому останньому недвозначно рекомендувалося: "Надайте всіляке сприяння організації польських загонів і в першу чергу загонам Сатановського" (ЦДАГОУ: Ф. 62. — Оп. 1. — Спр. 1296. — Арк. 114).

Як сприяли більшовицькі партизани полякам, довідуємося зі спогадів одного з них: "...На початку жовтня звернувся до мене командир радянського загону капітан Коваленко і запропонував проведення спільної атаки на українське село Омельне. Я погодився без хвилини вагання.

— Треба застати німців, зайнятих жнивими на терені, де панують банди.

— Маю думку, — перепинив його Сташек Ольшевський, — Після атаки відвеземо зліквідованих німців до Ківерців. Пояснимо, що прийшли ми їм із допомогою. Очевидно, запізнилою. Одна з умов: жоден німець не може залишитись живим.

— Це вдасться зробити, — запевнив Генрик Ольшевський.

Наступного дня підводами, на яких лежали трупи німців, Франек Житневич разом із Маліновським рушили до Ківерців.

Вигляд полеглих викликав у німців неймовірне обурення. Франек мусив ділитися подробицями. Інспектор Єске подякував за допомогу, запевнив Маліновського, що найближчим часом упівцям буде сповна відплачено. План виконали досконало" (цит. за: Пущук І. Трагедія українсько-польського протистояння на Волині 1938—1944 років. Ківерцівський район. — Луцьк, 2008. — С. 51).

Природно, після цього страждало українське село...

Давній міжнаціональний конфлікт поляків і українців, що поглибився втручанням гітлерівців і більшовиків призвів до

трагічних наслідків для обох народів. Про це й пишуть українські дослідники. Польські автори ж намагаються подати ці події винятково як цілеспрямовану акцію на знищення поляків Волині, звинувачуючи при цьому українських вчених в замовчуванні жертв з польського боку.

У цьому зв'язку дивно читати твердження В. Філяра, що в Літописі УПА, скажімо, немає інформації і даних про антипольські акції на Волині в роки Другої світової війни (*Filar W. Eksterminacja ludności polskiej na Wołyniu w Drugiej wojnie światowej. — Warszawa, 1999. — S. 5*).

Якби шановний професор Філяр уважно ознайомився з 2 томом "Літопису УПА", що присвячується якраз подіям на Волині, то він неодмінно звернув би увагу на такі повідомлення за жовтень 1943 року:

"9.10. Український відділ самооборони обстріляв грабіжників. Убито 1 поляка і 1 поранено.

9.10. Відділ УПА ліквідував маєток Костюшково в Луцькому районі, який був базою антиукраїнських виступів. Усіх поляків, які там перебували, знищено.

10.10. Український відділ самооборони села Городниця Острозького району під час перестрілки вбив 1 німця і 2 поляків.

11.10. У ніч з 11 на 12 жовтня українські селяни знищили в Піддубецькому районі фільварки в Синякові, Борохові та Піддубцях (Літопис УПА. — Т. 2. — С. 196, 197).

Як бачимо, українські автори не приховують жертв міжетнічного конфлікту між обома народами. Інша справа, що вони не мали раніше такої нагоди, як польські колеги займатися підрахунком цих жертв, зокрема, й на Волині. Але сьогодні, коли така можливість з'явилася, ми мусимо розглядати події в комплексі, здійснюючи підрахунок жертв з обох боків. Тим паче, що стали доступними документи, які надзвичайно точно фіксують конкретні події.

Жертви липневого конфлікту між поляками й українцями на Волині були великими з обох сторін. Можемо їх сьогодні лише попередньо визначити в кількості понад 10 000 поляків. Втрати українців нараховують у цей період у кілька тисяч.

Але для повноти картини треба ще дослідити конкретну участь поляків у масових каральних акціях гітлерівців, скажімо, 13 і 14 липня 1943 року. Тільки в Луцькій окрузі жертви українців тоді були майже в кожному селі. Так, у селі Малин Луцького району вбито 740 жителів (624 чехів і 116 українців), у Яловичах — 18, Ворчині — 15, Малій Городниці — 6, Великій Городниці — 10, Вербилові — 8 (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 125. — Арк. 4).

У Сенкевичівському районі в результаті подібних каральних акцій з 2 по 21 липня 1943 року знищено: в селі Сеймарки — 25, Береза — 4, Городок — 14, Тертки — 6, Коршів — 7, Коршів (колонія) — 27, Несвіч — 16, Краєний Сад — 92, Бискупичі — 4, Михлин (знищено все село), Чаруків — 112, Бігуричі — 4, Городище — 19, Колодежі — 9, Дубова Коршма — 2 (там само. — Арк. 4).

На середину 1943 р. підрозділ тутешньої "самооборони" нарахував близько 500 озброєних бойовиків, територія колонії з околицею становила професійно облаштований військовиками й колишніми поліціантами військовий табір, готовий до можливого протистояння, таки, з УПА як захисницею затероризованих сіл. На сході пляцувка межувала з постоем червоних партизанів у к. Германівка, — з ними підтримувалася постійна співпраця, зокрема, обмін добутих харчів на зброю. Від півдня прилягав терен, контрольований гітлерівцями, — із ними теж існував твердий мир.

На пляцувці, куди зганялася з українських сіл награбована худоба, налагодили консервування м'яса. Продукція йшла як червоним партизанам, так і на німецький чорний ринок до Ківерців, Луцька і навіть "ще далі" (див. Н. Cybulski. *Czerwone pose*, 1969. — S. 265) в обмін на зброю й медикаменти, постійну підтримку в протистоянні з УПА.

У самій же колонії внаслідок недотримання правил гігієни вибухнула епідемія тифу. Все ж, саме тут знайшов свій найперший прихисток радянський розвідник М. Кузнецов — у розрахунку, що гітлерівці найменше підозріватимуть у його переховуванні "щирих" польських друзів.

Сутички ж польська "самооборона" мала виключно під час

грабіжницьких походів на українські села зі справді самооборонними підрозділами УПА з місцевої молоді, що намагалися протистояти грабункам і вбивствам суто цивільного населення.

Аби паралізувати спроби найменшого опору навколишніх тубільців, було застосовано не лише залякування, але й неспровоковані вбивства саме тих українців, які не мали підстав ховатися перед приходом бойовиків із пляцувки (у першу чергу, людей літнього віку).

На вимогу затероризованого корінного населення напівспалених сіл слабосилі відділи УПА мусили братися до відпру вишколеним нападам із пляцувки. Та внаслідок поганого озброєння і при тому, що польські боївки взаємодіяли з відмінно екіпіюваними "Великою землею" червоними партизанами, все закінчувалося невдачею.

Найпотужнішою відплатною акцією за убивства та грабунки впродовж ряду місяців з метою покласти край розбоеві став "похід на Пшебраже" наприкінці серпня 1943 р., організований місцевою "сіткою" ОУН. Оскільки не було достатньої військової сили, вирішили скористатися масовістю. В умовлений час до пляцувки разом із двома відділами повстанців рушили сотні українських селян. Їхнє озброєння складало те, що можна було знайти в селянському господарстві. "Фашисти" в постолах ішли проти "інтернаціоналістських гостей", що пхалися на Волинь зі своїми штандардами й "правами", "озброєні" хіба що косами, вилами, сокирами, просто киями. А то й без них. За твердженням Г. Цибульського (пляцувка мала в українському середовищі агентуру — ймовірно, спільну з червоними партизанами), було зібрано кілька тисяч чоловіків. Опитування свідків виявило завищення цієї кількості. Насправді повстанців із переважаючою кількістю беззбройних селян прийшло до колонії Юзефин та інших місць, де відбулося зіткнення, до 1,5 тис. осіб. (*Пушук І. Трагедія українсько-польського протистояння на Волині 1938—1944 років. Ківерцівський район. — Луцьк, 2008. — С. 54*).

Так, втрати були з обох боків. У різний час збройні сутички закінчувалися з різними втратами для кожної з сторін.

Скажімо, якщо в липні 1943 року було більше польських жертв, то у жовтні того ж року, як свідчить попередня хронологія, складена мною на основі доступних на сьогодні документів, більше втрат мало українське населення. Зокрема, ті описи, які фіксують точну кількість втрат, засвідчили, що цього місяця українці втратили вбитими і спаленими 855 осіб, а поляки — 213.

Крім того, Службою Безпеки ОУН на Костопільщині і Сарненщині ліквідовано за жовтень 1943 року 33 поляків, котрі були відомі своїми активними антиукраїнськими діями (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 55. — Арк. 5).

У вже вищезгаданому селі Карпилівка Рокитнівського району Рівненської області за участю поляків і євреїв більшовицькі партизани на чолі з Линьковим в жовтні 1943 року знищили 270 мирних жителів. До речі, навесні 1943 року більшовицькі партизани та їхні посібники розстріляли в Карпилівці 30 осіб, а влітку — 5 (Із криниці печалі. — Рівне, 1997. — Вип. 4. — С. 29—33).

Така ж трагедія впала і на Стару Рафалівку Володимирецького району. Так, партизани із загону Брянського, що мали свою базу в селах Галузія та Серхів Маневицького району, знищили масу невинних людей, розпорюючи людям животи й кидаючи дівчат у вогонь (там само. — С. 35—37).

Як засвідчують документи, подібна трагічна хронологія продовжувалася і в наступному місяці. Так, уже першого листопада українські селяни із-за річки Случ, озброєні обрізками, косами та вилами, спалили польську колонію Антомір (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 57. — Арк. 27).

А наступного дня в селі Полиці Рафалівського району німці й поляки спалили хату й узяли 50 закладників (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 128. — Арк. 18).

Кривавим було 5 листопада, коли в різних куточках Волині спалахували жорстокі сутички, котрі закінчувалися значними втратами для обох сторін. Цього дня, наприклад, відділ Цвіта знищив біля села Купичева Любомльського району 4 польських боївкарів (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 32. — Арк. 7 зв.).

А під час відбиття нападу польської банди на село Бадашівка Людвипільського району вбито 1 українця і 1 поляка, ще одного нападника поранено (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 128. — Арк. 14).

Кривавою є хроніка і в наступні дні:

12.11. Відбиваючи польський напад на село Купичів Любомльського району, знищено 8 поляків (там само. — Спр. 32. — Арк. 7 зв.).

12.11. Під час збройної сутички біля сіл Купичів і Рядовичі Любомльського району відділом УПА вбито 6 поляків (там само. — Спр. 35. — Арк. 8).

12.11. Під час сутички з поляками біля села Купичів загинуло 3 стрільців з чоти Степового, 2 поранено (там само. — Спр. 32. — Арк. 77).

13.11. Польська боївка, що прибула з боку Засмикова, розбила відділ УПА в селі Чорніїв (там само. — Арк. 49 зв.—50).

13.11. Польська банда під час нападу на село Хотинь Людвипільського району забрала з собою 5 українців та пару коней (там само. — Спр. 128. — Арк. 15).

13.11. Поляки напали на село Вирі Сарненського району, пограбували його і зарубали сільського голову (там само. — Арк. 16).

Криваві події на Волині на початку 1944 року можна проілюструвати й окремими виписками з дисертації І. Ільюшина, котрий використав велику кількість польських документів:

10.01. У відповідь на роззброєння польським загоном під командуванням "Ольгерда" в селі Блаженик 20 бійців УПА один з відділів останньої напав на зосередження польських загонів під проводом поручника З. Кульчицького та поручника В. Цеслінського ("Пьотрус") в селі Крач. З польського боку загинуло 6 осіб (*Ільюшин І.* Армія Крайова і українсько-польське протистояння в Західній Україні (1939—1945 рр.). Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук. — С. 253).

19.01. Польські партизанські загоми під командуванням "Пьотруса", "Ярослава" (підпоручник Л. Домка-Дембіцький) і "Леха" (підпоручник Є. Красовський) на чолі з командуючим уgrupo-

вання "Основа" поручником "Богорією" (С. Броківський) напали на українське село Гнойно з метою знищення місцевої бази УПА. Підрозділ останньої відбив напад (там само. — С. 253).

29.01. Наступальні бої польських загонів "Сокола" і "Яструба", а також окремих груп поляків під командуванням "Тшаски" (поручник З. Твардий), "Сивого" (поручник В. Крокай) і З. Кульчицького проти відділів УПА у селах Щурин і Бабе, в результаті чого останнє було спалено (там само. — С. 253, 254).

1.02. Ліквідація загonom "Тшаски" підрозділу УПА в українському селі Будище (там само. — С. 254).

2.02. Ліквідація польськими партизанами відділів УПА: загonom "Яструба" в селах Вербечно і Оси, "Луна" — Ревушки, Вовчак і Домінопіль, "Сокола" та "Сивого" — Чернеїв, Свинарин, Осетрів та інших (там само. — С. 254).

5.02. Бої польського партизанського загону "Тшаски" з відділом УПА біля села Новий Двір (там само. — С. 254).

8.02. Партизанський загін "Пьотруся" взяв участь спільно з членами польської самооборони села Едвардполе у відбитті наступу відділу УПА і ліквідував окремі групи українських повстанців у селах Верів, Ворчин і Пузів (там само. — С. 254).

10—11 і 20.02. Напади польських загонів "Леха" і "Богорії" на базу УПА в селі Стежазиці. З українського боку загинуло 23 особи (там само. — С. 254).

20.02. Під час збройної сутички відділу УПА із загonom "Гзимси" біля села Твердиня з польського боку загинуло 15 осіб (там само. — С. 254).

29.02. Під час нападу польських загонів "Гзимси", "Луна" і "Тшаски" на базу УПА в селі Оздзютічі загинуло 20 поляків і стільки ж було поранено (там само. — С. 255).

29.02. Польський загін "Корда" знищив базу УПА в селі Пшекурка. З польського боку загинула 1 особа і 2 — поранено. Втрати української сторони — 5 загинуло і 1 поранений (там само. — С. 255).

5.03. Під час збройної сутички партизанського загону "Леха" з відділом УПА біля села Гайки 2 поляки загинуло і 3 було поранено (там само. — С. 255).

12.03. Напад польських партизанських загонів "Сокола" і "Малого" (поручник С. Вітамборський) на базу УПА в селі Коритниця (там само. — С. 255).

19.03. Напад польських партизанських загонів "Корда" і "Сокола" на підрозділ УПА в селі Запілля (там само. — С. 255).

Один з діячів волинської Делегатури, котрий виступає під псевдом "Новий", у рапорті від 31 січня 1944 року на ім'я К. Банаха на основі власних спостережень, а також вражень від звільнених у відпустку солдатів партизанських загонів і родин, які свого часу ховалися по базах, описує акції польського збройного підпілля на західній частині Волині, які, "повинні у кожного поляка викликати обурення": "Польські партизанські загопи організовують "наскоки" на українські села, виганяють з них українців, відбирають інвентар, а селища цілком спалюють. Тих українців, які не встигли втекти, застрелюють на місці, не роблячи винятку, здається, навіть для жінок і дітей. Доводиться чути, що партизанські загопи проводять реквізиції навіть у поляків" (там само. — С. 256).

Командуючий дільницею АК в Рожище і комендант Здолбунівського району В. Романовський з цього приводу зазначав, що "поляки в своїх діях застосували принцип колективної відповідальності і на напади, розбій і грабунок відповідали вбивствами, реквізиціями, пограбуванням. Вбивства вважалися справою честі. Молоді хлопці, які втратили родини, на прикладах гвинтівок робили помітки, рахуючи таким чином кількість своїх жертв. Людське правосуддя перетворювалося на звірячу помсту" (там само. — С. 257).

Командир більшовицького партизанського загону М. Прокоп'юк вважав, що "вилазки польського гарнізону проти українських сіл припинилися" лише після прибуття сюди його підрозділу (там само. — С. 250).

Внаслідок дій проаківських загонів, визнає І. Ільюшин, постраждала значна кількість цивільного українського населення, яке не було причетне до антипольських виступів. У зв'язку з цим цей автор наводить лист волинського делегата польського емігрантського уряду К. Банаха, адресованого 26 вересня

1943 року коменданту Волинського округу АК полковникові К. Бомбінському, де критикується "неналежна позиція окремих партизанських загонів і баз самооборони, яскравим прикладом якої могло бути те, що відбувалося в околицях поселення Ружин... Місцевий загін палить сусідні українські села... Мордує всіх українців, на яких випадково натрапляє на своєму шляху. Грабує майно української людності..." (там само. — С. 248).

Багато провідників польського населення на Волині залишалися на старих шовіністичних позиціях. Як свідчив командир більшовицького партизанського загону М. Прокоп'юк про керівників села Пшебраже, наприклад, ті, "на жаль, відігравали дурну роль". Будучи осадниками і членами спілки осадників, на український народ вони "дивилися не інакше, як очима свого колишнього воеводи Юзефського" (там само. — С. 250).

Ретельний аналіз документів спростовує ті цифрові вкладки, зокрема, про втрати польського населення на Волині, якими оперують польські автори. Так, якщо станом на 1 січня 1941 року в Рівненській та Волинській областях мешкало відповідно 195,6 тисячі та 168,0 тисячі поляків, а 1 серпня 1944 — 95,2 тисячі та 80,8 тисячі, то різниці при цьому рівняється 177,6 тисячі осіб (ЦДАГОУ: Ф. 1. — Оп. 23. — Спр. 711. — Арк. 18).

Чи не з цієї цифри виводять Й. Туровський та В. Семашко кількість польських втрат на Волині з рук українців у 165 тисяч?

Але ж чи врахували вони вбитих і замучених гітлерівцями і вивезених ними до Німеччини?

Загальна кількість цих втрат по двох областях становить 248 155 осіб усіх національностей (ЦДАВОВУ: Ф. 337. — Оп. 30. — Спр. 73. — Арк. 29). Звичайно, можна було б твердити, що на Волині не було такої кількості поляків. На нашу думку, більшовицька влада, переписуючи населення станом на 1 серпня 1944 року, віднесла до гітлерівських злочинів і ті жертви, які сталися внаслідок польсько-українського протистояння.

Якщо допустити, що серед цих втрат тільки кожна п'ята — поляк, то принаймні 51 627 поляків (на наш погляд, це

мінімальна цифра) не можуть бути віднесені як жертви на рахунок українців. Відтак допустима цифра за таких обставин зменшується до 125 973 осіб.

Але і вона аж ніяк не може вважатися можливою максимальною кількістю польських жертв з рук українців на Волині в роки Другої світової війни, оскільки від 1 січня 1941 до 1 серпня 1944 року на зміни руху польського населення в регіоні впливали й інші фактори.

Як відомо, в 1941 році, до гітлерівського нападу на Радянський Союз, із західних областей УРСР було вивезено до Сибіру 41 645 осіб (Источник (Москва). — 1996. — №1. — С. 138).

Очевидним є факт, що частина цих депортованих мала належати до польської нації.

Також не враховують офіційні дані і тих поляків, котрі перед загрозою гітлерівської окупації відступили на схід услід за Червоною Армією і змогли повернутися на Волинь лише після 1 серпня 1944 року. Якщо, наприклад, станом на 2 листопада 1944 року комуністична влада виявила в Рівненській та Волинській областях 72 655 осіб польського походження, що підлягали виїзду до Польщі, на 1 січня 1945 — 81 183, на 25 січня 1945 року — 116 202, то на 1 травня 1946 — 142 777 (Сергійчук В. Депортація поляків з України. — К., 1999. — С. 69, 91, 103, 166).

У вищенаведених офіційних даних кількості польського населення до початку гітлерівського нападу, природно, не враховано і тих в'язнів, котрих більшовики розстріляли в перші дні війни: в Луцьку — 2000 осіб, Ковелі — 194, Дубно — 260 (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 15. — Арк. 9).

На нашу думку, значна частина цих мучеників також була польського походження.

Якщо ж аналізувати зміни в кількості польського населення протягом окупаційного періоду, то належить врахувати, що частина його, рятуючись від загрози смерті, в 1943—1944 роках виїхала на територію Генеральної губернії, багато відступило разом з німецькими військами. Відповідно, ця кількість поляків також не може вважатися загиблою під час між-етнічного польсько-українського конфлікту.

Тобто, на окупованій території на час польсько-українського міжетнічного конфлікту — аж до приходу Червоної армії — поляків залишалося набагато менше, ніж їх було станом на 1 січня 1941 року.

Крім того, очевидно треба врахувати й тих поляків, котрих призвали після приходу Червоної армії до Війська Польського. Наприклад, на території Рівненської області станом на 1 червня 1944 року таких нараховувалося 7 100 осіб (*Сергійчук В. Депортація поляків з України. — С. 39*).

Треба пам'ятати й те, що частина поляків одразу ж після звільнення Волині мобілізувалася для роботи в промисловості східних областей СРСР, а відтак вони не були враховані в переписі 1 серпня 1944 року.

У цілому ж, давайте погодимося, врахувавши вказані моменти, що загальна кількість поляків, котрі загинули під час польсько-українського міжетнічного конфлікту на Волині в роки Другої світової війни не може рівнятися тим показникам, про які говорять Туровський, Семашко, Кремень та інші. Ми ще маємо багато попрацювати, аби встановити принаймні об'єктивно наближену до реальної кількість жертв з боку польського населення в цьому регіоні.

Та частина польського населення, якої не торкалися відплатні акції, треба підкреслити, залишалася по своїх колоніях при праці. Воно з українцями жило згідливо і навіть пропонувало співпрацю українській визвольній боротьбі, складаючи багато усних і писемних заяв про солідарність. Усі ці поляки одержали усні, а то й у відповідних відозвах запевнення всіх прав нарівні з українцями з огляду на їхню лояльність. В окремих селах поляки навіть просили німецькі власті не переслідувати українців. Так, у селі Рудка Рожищенського району саме на прохання місцевих поляків, котрі побоювалися відплатних акцій, було звільнено з-під арешту 3 невинних українців (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 129. — Арк. 5).

У деяких випадках, наголошувалося в документі ОУН, "польське населення мильно зрозуміло причину протипольської акції та виявило охоту перейти на православ'є, а то й

змінити національність. Таким вияснено, що українці боються з поляками не за приналежність до польської нації, а за вороже ставлення до українського національного питання й українських визвольних змагань на (власних) етнографічних територіях" (там само. — Спр. 120. — Арк. 3).

З тих же поляків, котрі побоюючись відплати за якісь свої протиукраїнські виступи, тікали під захист гітлерівців, окупанти організовували спеціальні карні загони проти українців. Саме таких поляків часто затягували до німецької розвідки і таємної поліції. А в Устилузі організовану гітлерівцями допоміжну поліцію навіть очолив місцевий ксьондз (там само. — Арк. 3).

Референт Служби Безпеки ОУН одного з військових округів на терені Волині "Третій", аналізуючи восени 1943 року позицію поляків, зазначав, що вони: "виступають як 1. німецькі вислужники, 2. як червоні партизани, 3. як незалежна збройна сила. Фактом є, що ці три групи мають зі собою спільну мову. Досі не стверджено поважніших виступів поляків проти червоних, чи відвратно, а також польських шуцманів проти польських банд чи червоних Звідси внесок, що так німці, як і більшовики, використовують поляків як знаряддя проти нас, причому поляки ніяк не готові гинути разом з німцями чи віддати себе без решти більшовикам. Німцям вдалося використати червоноармійців для боротьби з червоноармійцями; більшовикам — використати поляків проти німців і нас для евентуальної пізнішої окупації Польщі. Ми досі не використали у більшому масштабі жодної нац. меншини на нашій території для боротьби з ворогами, передовсім з червоними" (там само. — Спр. 55. — Арк. 4).

Але водночас він визнавав, що антипольські акції не принесли очікуваних наслідків, бо "польський активний елемент в основному зберігся і з одного боку використовує німецько-більшевицьку окупацію Західної України, щоб помститися на українцях, а з другого боку підготовляється до більш самостійного виступу в більш слушний час" (там само. — Арк. 4).

За таких обставин, вносилося пропозиція "звернутися до

компетентних чинників із внеском про ревізію нашого відношення до поляків і дорогою перетрактації з польськими провідниками відірвати їх від німців і більшовиків, що позбавило б одних і других поважної кількості живої сили та морально їх розложило. Скрутне положення поляків під сучасну пору дає підставу думати про успіх такого потягнення" (там само. — Арк. 4).

Проте цього не сталося. Міжетнічний конфлікт продовжувався. Польсько-українські відносини надзвичайно загострилися в Закерзонні. Безпосередньою причиною цього були відплатні акції на польському елементі в Галичині і такі акції, стосовані поляками проти українців тут. У мішаних подружжях приходило до конфліктів з приводу політичних розходжень і тенденційного ставлення до тих акцій (випадки родинних війн траплялися дуже часто). В теренах Лежайщини і Білгорайщини українське населення стосувало збройну самооборону в часі нападів польських банд (зорганізованих самочинно) і ніхто навіть не носився з думкою втікати, лише уперто боронилися.

Особливо великого розмаху набрали напади польських банд навесні 1944 року. Так, 13—14 березня організовані банди спалили 14 українських сіл, розстріляли або замордували до 1500 українців, серед яких 70 відсотків були діти і жінки.

У селі Сагринь спалено 260 господарств, убито 700 українців, у Турковичах — відповідно 150 і 80, Модрині — 36 і 75, Мягкому — 160 і 105, Ласкові — 95 і 250, Шиховичах — 150 і 140, Березному — 23 і 17, Терebinь, Маличів і Стриженець спалені зовсім (там само. — Оп. 3. — Спр. 2. — Арк. 166).

Польська банда, наголошувалося в документі ОУН, "в убивстві виявляє такий садизм, перед яким бліднуть усі інші, про які довелось де-небудь чути... В селі Сагринь розп'яли в церкві двоє малих дітей, на хори принесли соломи та підпалили храм. Дитині священика викрутили руки, а жінку четвертовано. В тому ж селі одну маму та двоє дівчаток роздерли навпіл. В с. Терebinь вкинули кільканадцять дітей до криниці...

Протидій з німецького боку не було жадних. Банди спокійно, без перешкод виконували свою роботу.

Метою польського підпілля було не тільки винищити український елемент, а й відрізати Холмщину від Галичини широкою смугою вигорілих сіл" (там само. — Арк. 166).

Треба зазначити, що польські колоністи, що були в тих селах, напередодні цієї варварської акції виїхали на захід.

Велику роль у розпалюванні збройного конфлікту між поляками й українцями в Закерзонні відігравали і ті польські більшовицькі з'єднання, котрі були перекинуті сюди з Волині. Серед документів УШПР дуже багато свідчень про те, як комуністична влада в Києві намагалася перекинути польські загоны на українські етнічні землі за Сяном і Західним Бугом. Наприклад, начальник УШПР Т. Строкач 2 березня 1944 року радирував Р. Сатановському: "Зброю, боєприпаси Ви одержали. Пора виходити в Польщу і там діяти" (ЦДАГОУ: Ф. 62. — Оп. 1. — Спр. 1476. — Арк. 197).

Однак, оскільки той не дуже поспішав виконувати цей наказ, то до нього 14 березня 1944 року вже змушений був звертатися і Хрущов, аби польське з'єднання Сатановського, якщо вже не вийшло в рейд, то хай організує розвідувальний загін для негайного виходу в район Холма і Люблина з метою здійснення військово-політичної розвідки (там само. — Арк. 201).

Руками польських червоних партизанів більшовики вели боротьбу й з польським національно-визвольним рухом. Скажімо, 6.11.1943 р. Строкач давав ось таку вказівку Сатановському: "Від "Чорного" через слідство добийтеся признання, якою метою влився Ваш загін. Радируйте можливості його вербування, підстави польським націоналістам. Впроваджуйте агентуру польські націоналістичні загоны шляхом вербування надійних, наново прибуваючих із вказаних загонів" (там само. — Спр. 266. — Арк. 8).

Наприклад, 28 березня 1944 р. за вказівкою Строкача до групи "Чорного" було передано Залевського Домініка Йосиповича та Залевського Степана Дорофійовича (там само. — Спр. 264. — Арк. 49).

А 17 березня 1944 р. нова вказівка: "Організувати агентуру (в) керівництво ТАП, ПСЗ (таємна армія польська, польські

сили збройні — умовні назви польських підпільних збройних формувань (Армія Крайова) в більшовицьких документах — В. С.), встановити їх структуру, закордонні зв'язки, озброєння, ставлення до ППР — "Гвардії Людової" (там само. — Арк. 42).

Тоді ж, 17 березня 1944 року, Сатановському "запропоновано негайно вжити заходів до посилення військової та агентурної розвідки в районах Забужжя. Встановити структуру цих організацій, їх зв'язки, озброєння чисельність озброєних людей, місця зберігання зброї, що відійшли до ППР і Гвардії Людової.

Запропоновано також організувати одержання підпільних видань, документів, режиму" (там само. — Спр. 236. — Арк. 110).

У звіті польського підпілля за період з 15 липня по 15 вересня 1943 року, зокрема, йдеться про те, що проведення польськими боївками антиукраїнських акцій призводить до дальшого загострення польсько-українських стосунків на Закарпатті: "Польська контракція відбирає в українців її найцінніших людей: на початку вересня в Любартові вбито відомого довоєнного діяча доктора Остапа Бурку. Те, що відбувається навколо, позначається на всіх ділянках національного життя, особливо, на шкільництві" (цит. за: Ільюшин І. Армія Крайова і українсько-польське протистояння в Західній Україні (1939—1945 рр.). Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук. — С. 260).

Польське підпілля змушене було в 1943 році визнати: "Якщо до війни в таких містах, як Сянок, Кросно, Жешув, Ярослав та інших проживала незначна кількість українців, то після 1940 р. вони цілком перетворилися на українські осередки" (там само. — С. 260).

Терор польського підпілля проти українського населення особливо посилювався внаслідок виданого Головним Комендантом АК Т. Коморовським ("Бур") наказу №107 від 4 серпня 1943 року про початок на Закарпатті загальної відплатної акції за участь у німецьких "пацифікаціях". При цьому масштабності антиукраїнським діям, цілком справедливо підкреслює І. Ільюшин, надали і польські втікачі з Волині, які влилися в

партизанські загони. Тільки в Грубешівському повіті в серпні 1943 року їх уже перебувало близько 6 тисяч (там само. — С. 263).

Головну роль у боях проти українців на території цього повіту відіграв 1 батальйон С. Басая ("Рись"). У Томашівському повіті основний тягар боротьби з українцями взяли на себе місцеві загони АК на чолі з комендантом району В. Щепанкевичем ("Друга") (там само. — С. 263).

У рапорті до комендатури округу від 29 квітня 1944 року один з керівників "батальйонів хлопських" на терені Грубешівського повіту Ю. Бляшак ("Грох"), оцінюючи березневе польсько-українське збройне протистояння, змушений був визнати, що "викликана окупантами національна боротьба принесла польській стороні на терені району №5 цілковиту поразку. На теперішній час він цілковито втрачений. Сталося це внаслідок застосування польським командуванням помилкової тактики. Наша позиція у цій справі була наступною: організувати самооборону польських сіл; превентивних акцій проти руських сіл не проводити, а знешкодити тільки тих осіб, які керували діями українців. Тим часом керівництво ЗВЗ, початково дотримуючись цієї тактики, у подальшому її змінило і перейшло до організації відплатних акцій; за допомогою людей з Томашівського повіту розпочалося спалення руських сіл і мордування їхніх мешканців, котрі першими потрапили під руку. Подібні дії викликали контракцію з боку українців та окупантів і замість того, щоб покращити становище польської людності, навпаки, його погіршили, оскільки загони ЗВЗ після проведення антиукраїнських нападів відійшли у безпечні місця..." (там само. — С. 265).

Діями польських більшовицьких партизанів Москва намагалася, зрозуміло, опанувати водночас і польською територією, аби потім її легше було поставити під свій вплив.

Зрозуміло, що це викликало відповідні відплатні акції, які здійснили відділи УПА, що змушені були таки відгукнутися на неодноразові прохання українців Холмщини, про що мовилося вище.

Крім того, міжетнічний конфлікт поширився на Тернопільщину, Львівщину, Станіславщину. Щоправда, він не набрав

тут, особливо на Станіславщині, таких масштабів, як на Волині. Але на це були свої причини. Очевидно, треба враховувати те, що на Прикарпатті окупаційна влада з самого початку була угорська, а також те, що тут не було такого нашествия більшовицьких партизан, як на Волині, за винятком рейду Ковпака.

До речі, треба ще уважно вивчити роль греко-католицької церкви в залагодженні конфлікту між поляками й українцями. Скажімо, станіславський уніатський єпископ Григорій Хомишин, наголошується в одному з донесень генерала Ровецького до Сікорського (1 лютого 1942 року), був одним з прихильників угоди з поляками (*Armia Krajowa w dokumentach. 1939—1945. — Т. II. — S. 196*).

Але кров лилася й тут. Серед документів колишнього спецхрану не може бути полишений поза увагою лист батька українського повстанця "Бориса" до Проводу ОУН. Цього юнака 19 квітня 1944 року вбили в селі Польський Дунаєць на Жидачівщині, коли він його мирно переходив, озброєні поляки, що вийшли з обійстя Альбіна Войцеха. Ці бандити не тільки не дали українцям забрати тіло вбитого для поховання в рідному селі Український Дунаєць, стріляючи по людях, але вночі викрали його, здерши одяг.

Батько вбитого просив Провід ОУН знайти тіло його сина (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 237. — Арк. 22).

Немає сумніву в тому, що оунівці відгукнулися на таке звернення, а відтак цілком можливо, знову пролилася кров, на цей раз польська.

На думку І. Ільюшина, якщо керівники ОУН-УПА в своїх стратегічних планах і на початку 1944 року продовжували відводити боротьбі з поляками роль "третього фронту", то для аківського підпілля Львівського, Тернопільського і Станіславського округів, як до цього часу і для Волинського, протистояння українському визвольному рухові, очолюваному ОУН (СД), і намірам УПА деполонізувати західноукраїнські землі було чи не найважливішим напрямком діяльності (*Ільюшин І. Армія Крайова і українсько-польське протистояння в Західній Україні (1939—1945 рр.)*. Дисертація на здо-

буття наукового ступеня доктора історичних наук. — С. 267).

Найбільше поляків загинуло під час пацифікаційної акції за співпрацю з більшовицькими партизанами в селі Гута Пеняцька Бродівського повіту. Приводом для неї послужило перебування в цьому селі радянської спецбоївки під командуванням лейтенанта Б. Крутікова з диверсійного загону полковника Д. Медведєва, яка, до речі, часто діяла і під виглядом УПА. Спільними зусиллями більшовицьких партизанів і місцевого відділу польського "Кедива" на чолі з К. Войчеховським ("Сатира") було проведено кілька антинімецьких диверсійних акцій, зокрема, висадження в повітря залізничного моста в районі населеного пункту Плухів. Крім того, члени польської самооборони Гути Пеняцької під командуванням М. Шерочука надали допомогу більшовицькому розвідникові Миколі Кузнецову в його подорожі до Львова і зав'язанні його контакту з з місцевим керівництвом польської Гвардії Людової (там само. — С. 280).

У відозві під назвою "До охочих і української молоді", авторами якої були представники Військової Управи при дивізії "Галичина", вся провина за трагедію Гути Пеняцької покладалася на більшовицьких партизанів. Дивізійники при цьому підкреслювали: "...боронь боже, якщо серед тих, хто припустився тих нелюдських діянь, знайдеться українська рука, вона буде виключена із української національної спільноти" (там само. — С. 283).

Після подій у Гуті Пеняцькій деякі місцеві керівники АК змушені були заборонити приймати в селах більшовицьких партизанів, оскільки їхня присутність у тилу гітлерівців використовувалася останніми як привід для знищення відділів польської самооборони. Зокрема, саме через це зазнало трагедії польське село Ханачів у травні 1944 року (там само. — С. 283).

Проте поляки не тільки продовжували забезпечувати більшовицьких партизанів житлом та продуктами харчування, не тільки надавали їм всю необхідну розвідувальну інформацію про німців та УПА, не тільки брали участь у спільних з ними антинімецьких та антиукраїнських акціях, а й вступали до радянських загонів (там само. — С. 283).

Міжетнічний польсько-український конфлікт загострило повернення більшовицької влади на західноукраїнські землі. Її каральні органи, маючи завдання ліквідувати український національно-визвольний рух, масово використовували для цього поляків, створюючи з них спеціальні винищувальні батальйони. Наприклад, у Комарнівському районі Дрогобицької області, як свідчив виконуючий обов'язки Прокурора УРСР С. Шутуров 5 грудня 1944 року, за вказівкою начальника райвідділу НКВС Рябова винищувальний батальйон був організований винятково з поляків, що дало їм можливість переслідувати українців і чинити насильства стосовно їх.

Під час проведення операцій проти оунівців учасники цього батальйону підпалювали будинки мирних жителів українського походження, в результаті чого згоріло дві жінки і одного чоловіка було поранено, забирали належне їм майно, ображали гідність нації.

Такі дії винищувального батальйону розпалювали національну ворожнечу між українцями й поляками, а його населення називало не інакше, як польська поліція. І тільки після втручання прокурора району цей винищувальний батальйон був реорганізований, а його окремі члени притягнуті до кримінальної відповідальності (*Сергійчук В. Десять буремних літ.* — К., 1998. — С. 170, 171).

У Тернопільській області в зв'язку із злочинною стосовно українського населення діяльністю поляків-членів винищувального батальйону змушені були дати вказівку виключати їх з цих підрозділів. Однак на місцях не поспішали виконувати ці розпорядження, що призводило до нових невинних жертв з боку українського населення. Зокрема, в Підволочиському, Монастириському, Пробіжнянському, Білобожницькому, Підгаєцькому, Коропецькому, Бучацькому та Золотниківському районах аж до серпня 1945 року райвідділи НКВС "не виключили з винищувальних батальйонів і груп сомооборони бійців-поляків" (ДАТО: Ф. П-1. — Оп. 1. — Спр. 289. — Арк. 40).

Таке становище, на думку секретаря обкому КП(б)У В. Дру-

жиніна пояснювалося тим, що райкоми партії "не встановили постійного контролю і керівництва за роботою винищувальних батальйонів у селах, слабо організували проведення масово-політичної роботи серед бійців і не вжили своєчасних заходів щодо налагодження роботи вказаних бойових одиниць" (там само. — Арк. 40).

З цих міркувань обком КП(б)У доручав усім райкомам "переглянути особовий склад винищувальних батальйонів і груп самооборони в селах, виключити ворожий елемент і доукомплектувати винищувальні батальйони і групи самооборони з місцевого населення, українців" (там само. — Арк. 40).

Однак подібне траплялося лише в окремих випадках. Більшовицькій владі, особливо в той час, коли треба було підштовхнути польське населення до виїзду в Польщу, стало вигідно розпалювати цей конфлікт навіть під маркою бандерівців. Один з енкаведистів на псевдо "Ванька", котрий увійшов у довір'я українських повстанців у буковинських Карпатах, признався Службі Безпеки ОУН, що він відрубав голови старій польській жінці і хлопчикові в Берегометі для того, щоб скомпрометувати УПА перед громадськістю (*Ференчук Ю. Буковинські Карпати у вогні повстання.* — Чернівці, 2001. — С. 50).

Польській комуністичній владі також було вигідним виселити українців до УРСР. Тому за її байдужого споглядання поляки, в тому числі й Військо Польське, вдавалися до такого варварського знищення українців, як це трапилося в Завадці Морохівській. Подібні злочини поляків завдали великих жертв українцям повоєнної Польщі. Ці прямі втрати також і досі не пораховані.

Польсько-український збройний конфлікт, який призвів до великих жертв з обох сторін, відбувався на українських етнічних землях. Але, треба визнати, що наведені польськими та українськими авторами дані про втрати сьогодні не можна ні в якому разі вважати повними й остаточними.

Для встановлення хоча б наближеної кількості втрат обох народів необхідно за ретельно проаналізованими документами зробити хронологічний реєстр, що може бути базою для

наукового підрахунку. Він, до речі, має бути здійснений за погодженою методикою.

Про якусь іншу свою версію щодо причин польсько-українського конфлікту на Волині пише у вступі до своєї дисертаційної роботи І. Ільюшин, критикуючи при цьому позицію В. Косика та Я. Грицака, але якою вона є — зрозуміти важко. Цей автор, аналізуючи польсько-український конфлікт у роки Другої світової війни, наголошує, що це відбулося "на територіях спільного проживання українців і поляків... Надзвичайна жорстокість цього конфлікту була зумовлена як взаємною ненавистю, що накопичувалася у свідомості українців і поляків упродовж століть, так і радикальністю заходів, вжитих ОУН (СД) у протидії польським прагненням поновити панування на західноукраїнських землях" (*Ільюшин І. Армія Крайова і українсько-польське протистояння в Західній Україні (1939—1945 рр.)*. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук. — С. 290).

Там же йдеться й про те, що "українсько-польський конфлікт за західноукраїнські території не міг не мати трагічних наслідків для місцевого цивільного населення", оскільки "переважна його більшість, як українці, так і поляки, небезпідставно вважали Волинь, Східну Галичину, Холмщину, Підляшшя, Лемківщину та Надсяння своїми родинними землями, придбаними завдяки важкій праці багатьох поколінь" (там само. — С. 290).

Але хто був автохтоном на цих землях споконвіку, хто їх освоїв потом і кров'ю, а хто і яким чином завоював і з якого часу Волинь є територією спільного проживання українців і поляків, зрештою, скільки останніх там мешкало, якраз тут і не вказується.

Ільюшин досить довгим переліком намагається "пояснити мотиви дій українських націоналістів". Мовляв, і тим, що ці "дії були помстою полякам і за їхню історичну зневагу до українського народу, і за програму українсько-польську війну 1918—1919 рр., і за співпрацю польського населення Волині і Східної Галичини вже під час Другої світової війни з радян-

ськими партизанами та підрозділами Червоної армії у яких ОУН-УПА вбачала свого ворога №1, і за участь поляків в складі німецьких поліційних допоміжних підрозділів в антиукраїнських акціях, і за вбивства польськими партизанами (АК, БХ) українців на Холмщині і Грубешівщині, і, зрештою, за всю ту діяльність польського емігрантського уряду, аківського підпілля і волинсько-галицьких поляків, яка об'єктивно гальмувала розвиток українського національного самостійницького руху в Західній Україні" (там само. — С. 290).

Але, зауважує він, "пояснити мотиви дій ОУН-УПА це не означає їх виправдати. Якщо навіть погодитися з тим, що форми і методи боротьби, застосовані ОУН(СД)-УПА, відповідали умовам війни, то й тоді мусимо їх засудити" (там само. — С. 290).

Водночас у висновках своєї дисертації цей автор визнає: "Підсумовуючи історію бойової діяльності Армії Крайової на землях Волині та Східної Галичини в 1939—1945 роках, слід наголосити на тому, що боротьба останньої на різних етапах війни могла носити антирадянську або антинімецьку спрямованість, але об'єктивно завжди залишалася антиукраїнською" (там само. — С. 397).

Якщо ж, за висновком І. Ільюшина, дії польського збройного підпілля завжди були антиукраїнськими і "деполонізація західноукраїнських земель, тобто спроба повернути собі ці землі шляхом насильницького усунення з них тих, хто цьому заважав" (там само. — С. 406), є природне прагнення поневоленого, то чи ж можуть виникати дискусії, якими методами й формами боротьби мала користуватися УПА, якщо саме польське збройне підпілля на західноукраїнських землях, як визнає таки він, заважало цьому, хотіло відродити тут польську державу, що мала й надалі пригноблювати українців, і чи можемо погоджуватися з вимогами дисертанта про те, щоб "в історичному висновку про діяльність ОУН і УПА, що готується робочою групою при Інституті історії (України. — В. С.) НАН України, обов'язково має міститися положення з осудом антипольських акцій УПА на території Західної України, але з викладенням мотивів дій українських націоналістів" (там само. — С. 407).

На думку І. Ільюшина, саме матеріали його "дисертаційного дослідження можуть слугувати науковою підставою для подібної заяви" (там само. — С. 407).

Будучи неспроможними й далі заперечувати перед світом нещодавно відкриті для широкого загалу історичні факти, котрі розвінчують однобоковий підхід польських авторів до висвітлення проблеми збройного конфлікту на Волині в роки Другої світової війни, окремі з них починають витягувати вже нібито й забуту лжеконцепцію про одвічну ворожість українців до свого західного сусіда. Під час засідання польсько-українського наукового семінару у Варшаві в листопаді 2001 році уже згадуваний професор В. Філяр, наприклад, узявся шукати причини волинського конфлікту в бунтах українців проти Речі Посполитої ще з кінця XVI століття. Мовляв, якби тоді українці були послухними Польщі, то ніяких конфліктів у майбутньому не було б.

Щоправда, професор Філяр забув чомусь згадати, що українці виступили проти польської влади як окупаційної, яка вже не одне століття пригноблювала українців як соціально, так і духовно. Адже наші предки 1349 року не запрошували короля Казимира Великого до Галичини — він туди прийшов як загарбник. Ні він, ні його найближчі дорадники не усвідомлювали, яка міна уповільненої дії під основи майбутньої польської державності закладається цим завойовницьким актом. Тодішня правляча верхівка Польщі не взяла до уваги, що в житті сусідніх народів їхнє геополітичне становище взаємно узалежнює їхню долю.

Польські правителі тоді не усвідомили, що кожний народ, замешкавши певну територію з її природою та багатствами, дістав одночасно певне історичне призначення, що впливає з його геополітичного положення.

Державна організація польського народу, як відомо, взяла свій початок від слов'янських племен, які замешкували землі над Вислою і Одрою, себто суміжні з посіlostями германських племен. Ці племена віддавна виявили агресивність до слов'янських народів і постійно використовували свою дер-

жавну організацію до загарбницьких і завойовницьких цілей. Отже, польський народ, будучи в безпосередньому сусідстві з німцями дістав призначення охороняти слов'янські позиції перед агресією германців.

На початку польського державного існування та з певними перервами пізніше, агресивні германи турбували Польщу частими нападами, які однак не були дуже сильними (порівнюючи до татарських чи інших кочових орд) і не приносили їй катастрофічних наслідків. Були доволі тривалі періоди історії, в яких німецька небезпека для Польщі ставала незначною, а то й зовсім відпадала. На всіх інших сусідських відтинках Польща не мала поважніших суперників.

Далеко важча роль випала українському народові, якого предки замешкали землі над Дніпром і Чорним морем, де створили Київську державу. Освоївши східне пограниччя Європи, українці знайшлися в природній ролі його оборонця відтак мусили постійно відбивати чисельні походи кочових орд, які проявляли тенденцію до просування на захід і південь Європи. Однак більшість з цих походів розбивалися саме об залізне погруддя України.

У ті часи, коли Україна перебувала безперервно в стані важкого протиборства з кочовими ордами, які лавиною котилися на її територію, Польщі доводилося переживати лише збройні сутички з німецькими державами. Український народ три століття успішно відбивав ці нищівні сили кочовиків, і тим самим охороняв своїми грудьми проживаючих за його плечима західних сусідів та створював для них сприятливі умови для культурного розвитку і скріплення державної могутності. Завдяки своїй силі і героїці, українці врятували народи середньої і південної Європи перед неминучим знищенням з боку кочовиків.

Коли ставати на позицію, нібито природне положення змусило польський народ поборювати доволі слабу германську експансію на Схід, коли український народ змушений був здержувати потоп кочових орд, які загрожували цілій Європі, то які ж тоді відносини заіснували поміж нашими сусідніми народами?

Як відомо, що за винятком короткотривалих добросусідських взаємин, відносини між обидвома народами були в основному неприхильними, а то й ворожими. Причиною такого стану була загарбницька політика тодішніх провідних верств польської держави стосовно України. Польські правителі скориставшись послабленням німецького натиску і виснаженням постійно воюючої з кочовиками України, почали посягати на українські землі, вбиваючи тим самим ніж у спину українській державі, яка щойно відбила перший татарський похід на Європу. В цей спосіб Україна дістала два фронти (татарський і польський) і врешті, внаслідок виснаження, впала, а тоді татари покотилися в Польщу і на Угорщину. Але і тоді український народ продовжував боротьбу на тилах татар, що вплинуло на послаблення їхнього дальшого наступу і спричинило відворот. У подальшому татари вже не відважувалися розпочинати більшого походу на Захід, бо Україна була для них непевним запіллям і не могла відіграти ролі їхньої випадової бази. В такій ситуації татари осілися на південно-східніх областях України і своїми нищівними рейдами перетворили цю частину українських земель в безлюдну пустиню. Польща ж, замість того, щоб підтримати українців у боротьбі проти спільного ворога, покоришувалася його послабленням і загарбала західноукраїнські землі, завівши на них жорстокий колонізаційний режим.

Цей переломовий 1349 рік в українсько-польських відносинах (загарбання Казимиром Великим Галичини), зазначав З. Савченко, так поглибив ненависть між обидвома народами, що й пережиті століття того не змінили, бо тоді поляки переступили ту геополітичну закономірність, яка держить долю обох наших народів під однією політичною зіркою (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 215. — Арк. 7).

Вони тоді не усвідомили того, що немає народу, на життя якого не було б впливу як геополітичного положення, так і безпосереднього зовнішнього оточення, а тому ті народи, які мешкають навколо нас можуть бути або нашими приятелями, або ворогами.

Очевидно, що характер сусідських взаємовідносин дуже

часто змінюється, залежно від життєвих шляхів, які вибрали собі обидва сусіди, їхнього рівня культури, шляхів природньої і продуманої експанзії, політики окремих урядів чи інших моментів. Коли ж один з народів-сусідів посягає по територію іншого або обопільно намагається включити в кордони своєї держави певний територіальний комплекс, що перебуває на їхньому пограниччі (часто насичений багатствами або важливий зі стратегічного погляду), тоді між такими сусідами вив'язується збройна боротьба, яка закінчується перемогою одного або другого. Це в наслідку породжує ворожнечу між ними, і коли час не вилікує цієї рани, вона перетворюється в атмосферу взаємовиключеності.

Подібне сталося тоді і у взаємовідносинах українського і польського народів. Загарбництво Польщі стосовно України витворило таку ненависть між двома народами, яку не міг вилікувати час, оскільки польська експансія на українські землі поширювалася й далі.

А для того, щоб надати такому загарбництву характеру національної ідеї, продовжував згаданий автор, польські правителі вбирали його в шори патріотизму, вписали як одне "вірую" в свій національний молитовник, який передали в руки своєму народові, що не вивело його на свій шлях, і він почав блукати наосліп (там само. — Арк. 4).

За тим наступила Люблинська унія (1569), яку Польща використала для загарбання, без жодних збройних зусиль, майже двох третин території України, і приступила, одночасно з татарами, до нищення всього, що українське. Цьому зростанню Польщі сприяли, крім слабості Україна, також й зовнішні обставини, що тоді були дуже вигідними для неї. Німеччина була політично безсилою. Чехія розбита гуситськими війнами. Внутрішньо розбита Угорщина була на зовні зайнята війною проти турків. Загроза зі сторони німецьких хрестоносців щойно підігрівалася. Москва лише вилазила з пелюшок первісного життя. А татари ослабли і задовольнялися грабежем і нищенням України, за що, розуміється, Польщу голова не боліла. На підставі вищенаведеного можемо

ствердити, що тільки при такій зовнішній обстановці Польща могла, загарбавши українські землі, стати могутньою державою. Бо у всяких інших обставинах таке загарбництво стало б причиною її слабкості й загибелі.

Історія також свідчить: якби протягом кількох століть не було української держави, яка відбивала чисельні наступи кочових орд, то Польща, очевидно, була б так знищена кочовиками, що навіть коли б останні відступили на схід, то німці тоді без особливих зусиль оволоділи польською територією. А відтак по-іншому склалася доля польської нації. Польща ж відплатила Україні за її кров в обороні перед кочовиками жорстоким поневоленням і зробила прямий замах на життя українського народу, який однак мимо одержаних ран в час польського поневолення і татарських набігів, зумів витворити таку мілітарну самооборонну силу, як козацтво.

Українські козаки вели на початку боротьбу проти турків і татар, але коли окупаційний режим розбещених польських магнатів дійшов у своїй жорстокості до кульмінаційної точки, тоді вістря козацької шаблі звернулося проти Польщі. Однак й тоді провідні люди українського світу, що ще вціліли від колонізації, робили заходи до наладнання польсько-українських відносин мирним шляхом (заходи Хмельницького у короля Володислава IV). Виступали також козаки разом з поляками на полях битв: Грюнвальд, Смоленськ, Хотин (Сагайдачний, Ходкевич), і там проливали свою кров в інтересах Польщі. Але коли перші домагалися рахунку за пролиту кров і хотіли говорити, як рівний з рівним, то польські магнати відплачувалися за це найжорстокішими методами фізичного нищення (історія записала багато таких варварських вчинків польських магнатів у відношенні до українських запорожців). За таких обставин український народ постановив зброєю вирішити своє право на життя, що й здійснив 1648 року. Вістря цієї боротьби мало що не перетяло нитки польського державного життя. В розпалі цієї священної боротьби повсталася Українська Козацька Держава — як результат українсько-польської війни.

Але Польща навіть не пробувала перевести ревізію своєї

політичної лінії стосовно України, а приступила до збройного протидіяння, не вибираючи ні засоби, ні доцільність.

Одне слово, Польща органічно не зносила всякої української держави, хоч би вона творилася поза її окупаційною зоною.

Політичне становище Польщі тоді вимагало іншого, оскільки з півночі їй тоді загрожувала Швеція, на півдні Туреччина, а на сході зростала в силу Московщина, тобто, Польща мала три фронти, на яких вирішальні бої щойно називали. На додаток цього Польща створила собі ще й четвертий — протиукраїнський фронт. Отже, тоді для Польщі наступив зовсім інший уклад зовнішніх політичних відносин, в яких українська держава не тільки не шкодила б Польщі, але врятувала б її від неминучої загибелі. Бо хоч постання української держави і зменшувало територіальні посілості Польщі, раніше загарбані в українців, проте вона була б запорукою її дальшого існування в своїх етнічних межах. А що найважливіше — відсунула б на схід Москву, яка кожночасно зростала в силу, а відтак загроза з цієї сторони для Польщі була передбачена; з другого боку українська держава була б також противагою до Туреччини. Значить, що інтереси тодішньої Польщі вимагали не тільки замирення з українською державою, але ще й тісного політичного і мілітарного союзу з нею. Бо такий союз паралізував би силу Москви і Туреччини та щойно тоді Польща створила б сприятливі і можливі обставини до свого державного існування в майбутньому.

Та польська правляча магнатерія, будучи засліплена великодержавними мріями, абсолютно недооцінила міжнародної ситуації, в якій опинилася Польща, і продовжувала боротьбу проти України. Це змусило Україну в пошуку союзників проти Польщі зв'язатися з Московією, яка внаслідок цього дістала рішучу перевагу на сході Європи і тим відставила Польщу в тінь. Проте і цей факт, що виразно відображав значення і вагу України на сході Європи, не опам'ятав польських політиків. Більше того, Польща активно допомагала Москві розбити українську державність, починаючи з Віленських

переговорів 1656 року, в результаті чого обидва ці сусіди в XVII столітті за спиною українського народу тричі ділили між собою його територію.

Чого досягнули польські державники внаслідок ліквідації української козацької держави?

На думку З. Савченка, цим самим вони: "1) Зліквідували бар'єр поміж Польщею а Московською імперією; 2) Допомогли Москві порости в силу; 3) Засудили своє дальше державне існування на смерть і приготували власними руками потрібний розбір Польщі, який доконали Росія, Німеччина і Австрія (1772, 1793, 1795). Після цих розборів наступила 150-літня неволя з її відомими наслідками для польського народу" (там само. — Арк. 9).

Але знайшовшись під потрібним забралом, польські провідні кола й надалі не зревизували і не змінили свого ставлення до українців, незважаючи на історичні уроки з попередніх століть. Коли тільки австрійська влада дала полякам певну свободу рухів і допустила їх до державно-адміністративного апарату, то цей факт поляки використали, перш за все, для боротьби проти українців. Польські чиновники на австрійській службі всіма засобами, які були в їх диспозиції паралізували і поборювали початкове культурне відродження українського народу в Галичині (в школах, письменстві, журналістиці, в культурно-освітнім житті і т. п.). На початку XX століття лідер польських ендеків Роман Дмовський розпочав обґрунтовувати перед усім світом ідею приєднання земель "неісторичного" українського народу до майбутньої відродженої Польської держави.

Це все знову вкрай загостило українсько-польські відносини.

Отже, й в такій атмосфері український і польський народи зустріли і пережили Першу світову війну, яка принесла упадок царської Росії, кайзерівської Німеччини і цісарської Австро-Угорщини. Наступила хвиля національних і соціальних революцій, які великою мірою змінили карту Європи та характер новопосталих держав.

Уже після перших гарматних пострілів на фронтах обидва

народи розгорнули підготовчу акцію (в краю і закордоном) до вирішальної боротьби за своє самостійне державне життя. Поляки знову вхопилися за свої давні концепції україножерної політики. Польська еміграція, скажімо, що перебувала в державах Антанти, повела сильну пропагандивну протиукраїнську акцію, в якій взагалі заперечувала існування української проблеми як такої, прагнучи відродити Річ Посполиту в її так званих "історичних кордонах", які охоплювали б і Прикарпаття.

Однак український народ, незважаючи на одержані рани під час трохсотлітнього поневолення, як тільки царський уряд був повалений, одразу ж виступив зі зброєю в руках проти московських гнобителів і розпочав творення власного державного життя. Це ж саме зробили українці в Галичині напередодні розвалу Австро-Угорщини (там само. — Арк. 10, 11).

Це прагнення українців добре усвідомлювали ті поляки, котрі вже не одне століття жили на наших землях. Ставлення Польського Виконавчого Комітету в Україні в українській справі було вже визначено 8 березня 1917 року. В ухвалі цього органу говорилося, що "поляки, стоячи на ґрунті самовизначення всіх народів, піддержують їх (українців. — В. С.) устремління до народнього і політичного розвитку" (там само: Ф. 2592. — Оп. 1. — Спр. 2. — Арк. 6).

А 17 березня 1917 року вислав Польський Виконавчий Комітет до Центральної Української Ради "заяву, в українській мові, слідуєчого змісту:

Світає, край неба палає! В сім радісні для нас дні, коли свободний вже тепер російський народ признав щиро наше право на самостійне, політичне життя, простягаємо до Вас руку, Браття Українці, як до найближчих сусідів нашої рідної землі. Вперше можемо порозумітись щиро як два рівні народи, які при помочі божій матимуть незабаром кожний в своїй власній хаті власну силу і власну волю. Перед Вами і перед нами колосальна праця, кожного на власній ниві. А коли історичний розвій зв'язав нас так тісно, що на нашій пограниччю змішались Поляки з Українцями, то зачнім жити, як сусіди, і зачнімо згідну працю для нашого спільного добра. Пізнаймо

себе ближше, коли ні Вас, ні нас не гнете вже царський режим, щоби ми не робили одні другим наперекір, але згідно і по братньому. По нашим силам допоможем Вам до розвою Вашого народу, для добра України, яку щиро бажаєм бачити просвічененою і щасливою" (там само. — Арк. 6).

Під час першої української національної маніфестації в Києві 19 березня 1917 року "вітала похід від імени Виконавчого Комітету делегація, зложена з д.д. Бартошевича, Єзерського і Москалевського. Від імени делегатів сказав до походу д. Барташевич промову, по українські, слідуючого змісту:

Браття Українці! В хвили, коли для нашого народу зійшла зоря свободи, першою думкою нас, Поляків, які з давніх часів живем тут, на Україні, було звернутися до Вас, наших найближчих сусідів і побратимів. Ми жили кілька сот літ в згоді і в незгоді, в дні слави і в дні повстання, долі і недолі. Тепер віримо, що свобода заблистіла для всіх нас, що починаються нові, гарніші дні для Вас і для нас, які стануть початком нашої щирої згоди і братерства і що тепер працюватимемо згідно для добра так для Вас, як і для нас, рівно дорогої, рівно близької України. В хвилини, коли починається нове життя, прийміть Браття Українці, наші щирі пожелання, щоби Ваш гарний край став свободним, освіченим і щасливим. Хай живе свободна Україна!" (там само. — Арк. 7, 8).

Щоправда, вже тоді трапився цікавий інцидент щодо трактування ось таких гарних заяв з боку поляків. У березні 1917 року в Києві відбувся парад польського добровольчого полку під прапором ще з часів повстання 1863 року. На ньому був вишитий білий орел з написом "За вашу і нашу свободу". Командир полку генерал Білевський, передаючи цей прапор голові Польського національного комітету в Києві, сказав: "Цей старий прапор, сподіваємося, знову об'єднає всі слов'янські народи, як на полях битви Грюнвальду, де була назавжди забезпечена свобода націй".

А голова Комітету, подякувавши генералові, вітав відроджену Польщу і запевняв присутніх, що "братні народи — російський і польський — завжди йтимуть спільно".

Українців, природно, це зачепило за живе. Справді, виглядала дивною ось ця єдність "братів" — росіян і поляків — на українській землі без згадки про її господаря...

Від імені поляків на Всеукраїнському національному конгресі д. Єзерський по-українськи виголосив наступне:

"Вітаючи з щирого серця український національний з'їзд, скликаний перший раз в самім серці України, стариннім Києві, Виконавчий Комітет польських організацій на Україні бажає учасникам з'їзду успіху в его важкій праці коло заложення основ нового життя в сім'ї свободних народів. Та, на жаль, сім'я свободних народів це поки що діло будучих днів, все ще між народами панує ворожнеча, багато народів в ярмі, які рвуться на свободу. Ми тут являємось представниками одного з таких народів. Ви тут, на Вашій рідній землі, можете вже проповідати Ваше свободне, нічим не зв'язане слово, можете висказати правдиву волю народу. Наше слово, в нашій отчизні, ще тепер несвобідне, ще тепер під гнетом. Наше право до повної свободи, нашої з'єднаній вітчизні, яке признав нам російський нарід, сей час по зірванню своїх власних оков, зависить сьогодні від кінця війни, в якій, нехай Бог помога цій стороні, котра не стримить до завойовань, а щиро бореться за свободу. Від висліду війни зависить сьогодні воля всіх пригнічених народів, між ними Ваша і наша. Наші стремління є тепер спільні, іти нам приходиться до нашої цілі згідно, пліч о пліч, рука в руку. Ходім вже всі до сонця, ходім в блеск цього дня, прихід якого заповів Ваш поет Грінченко, вірячи вже, що подадуть собі руки братні народи. Віримо в це, що той день прийде і що не буде тоді ворожих народів, а місто них буде згідна сім'я вільних народів. Однак поки що на бойовім фронті стоять вооружені ряди ворожого нам народу. Український Національний Конгрес зібравсь в таку пору, коли на очах ворога треба стояти сильно, коли найбільш треба оминати усього, що ділить і ослабля сили. Помози Боже, щоби з Вашої теперішньої праці вийшов хоч оден для всіх народів, які так, як Ви, бажають собі сонця волі. Від усіх вільних народів лежить будуче щастя світа. З такою думкою ми,

Поляки, вітаєм Вас, Браття Українці, на Вашім першій вільнім з'їзді. Зійшла вже зірка нового дня, нової ери братерства вільних народів. Ви вже взяли до праці, і хай Бог Вам в Вашій праці допомога. Прийміть щирим серцем це наше братерське пожелання. Хай живе вільна Україна!" (там само. — Арк. 8, 9).

23 червня 1917 року на зібранні представників польських організацій у Києві, в якому взяло участь 558 репрезентантів усіх верств польського громадянства, ухвалено односторонню резолюцію: "З'їзд представників Польських Організацій на Русі горяче вітає устремління братнього українського народу до політичного визволення та заявляє, що Поляки, вважаючи себе споконвічними горожанами цього краю, готові працювати спільно при закладанні основ власного життя українського народу з забезпеченням прав польської національної меншості на Україні" (там само. — Арк. 9).

Представник польської меншини в Україні Рудницький, виступаючи 5 серпня 1917 року в Центральній Раді, говорив дослівно так: "Сто літ кривавої боротьби переносив польський народ і польська демократія. Зараз над нами засіяло сонце свободи і через те ми можемо більше як хто-небудь зрозуміти той народ, що стремить до цієї волі. Ми прийшли до Центральної Ради і кажемо, що польська демократія буде працювати з вами, українцями. Ми знаємо, що прийдеться ще нам пережити тяжкі хвилини, але ми, польська демократія, не покинемо вас, а будемо всі з вами. Хай живе вільна Україна!" (Українська Центральна Рада. — К., 1996. — Т. I. — С. 223).

А добродій Лукашевич, котрий вітав Центральну Раду від імені Польської соціалістичної партії, заявив: "Революційна демократія організується в тривожний час і український народ бере на себе важку задачу. Ми творимо сильний революційний орган, ми творимо територіальну автономію України. Зараз підіймають голову всі темні сили; але ми повинні знати одно: нам нічого оглядатися на Петроград, а йти раз обраним шляхом, щоби здійснити ті цілі, для яких гинули сотні найкращих наших синів. В партії, представником (якої) являюся я, ви знайдете завжди вірного і недоступного друга" (там само. — С. 223).

На з'їзді народів Росії, скликаному Центральною Радою у вересні 1917 року в Києві, представник Польського демократичного централу Кноль заявив, "що самостійна Польська держава не буде зазіхати на сусідське добро, а буде жити в добрій згоді та братерстві з своїми сусідами.

Сила народів держиться не багнетами, а братнім порозумінням. Пора уже покінчити раз назавше з розбоями і грабіжництвом народів народами. Від цієї пори кожен народ повинен бути господарем в своїм краю. Де б не жили поляки між іншим народом, то вони завше будуть дбати про добробут того краю і підпирати справедливі змагання того народу, який в більшості живе в даному краю. Так само поляки будуть поводитись на Україні до господарів цього краю — українців..." (там само. — С. 290).

І українці продовжували вірити цим заявам, сподіваючись, що на такому становищі всі поляки.

Польські імперіалісти ж не тільки пішли на повне заперечення прав українського народу на самостійне життя на його власній етнічній території, але й піднесли на нього меч з метою загарбання його території. Зрозуміло, що українці змушені були збройною силою відповісти на завойовницькі посягання поляків, не заперечуючи водночас проти права польського народу відроджувати власну самостійну державність на його етнічних землях. Однак тодішня польська політична еліта підштовхнула поляків на збройний спротив прагненню українців бути господарем на рідних землях. Зокрема, в Галичині вже з перших днів проголошення Західно-Української Народної Республіки поляки підняли повстання проти легітимної української влади. Надалі між двома сусідніми народами, котрі щойно вирвалися з неволі, зав'язалась жорстока боротьба, і це в той самий час, коли зі Сходу насувався більшовизм — нова небезпека, яка загрожувала існуванню української і польської держав.

Цю небезпеку взявся ліквідувати український народ кров'ю і залізом, виставляючи свої груди перед тими брамами, через які більшовицькі армії мали намір пройти в Європу. Незважаючи на

це, Польща завдає українській визвольній боротьбі удар в спину. Поляки виступили усіма своїми силами, доповнюючи їх при-сланою державами Антанти з Франції для боротьби винятково з більшовизмом добре вишколену й озброєну армію Галлера.

Після цього Україна програла, оскільки воювала тоді на трьох фронтах (більшовицький, білогвардійський та польський) і без жодної моральної і матеріальної піддержки зовні. Але хоча й програла проте, без сумніву, поважно ослабила радянську Росію і "тим самим врятувала Польщу від поневолення, бо:

"1) Україна три роки в'язала на большевикам і в цей спосіб унеможлиблювала їм загарбання принайменше тих земель, що входили в склад царської імперії (в тому числі і польські землі з Варшавою);

2) В час наступу большевиків на Варшаву в "чуді над Віслою" брала участь чисельна Українська Армія під командуванням гол. от. Симона Петлюри, а в большевицькому заплілі українці посилили на цей час партизанські акції, і це все разом змусило большевиків до відвороту. Значить, Польща була врятована від червоного заливу у великій мірі коштом української крові. На це польський уряд відповів підписанням з большевиками миру в Ризі (подібний Андрусівському), на підставі якого Польща і Росія поділилися українськими землями" (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 215. — Арк. 12).

А рештки армії УНР, які ще недавно кривалися в обороні польської столиці, її уряд, роззброївши, запроторив в так звані табори інтернованих. Ось так, "по-союзницьки", вчинила тодішня Польща з Україною. Польські політики, котрі тоді підштовхували Пілсудського до зради Петлюри, оскільки російський більшовицький вождь Ленін пообіцяв їм поступитися більшою кількістю українських територій, ніж УНР, Варшавським договором 1920 року, засліплені ненавистю до всього українського, думали про інше. Скажімо, такий відомий діяч, як Станіслав Грабський, у 1920 році заявляв: "Я впевнений, що через 25 років української проблеми на східних землях Польської Речі Посполитої не буде".

Польська політична еліта не могла собі усвідомити, що від-

родження в цей період Української Народної Республіки та її самостійне існування повертало споконвічні загальнолюдські права не тільки українському, але й десяткам інших народів. Вона злочинно байдуже відмахнулася від слів Провідника українського національно-визвольного руху Симона Петлюри, звернені й до неї тоді: "Всі держави, утворені після 1917 року на території бувшої Росії, не мають шансів на тривке існування і будуть завжди загроженими, поки на півдні бувшої імперії не організується і в силу не увійде незалежна держава українського народу. Тільки вона одна, як найсильніша численністю свого населення, матеріальними ресурсами і мілітарною відпорністю, може бути базою, підставою більш-менш незахищеного життя державних новотворів, з бувшої Росії організованих. Тільки повстання і зміцнення цієї держави може фактично вирішити долю Росії і призвести до остаточного та безповоротного поділу її" (Симон Петлюра. Статті. Листи. Документи. — Нью-Йорк, 1956. — Т. I. — С. 319).

У грудні 1921 року дипломати УНР спробували ще раз застерегти поляків від необачних для майбутнього їхньої ж країни кроків. Зокрема, міністр Уряду УНР Микола Василько в спеціальному меморандумі до польського посла в Берліні Мадейського намагався роз'яснити, що світова війна поставила на порядок денний всі економічні та національні проблеми в Європі. Загально положення більш менш незабаром буде з'ясовано в Західній Європі завдяки вищій культурі та традиційній здібності до управління. На Сході війна продовжується, незважаючи на мир, оскільки проблема Європейського Сходу ще не вирішена (ЦДАВОВУ: Ф. 1429. — Оп. 2. — Спр. 142. — Арк. 264).

Щоправда, наголошував український дипломат, "ідея національної держави є побідоносною також і тут, дійсно, через повстання Фінляндії, Естонії, Латвії, Литви, Польщі, України, Великої Румунії та Чехословаччини кривда, нанесена історичній справедливості, виправлена, все ж положення тут є цілком інше, як в Західній Європі. Це тому, що на руїнах бувшої Російської Імперії установався Уряд, ідеологія якого

з його антинаціональними плянами соціальної революції в цілому світі руйнує політичні підстави кожної держави світу, а особливо новоповсталих держав: територія України, Грузії та Вірменії вже є жертвою окупації" (там само. — Арк. 264).

Тут на Сході, наголошувалося далі, вже роками ведеться боротьба між двома протилежними світоглядами, між двома протилежними економічними формами життя, як також і двома принципами організації: ідея національної держави з одного боку та московський централізм Великої Росії з другого. Більшовизм, не будучи в змозі відразу захопити всі новоповсталі держави та керуючись мудрою політикою поділу, окупував зі всіх цих держав ті, економічне та політичне значення яких є дуже велике: Україну (хліб, цукор, вугілля, руда, Чорне море), Грузію (нафта, Ангора, Туреччина), Вірменію (шлях в Персію). Інші новоповсталі держави, передбачаючи подібний розвиток подій, організувалися в два оборончі крила: Фінляндія, Естонія, Латвія, Литва (Балтійський Союз), Чехословаччина, Румунія та Югославія (Мала Антанта).

Польща перебуває на стику цих крил та шукає окремим договором з Францією, Румунією та великими державами запевнення свого існування й могутності на Сході Європи.

Завдяки великим політичним успіхам тих років, польська політика легко впала в занадто велике довір'я до самої себе та дивилася на існування Польської держави, як по за всякою загрозою. Думали там, що можуть мати солідні підстави щодо тодішніх своїх кордонів та національного господарства як на Заході (Версальський договір), так і на Сході (Ризький договір).

Однак, на думку українських політиків, становище Польщі не було тоді певним з трьох питань: національного, економічного і більшовицької небезпеки.

Щодо життя національного, то становище Польщі нагадувало становище Німеччини під час війни, його можна окреслити словами: німці з коридором, литовці з Вільно, білоруси, більшовики в Росії та в Україні, Галицька Україна, чехи, а над цим всім єврейська торгівля в середині. Національні проблеми ще обтяжувалися питаннями економічними.

Дві економічних території, розділених світовою війною, які раніше тісно співробітничали між собою, представлені самі собі. Німеччина та територія Радянської Росії мали такий великий вплив на молоді Польську державу, що вже дійшло навіть до кооперації Німеччини з більшовиками. Це допускає передбачити політичне співробітництво німців з евентуальними спадкоємцями більшовиків. Наскільки несподіванки, які малися для Польщі з боку литовців, галичан, білорусів та чехів цим виключені, могло показати майбутнє. Все ж вирішальним тоді залишалося питання більшовизму, яке включало в себе економічні та національні питання, як і питання східних кордонів, з чого навіть повставала проблема щодо існування Польської держави.

Це тому, що коли можна було говорити про велику правдоподібність стабільної ситуації щодо західних кордонів, то юридична вартість Ризького договору уявлялася як фікція кожному сумлінному політику з огляду на наступне:

"1) Антанта (ні навіть Франція, а тим більш Німеччина) не визнала його.

2) Жадна російська партія еміграційних груп, будь-то соціалістичних, демократичних чи монархічних, ніколи його не визнає.

3) З української точки погляду є багато сумнівів, які тільки на цей час, з огляду на спільного ворога (більшовизм) остаються на другому пляні.

4) Навіть контрагенти Рижського Договору большевики — дивляться на нього як на провізоричний. Але кордони, усталені в Ризи, є лише дрібниця серед всіх мір, що приймаються для встановлення порядку на Сході та возстановлення його економічного життя, в відношенні до поведінки, яку большевики мають принципово в погляді на Польську Державу" (там само. — Арк. 265).

На думку української сторони, більшовизм був найбільшим ворогом Польщі з таких причин:

"1) Через її демократичний державний устрій.

2) Через її капіталістичний устрій економічного життя.

3) тому, що Польща є економічним бар'єром щодо Германії та експонентом Франції на Сході Європи, Польща демократична, організована, с к о н с о л і д о в а н о економічно є найбільшою загрозою політичній ідеї комуністів в Москві" (там само. — Арк. 265).

Більшовики довели, що мають політиків дуже розумних, свідомих своєї честі та які працюють передбачливо. Таким чином вони використовують всі вище зазначені труднощі, національні, соціальні та економічні Польщі, і коли вони хоч наполовину сконсолідується, то вони спробують викликати руїну Польщі чи шляхом викликання внутрішньої революції, чи зовнішньою війною. Адже Польща, це ядро серед новопосталих держав демократичних, вже була об'єктом посягань більшовизму і має ним залишитися в майбутньому.

Через вищенаведені доводи для українських дипломатів було вже тоді очевидним: як довго міжнародний та революційний більшовизм має своїм осередком Москву, як довго він шляхом терору поширюватиме свою владу на мільйони населення такої великої держави, як довго він буде в змозі вести активну політику зовнішню через союз з Ангорою, Персією та Німеччиною, так довго не може стояти питання про відбудову та економічну реконструкцію не тільки Польщі, а взагалі сходу. А відтак то того часу Версальський договір є підвішеним.

Для кожного політика, що поважно ставиться до політичної та економічної паціфікації та який з цього погляду правильно оцінює велике значіння Польщі, виникало питання про попереджувальні заходи, які необхідно вжити перед тактичними прийомами більшовиків.

Оскільки Україна залишалася ахілесовою п'ятою більшовиків, але водночас вони використовували її як головний засіб у боротьбі з Польщею, то, вважали українські політики, остання мала б скористатися Україною як головною зброєю проти Москви. Відтак польсько-українські відносини повинні були б стояти як один з найважливіших факторів у майбутній політиці на Сході Європи. При цьому до уваги мали бути

взяті такі обставини: "1) Польща, як і Україна, а також і всі новосталі держави бувшої Росії, є результат ідеї права народів на вільне розпорядження самим собою.

2) Через те, кожен народ є суверенний на своїй етнографічній території і повинен відступитись від історичних кордонів, і ці кордони, за винятком коректур з економічної точки погляду, не повинні бути усталені так, щоби один народ міг почувати себе покривдженим в своїх правах.

3) П р а в а меншостей не повинні існувати лише на папері, але повинні бути активними чинниками політичного та економічного співжиття" (там само. — Арк. 267).

З огляду на те, що Фінляндія, Естонія, Латвія та почасти Литва вже вступили на цей шлях, то українці мали право вважати: за тих обставин, що склалися, думки, що історичною місією Польщі було розвинути цю ідею на практиці серед слов'янських народів. Однак, коли порівнювалися відносини польсько-українські, було неозброєним оком видно, що вони цим високим і благородним критеріям не відповідають.

Щоб усталити відносини польсько-українські як продуктивні та корисні, необхідно було їх розвивати таким чином:

"а) Українська демократія, репрезентована Урядом Української Народньої Республіки, мусить мати можливість розвитку в будучому.

б) Польща мусить захищати українські інтереси перед Лігою Народів, як також опікуватися українськими біженцями, українською армією та урядовцями Укр. Нар. Респ. і зберегти наскільки можливо їх організації.

в) Преса українська мусить бути заосмотрена матеріально, щоби вона мала можливість продовжувати моральну боротьбу проти большевиків та пересилатись на Україну.

д) Населення українське повинно мати повну автономію в питаннях адміністрації, церкви та школи.

е) Питання Східної Галичини мусить бути розв'язане згідно Сен-Жерменському договору, щоби позбавити шляхом міжнародного рішення антипольські елементи їх головного аргументу проти польсько-українського співжиття.

ж) Польська дипломатія мусить вести політичну та економічну пропаганду української справи перед Лігою Народів, як також у всіх інших державах та допомагати благоприятним міжнародним рішенням через своє співробітництво з Францією.

к) Польща мусила б виробити разом з Румунією спільний програм всього, що торкається України" (там само. — Арк. 267).

Ця база політично продуктивна та змістовна і розрахована на віддалену будучину могла б бути утворена через спільну працю з усіма новопосталими державами сусідніми, особливо з Україною. Ця база могла б запевнити не тільки майбутнє Польщі та прояснити більшовицький Схід Європи, але також могла допомогти тому, щоб Польща мала першість серед слов'янського світу до того часу, як по упадку більшовиків російська та українська демократії приймуть під своє володіння спадщини власних народів. І це не дало б жодних приводів до конфлікту щодо кордонів між народами — братами.

Українська сторона застерегала тоді свого найближчого західного сусіда: якщо по відношенню до українців Польща піде іншим шляхом, вона таким чином працюватиме на ворогів своєї державності та ще раз повторить історичну помилку. Саме неврахування української проблеми викличе зорганізування національно-українського антипольського фронту, а відтак можливість порозуміння буде втрачена.

Більшовизм, який ховав справжні наміри турами тактичних танців про своє співробітництво з капіталізмом, скине свом маску протягом 1922—1923 років. Тоді побачать, що зовсім не відмовився він від своїх основних принципів комунізму та що він зумів використати момент перемир'я, щоби повести з успіхом свою пропаганду. Його першими жертвами будуть передовсім новопосталі держави, що не захотіли навчитися на прикладі участі України, Грузії та Вірменії та які поділяли наївність західних політиків в їхній вірі, що більшовизм ніби може справді еволюціонувати. Ось тоді в Польщі згадають, що в часи впливу московського більшовизму у Варшаві українська політика не мала вирішального значення.

Так, у Польщі до цих застережень не прислухалися. Завдавши УНР удару в спину, Польща допомогла московським більшовикам повалити українську державу та закріпилася сама на значній українській етнічній території — в Лемківщині, Надсянні, Холмщині, Підляшші, Берестейщині, Волині та Галичині.

Але тим самим польські провідні кола не передбачили загрози зі сторони перефарбованого на червоно російського імперіалізму і пішли на розвал держави, яка охороняла їх від тієї загрози. І це в той час, коли більшовизм міг бути розгромлений зусиллями обох народів, або хоч би за умови нейтральності поляків стосовно України.

Цією недооцінкою значення української держави польський уряд фактично приготував четвертий поділ Польщі, який наступив заледве по двацятитлітньому її існуванні.

Як відомо, після насильного і несправедливого загарбання Польщею Галичини, Підляшшя, Лемківщини, Надсяння, Берестейщини, Холмщини і частини Волині доля цих земель була припечатана рішенням Мірової Конференції в Парижі, на підставі якого Польща дістала, так би мовити, в оренду згадані українські території із зобов'язанням встановити на них самоврядування за національним принципом. Загальновідомо, Польща навіть і цього не виконала та приступила відразу до колонізаторської і полонізаційної акції на них. Починаючи від мордування голодом інтернованих українських вояків і старшин в таборах (Домбля, Тухоля, Бересть), арештів, шибениць, полонізації українських шкіл, паралізування культурно-освітнього життя, відібрання українській мові урядових прав, розвалювання церков — польський уряд на кінець укоронував свою україножерну політику ганебною пацифікацією і декретом, який проголошував: "Ані пяді землі українцям в руки" (розуміється, йшлося про українську землю).

На підставі вищенаведеного можна сказати, що це не була жодна толерантна політика польського уряду щодо національних меншин, — це прямий поліційний тероризм проти української меншини, яка була насильно включена в кордони

польської держави. За таких обставин український народ приступив до збройної революційної боротьби проти окупантської влади, то це зовсім зрозуміле, але, що польський уряд не передбачив наслідків з приводу цього.

У той час, наголошує З. Савченко, коли польський уряд провадив, так би мовити, війну проти українців (до речі, ним спровоковану), за східними і західними кордонами Польщі зростали в силі два грізні імперіалістичні хижаки (московсько-більшовицький і німецько-гітлерівський). Щодня лунало з кремлівської мечеті гасло: "Пролетарі всіх країн, єднайтесь!", якому з Берліна вторувало: "Дранг нах Остен". Для реалізації цих кличів працювали більшовицькі і німецькі фабрики зброї та інших воєнних припасів, готувались могутні армії і т. п.

Значить, наближалась нова війна, яка мусіла заторкнути Польщу вже в перших днях її вибуху, бо вона ж лежала на дорозі згаданих двох загарбників. Але польські провідні кола не бачили чи не хотіли бачити того, що над їхньою головою зловищо блистіло вістря дамоклевого меча, а продовжували зарозуміло побрязкувати шабельками та дальше вели безглузду війну проти українців. А якщо бачили те все, то тоді хто, на їхню думку, мав цей удар відбити, коли 40 відсотків населення Польщі (українці, білоруси, литовці та інші народи) були наставлені вкрай вороже до польської держави і тільки чекали моменту, аби її повалити. Чи міг зрештою той українець, литовець чи білорус, який перебув в тюрми Берези-Картузької, побої, культурне пониження і т. д. зі зброєю в руках із самопожертвою відстоювати інтереси Польщі. Про це повинні були подумати, перш за все, ті, які таку безглузду боротьбу проти національних меншин проводили. Зрозуміло, що за таких обставин Польща, з огляду на її внутрішнє і зовнішнє положення, не була здібна до відбиття хочби найслабшого зовнішнього удару.

Такі наслідки для Польщі принесла внутрішня, насамперед, протиукраїнська політика уряду.

А тепер погляньмо на наслідки такої ж закордонної політики. А через відсутність української держави Польща дістала одночасно удари зі заходу і сходу, які завдали їй ве-

личезну катастрофу. І тої фатальної для Польщі правди вже не можна було нічим змінити в 1939 році чи запобігти цьому ще перед виповідженням війни. Польща тоді чи пізніше, в той чи інший спосіб була б окупована, бо "її доля була пересуджена ще в 1918—20 рр. на побоевищах під Львовом, Чортковом і ін., а також на Міровій Конференції в Парижі. Ясно, що вже в 1939 р. Польща хоч би й була краще до війни приготувалася, то все одно не видержала б одночасного удару зі сторони Німеччини і большевиків. Щоб вийти цілою в 1939 р., треба було створити до цього передумови ще в згаданих 1918—20 рр."

Аналіз наведених фактів дає підставу ствердити, що Польща могла оминати катастрофу 1939 року тільки тоді, коли б її східним сусідом були не московські більшовики — імперіалісти, які завдали по-зрадницьки їй удар в спину, а українська держава. Україна не тільки виключила б московсько-більшовицьку небезпеку, а й стала б також політичним і мілітарним союзником Польщі проти Німеччини. Останнє твердження не є вже таке безпідставним, як це може декому здаватися. Досить згадати гітлерівський імперіалістичний клич ("Дранг нах Остен"), реалізація якого безпосередньо загрожувала Польщі й Україні. В тих обставинах союз двох держав був необхідною природною конечністю. Також, врахувавши мілітарні і економічні спроможності України і Польщі, можна сказати, що протиставлення гітлерівській військовій машині своїми силами, мало певні вигляди на успіх, хочби навіть, західні держави (Франція і Англія) не виступили проти Німеччини вже в перших тижнях війни. Але завдяки протиукраїнській політиці, веденої польськими урядами, все вийшло не так, як могло вийти, а так, як вийшло.

Такою дорогою перейшов польський народ з короткотривалого державного життя під жахливе німецьке поневолення. Виходячи тепер із заложення, що польський уряд вже цілий час веде протиукраїнську політику (допомагав більшовикам, валив українську державу і т. д.) ради цього шматка українських земель і тим довів до упадку польську державу, то де ж тут рівновага користі і втрат?

Український і польський народи з початком Другої світової війни знайшлися під окупацією Гітлера і Сталіна. Відомим стало вже для кожної думаючої людини, що сила і розріст цих імперіалістичних хижаків, це слабкість і загибель поневолених ними народів та навпаки. З ними не домовишся іншою мовою, лише мовою зброї. А якщо так виглядає дійсність, то тоді поневоленим народам необхідно було шукати спільної мови і спільним фронтом виступити проти кривавих смертоносців та на звалищах їхніх імперій побудувати власні національні держави.

Одне з місць у тому великому визвольному фронті повинен би зайняти й польський народ, бо ж іншої дороги для його визволення не було. Та на диво (собі на погибіль) поляки своїми посяганнями на чужі землі і вислужництвом перед окупантами виключили себе з цього фронту.

Польська верхівка вже від перших днів більшовицької (1939—1941 рр.) і німецької окупації зайняла вороже становище до українського визвольного руху і української державної проблеми і в такому дусі наставила загал польського громадянства. Польські шовіністичні кола:

"1) Не визнали і не визнають прав українського народу на власну державу та розглядають українській нарід як такий, що призначений бути завжди поневоленим Польщею і московськими імперіялістами;

2) Заперечують право українського народу на західно-українські землі та уважають їх стало польською територією" (там само. — Арк. 18).

На українських землях, що були включені до СРСР, поважна частина поляків пішла на повну співпрацю та послуги НКВС та разом з ними, писали українські підпільники, "мочать руки в українській крові. Також на укр. землях, які Сталін включив в кордони т. зв. "демократичної" Польщі, місцева агентурна польська адміністрація і її міліція, тільки й те робить, що грабує, мордує, розстрілює, побиває і знущається над укр. населенням та палить його оселі, кидаючи в огонь жінок і дітей, ми знаємо, що люблинська агентура, це шайка підлих зрадників польського

народу — це вірні слуги кривавого Сталіна, але знаємо також й те, що в цій адміністрації і міліції є поляки різних суспільних шарів та різних політичних угруповань, а навіть члени польського революційного протибольшевицького руху (АК) — але в боротьбі проти українців усі подали собі руки щодо того, що між собою вони поважно розводяться" (там само. — Арк. 21).

Останніми часами, писалося в підпільних документах ОУН, "Сталін запланував знищити ім'я українців, які мешкають на українських землях в т. зв. "демократичній" Польщі і зарядив переселення. Зрозуміло, що українське населення в обороні життя протиставляється переселенню і буде навіть збройно оборонятися. В тому випадку не слід порівнювати долі польських переселенців, які приїздять на свої землі і в своє рідне середовище, з долею українських переселенців, яких Сталін запроторює на примусові роботи в таких обставинах, що їм там приводиться тільки згинутися. Поляки очевидно на це не зважають і по наказу Сталіна приступили до офіційного і відкритого мордування українців та палення осель, щоб в такий спосіб змусити їх до переселення. В поодиноких селах польська міліція і боївки повимордовували по кілька десятків українських родин, включно з старцями, жінками і дітьми (повіти: Грубешів, Замость, Володава, Холм, Ярослав, Перемишль, Лісько, Сянок, Коросно і ін.). В цих варварських акціях нерідко беруть участь поляки поодиноких осель, числом кількадесяти озброєних цивільних осіб" (там само. — Арк. 21).

Чи могли поляки вирішити терором і боївками справу кордону, коли ще самої держави не мали і до її здобуття ще залишалася доволі довга і тяжка дорога?

З цього приводу провідники підпільної ОУН мали право глибоко сумніватися. На їхню думку, справу українського кордону можуть вирішити справжні український та польський уряди справедливим і мирним шляхом або обидва народи будуть поневолені сталінським кривавим режимом.

Вони розуміли вагу цього епохального моменту, в якому вирішувалася доля наших народів. Тому завжди віддавали перевагу політичному розумові, відкладаючи на бік ненависть і помсту.

Для української сторони було зрозуміло, що така безглузда протиукраїнська боротьба принесе гіркі наслідки для самих поляків, а відтак в складному становищі опиниться тоді їхня державна проблема?

Оскільки "1) поглибитися ворожнеча поміж українським і польським народами та змусить українців до самооборонних відплатних акцій, що нанесе полякам непотрібні жертви;

2) стягне ненависть до поляків зі сторони усіх поневолених народів;

3) доведе до гіршої ізоляції польську державну проблему серед поневолених народів і на міжнародній арені взагалі" (там само. — Арк. 22).

Уже тоді, ще в час війни, українські націоналісти попереджали: "Кожному полякові під силу зрозуміти, що Польщі ніколи не вдасться відискати своєї самостійності при большевицькому сусідстві, а тільки на їхньому трупі. А польський нарід сам є безсильний проти большевиків і ніколи власними силами не вирветься з-під їхнього чобота. Большевики можуть бути і будуть знищені тільки спільним фронтом поневолених народів, з якого поляки виключають себе загарбницькими претензіями на чужі землі (українські, білоруські та литовські) і тим способом переходять в табір ворогів поневолених народів" (там само. — Арк. 23).

На що ж тоді польські провідні безвідповідальні кола орієнтували себе і свій народ? Очевидно, думали діждатися ситуації, подібної до подій у 1918—23 роках, і дістати державу в Паризьких салонах на наступній мировій конференції?

Так, таку державу поляки дістали, але віддану в обійми російських більшовиків.

Вище вже було сказано, що без поєднання сил з Україною й іншими поневоленими народами, які єдині можуть розвалити більшовизм, польська держава не зможе повстати навіть на території одного воеводства. Сила польської держави лежить в її побудові на польських етнографічних землях, а слабкість — в загарбанні чужих земель з ворожим собі населенням.

У тій ситуації, яка існує зараз, наголошували українські провідники незадовго до кінця війни, "не поправлять ніколи

польської проблеми ні Кримські ні інші конференції, бо поки Сталін має силу, то він ніколи не уступить з польських земель і завсіди знайде продуманий спосіб для вдервання петлі на шиї польського народу. Для такої ціли він готовий кожночасно зорганізувати внутрішню братовбивчу війну, як зробив це свого часу в Іспанії і Греції. Сталін стосуватиме найганебніші і найжорстокіші методи в поборюванні визвольної боротьби польського народу, щоби тільки здержати Польщу, як 17-ту республіку, в складі СРСР. Для прикриття своїх дійсних намірів супроти Польщі і для запылення очей польському народові та другим народам світу, Сталін створив т. зв. люблінський уряд, зложений з покидьків польського суспільства, які, зрадивши свій нарід, пішли на підлу агентурну службу Москві. Хоча ми тим не думаємо негувати демократичні ідейні стремління польського народу, але можемо дати йому практичну пораду (бо ми вже мали час пізнати московсько-большевицькі штуки), що всякі гуманні чоловіколюбні ідеї (православ'я, панславізм, комунізм, демократизм), які несли будьколи імперіялістична Москва, були тільки гарно розмальованим плащиком, що служив для прикриття її дійсних загарбницьких цілей. Точнісінько так представляється справа з припасеним большевиками "демократизмом" на територію Польщі. Зрештою, большевицьку термінологію треба завсіди протилежно розуміти: коли вони говорять про визволення, то треба розуміти — поневолення, коли обіцяють рай, то треба сподіватися, що принесуть пекло і т. д." (там само. — Арк. 29, 30).

Отже, в такій ситуації лише співпраця польського народу з українським та іншими поневоленими націями була передумовою до здобуття польської суверенної держави. Українці були завжди в схильні до порозуміння та співпраці з поляками. Але для цього необхідно було і полякам змінити своє ставлення до українців та їхньої державної проблеми — насамперед у їхніх інтересах.

Ми не хочемо, заявляли українські націоналісти, ворогувати з польським народом, а навпаки, хочемо разом з ним боротися проти спільного ворога, разом перемогти і після пе-

ремоги жити в добросусідських взаєминах. Але коли поляки не зйдуть зі свого україножерного становища і підніматимуть оружну руку проти українського народу, тоді його постава буде відповідати словам англійської пісні, яка звучить: "Ми війни не хочемо, але чорт бери, якщо вже прийдеться...".

Як вважали провідники українського національно-визвольного руху, тоді "для польського народу лишалося до вибору:

1) або польському урядові змінити дотеперішну політику по відношенні до України і других поневолених народів;

2) або, якщо він цього не зробить, польському народові змінити уряд і віддати справу керівництва своєю боротьбою в руки таким людям, які будуть здібні справу українсько-польського відношення позитивно поладити;

3) або не робити ні одного, ні другого і тим самим засудити на смерть справу своєї самостійності.

Розцінивши сьогоднішні зовнішні обставини України і Польщі, виглядає дуже правдоподібним, що такого щастя вона ніколи не дочекається і тому "моцарство" мрії про державу "од можа до можа" не тільки, що не покриваються зі спроможностями польського народу, але й не принесуть йому позитивних наслідків. Тому, що через відсутність укр. держави Польща завсіди попаде між німецький молот і російським ковадлом.

І то так далеко, що коли Польща доложила своїх рук до розвалу української держави, то тільки з такими наслідками для себе, бо опісля сама була поваленою. Цієї геополітичної закономірності не змінє навіть такий випадок, коли по упадку української держави доля дозволить Польщі моцарствувати в протягу короткого часу. На жаль, польські провідні круги ще й дотепер цієї правди не зрозуміли, хоча їх нарід пережив багато лиха з цього приводу" (там само. — Арк. 31).

Якщо не врахувати всього цього, не можна зрозуміти причин і перебігу польсько-українського конфлікту на Волині в роки Другої світової війни. Тоді поляків їхній провід штовхав на геноцид інших народів, і багато хто уподібнювався найгіршим силам зла, наслідуючи прийоми гітлерівців. "Не заважаємося застосовувати методи, які застосовує "культурний німецький народ", —

так проголошували і діяли польські шовіністи. У редакційній статті "O co walczymy?" польської підпільної газети у 1944 році, незадовго до приходу Червоної армії до Львова, є такі рядки: "За що боремося? За знищення гітлеризму, який був таким самим ворогом, як політичний лад Бісмарка в XIX столітті і Генрика Лева з часів Болеславових? За зламання воєнної машини, яку можна відбудувати? Проти окупації, яку можна знести? Можливо, за промисл, торгівлю — однак всі вартості другорядні, які можна витягнути з підложжя, яким є народ? Ні. Боремось за щось інше.

Не за 20 років спокою — а про мир тривалий. Не про здобутки збройні — а про можливість праці на власній землі. Зрештою — боремося за право на життя для майбутніх поколінь. Тобто: боремося за біологічне винищення німецького народу..." (Slowo Polske (Lwow).— 1944.— 16 lipca).

На жаль, такі методи знищення застосовувалися і до українців на їхній батьківській землі, коли польське підпілля пробувало утвердитися на Волині, або коли польська влада викинула з рідних земель майже півмільйона українців Лемківщини, Надсяння, Холмщини і Підляшшя до УРСР у 1944—1946 роках, а потім завершила процес деукраїнізації цих земель злочинною акцією "Вісла".

Не знаю, коли поляки вибачаться перед українцями за цей геноцид. Поки що вони добиваються каяття від нас. І цьому не треба дивуватися. Адже ще у повоєнний час ксьондз Юзеф Маєвський, коли Польща вже опинилася в міцних обіймах Москви, змушений був визнати: "Поляки люблять вимагати справедливості і правди. Але коли потрібно віддати справедливість комусь іншому, то роблять це дуже скупко і фальшиво" (Kultura (Paryz).—1952. — №11).

Маємо велику надію на те, що і нинішнє, і майбутнє покоління польського народу врахують гіркі уроки минулого. Хочеться, щоб сьогодні в Польщі не забули про те, що три поділи України Московою і Варшавою у XVII ст. закінчилися трьома поділами Речі Посполитої у XVIII ст., а Ризький договір 1921 року, коли Україну Росія і Польща поділили вчетверте, для останньої обернувся пактом Молотова—Ріббентропа...

ХРОНІКА ВОЛИНСЬКОЇ ТРАГЕДІЇ

1942

4.11. Більшовицькі партизани на чолі з місцевим жителем Олександром Філюком вбили кількох німців, котрі супроводжували зарплату робітникам-українцям у Клубочин, чим спровокували оточення села каральним відділом окупантів. За списком вчителя-поляка Галіцького гітлерівці відібрали 139 мешканців, котрі нібито були прихильні комуністичній ідеї, й спалили їх у кількох клунях. Червоні партизани на чолі з Філюком спокійно спостерігали за розправою в 400 метрах від трагедії (*Пушук І. Трагедія українсько-польського протистояння на Волині 1938—1944 років. Ківерцівський район. — Луцьк, 2008. — С. 128*).

1943

1.01. Під час Різдвяних свят, згадує Ярослав Федорчук, мешканці хутора Видумка Луцького району, "це — наша і сім'ї сестер батькових — Кулини, Гаврошки, — були сусідами, — зібралися в тітки Василини. У неї був великий, гарний будинок, критий бляхою... Якраз уночі четверо озброєних чоловіків підійшли до хати, де зібралися ми, родичі. Українською мовою стали говорити, що вони — українські хлопці, попросилися, щоб їх пустили в хату. Коли ж їх запитали, хто вони, щоб назвалися, — відмовилися. Стало зрозумілим, що це — поляки.

Вікна хати були закриті міцними віконницями, укріплені вхідні двері. Поляки, які прийшли нас убивати, напевне, подумали, що тут є загроза й їхньому життю — не знали, скільки людей у хаті. Відчули, що, напевне, багато. Тому "миролюбно" сказали так: вони — свої, але ось як власних імен не можуть назвати, то йдуть.

... Прийшли до хати Захарія Ковтонюка. Він був людиною в літах. Із ним мешкали двоє синів із сім'ями. Дід не спав. У хаті почули, що хтось надворі ходить. Стали питати, хто вони такі. У відповідь були постріли. Відразу в хаті була вбита малолітня дочка Левка. Інші кинулися в сіни.

Один поляк виліз драбиною на горище і звідти кинув гранату в сіни. Загибло п'ятеро людей" (Трагедія українсько-польського протистояння на Волині 1938—1944 років. Луцький район і м. Луцьк. Упорядник та автор коментарів Іван Пушук. — Луцьк, 2009. — С. 217, 218).

19.01. На Водохреще поляки знову вчинили злочин щодо українців: по вулиці Закостілля запалили наші будинки, оточили мешканців, стали вбивати. Тоді від рук поляків загинуло 35 ні в чому не винних людей. Ось прізвища цих жертв: Мельник Прокіп Кирилович, Казмірук Андрій Левкович, 1920 р. н., Казмірук Петро Іванович, його брат, 1881 р. н., Казмірук Валентина Петрівна, внучка — 3-місячна дитина, 1943 р. н., Казмірук Мокреня, братова, 1915, р. н., сусід Левчук Яків Кирилович, 1881 р. н., Камінський Михайло Семенович, 1910 р. н., Камінська Ольга Михайлівна, 1912 р. н., Ковтонюк Дмитро, Ковтонюк Єва, Забіяка Гаврило, 1910 р. н., Мельник Володимир Григорович, 1910 р. н., якого поляки попросили показати їм дорогу, Голинський Анастас Дмитрович, 1900 р. н., Ганна Карпівна — його дружина, 1905 р. н., сім'я Шевчуків — Домна — мати, дочка Лідія Василівна, 1926 р. н., син Андрій Васильович, 1929 р. н., Шевчук Петро Романович, 1912 р. н., Голинський Петро Анастасович, 1921 р. н., Глушук Михайло Орестович, 1899 р. н., донька Надія (Віра?), 1933 (1921?) р. н., Скиданюк Євген Степанович, 1923 р. н., сестра Надія, 1929 р. н., сім'я Ковальчуків — Іван Никифорович, 1926 р. н., дружина Марія, дочка Ольга, син Степан, Яковчук Петро Романович, 1912 р. н., Ковальчук Ганна, 1910 р. н. (Трагедія українсько-польського протистояння на Волині 1938—1944 років. Луцький район і м. Луцьк. Упорядник та автор коментарів Іван Пушук. — Луцьк, 2009. — С. 224, 225).

14.02.—16.03. За сприяння поляків більшовицьким партизанським загоном під командуванням Шитова розстріляно 20 і заарештовано 34 бульбівців у селах Карпилівка, Борове, Ленчино, Неверово, Ємільчино (ЦДАГОУ: Ф. 65. — Оп. 1. — Спр. 17. — Арк. 25).

25.02. На основі переданих прорадянськи налаштованим

поляком Робертом Сатановським відомостей про український національно-визвольний рух у селах Людвипільського району Рівненської області, де, мовляв, "звила зручне гніздо контрреволюційна організація українських націоналістів", наказом по більшовицькому партизанському з'єднанню під командуванням Ковпака командир 3 батальйону Матюшенку доручалося "оточити й очистити села Морозівка, Бистричі, Вілія від контрреволюційних елементів згідно з списком... На кожне село виділити по одній роті. Операцію проводити одночасно".

Командир 2 батальйону Кульбака мав завдання "оточити і очистити села Бельчаки, хут. Гурба, Бистрянську Гуту від контрреволюційних елементів згідно списку, що прикладається по наказу".

Така ж місія покладалася і на командира 4 батальйону Подолякова в селі Велика Седлиця (ЦДАГОУ: Ф. 63. — Оп. 1. — Спр. 14. — Арк. 154, 155).

5.03. У селі Хотинь за участю поляків більшовицькими партизанами вбито 10 націоналістів і взято до полону 9; в Богушах 8 березня ліквідовано 26 оунівців; наступного дня тут знищено 100 українців; в Майданку в останній день цього місяця медведівцями було взято в полон і розстріляно 6 оунівців (ЦДАГОУ: Ф. 70. — Оп. 1. — Спр. 11. — Арк. 8, 9).

6.03. У передмісті Олики "гітлерівці арештували українця Філаровського Івана Володимировича, поляків Маліновського і Сльонзака (начальника станції) — за підозрою у зв'язку з червоними партизанами. Невдовзі їх розстріляли.

За те ж саме командування підрозділу угорської армії, що охороняв залізницю, наказало стратити мешканця суміжного с. Старий Дерен Пашука Микиту. Його, з ним поляка (ім'я та місце проживання невідомі) у смолярні кинули в гарячу смолу" (*Пушук І.* Трагедія українсько-польського протистояння на Волині 1938—1944 років. Ківерцівський район. — Луцьк, 2008. — С. 187).

8.03. У Богушах за участю поляків більшовицькими партизанами ліквідовано 26 оунівців (ЦДАГОУ: Ф. 70. — Оп. 1. — Спр. 11. — Арк. 8).

9.03. У Богушах за участю поляків більшовицькими партизанами знищено 100 українців (ЦДАГОУ: Ф. 70. — Оп. 1. — Спр. 11. — Арк. 9).

22.03.—4.04. Польський більшовицький загін під командуванням Р. Сатановського складав іменні списки українських націоналістів у містечках Клесові і Домбровиця, а також у селах: Карпилівка, Любиковичі, Клесів, Глушиця, Сехи, Єльно, на основі чого потім чинилися каральні акції (ЦДАГОУ: Ф. 65. — Оп. 1. — Спр. 111. — Арк. 24 зв.).

27.03. У селі Мидовиця німці і польські поліцаї заарештували з українського населення 20 хлопців і 13 дівчат за доносом поляків (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 118. — Арк. 3).

31.03. За участю поляків більшовицькими партизанами загону Медведєва в Майданку було взято в полон і розстріляно 6 оунівців (ЦДАГОУ: Ф. 70. — Оп. 1. — Спр. 11. — Арк. 9).

У березні польським більшовицьким загonom під командуванням Р. Сатановського вбито 21 українського націоналіста (ЦДАГОУ: Ф. 65. — Оп. 1. — Спр. 17. — Арк. 38).

1.04. Більшовицьким загonom Медведєва за участю поляків убито 35 українських повстанців під Берестянами Цуманського району і взято в полон та знищено 6 націоналістів на хуторі Знамирівка, де відзначився Микола Струтинський (ЦДАГОУ: Ф. 70. — Оп. 1. — Спр. 11. — Арк. 9, 10).

1.04. У Корці німці й поляки повісили 7 українців (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 118. — Арк. 3 зв.).

3 2 квітня по 28 червня в Сенкевичівському районі поляками спалено 466 хат і замордовано 396 українців

6.04. Група польського більшовицького загону під командуванням І. М. Шафарчика склала іменні списки українських націоналістів у районі Єльне—Рокитно (ЦДАГОУ: Ф. 65. — Оп. 4. — Спр. 111. — Арк. 26).

6.04. У селі Взяна німці і поляки вбили українську родину і спалили її господарство (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 118. — Арк. 3 зв.).

6.04. У Лопатові поляки вбили 2 українців з Журавич (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 118 — Арк. 4 зв.).

7.04. Поляки з Гути Степанської разом з групою радянських партизанів із загону "Макса" напали на село Бутейки. Вбито кілька десятків українців (*Ільюшин І. Армія Крайова і українсько-польське протистояння в Західній Україні (1939—1945 рр.)*. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук. — К., 2002. — С. 242).

7.04. Поляками й німцями в Баєві Луцького району "вбито й спалено сім'ю Жданюків: Григорія Івановича, Євдокію, Ярину Григоріївну, Євгенію Григоріївну, Степаниду Григоріївну У той же день — Сметану Євгенію з дочками, Сметану Софію та Єлизавету. У с. Береззя вбито мешканця Баєва Давидчука Самуїла Кузьмовича" (Трагедія українсько-польського протистояння на Волині 1938—1944 років. Луцький район і м. Луцьк. Упорядник та автор коментарів Іван Пушук. — Луцьк, 2009. — С. 30).

8.04. Загоном Сатановського вислана розвідка в район Домбровиці і в Містечко для розвідки гарнізону, настроїв населення, вербування поляків до загону і складання іменних списків керівників націоналістів. Завдання виконано без власних втрат (ЦДАГОУ: Ф. 62. — Оп. 4. — Спр. 310. — Арк. 8).

8.04. Інший відділ загону Сатановського виявляв українських націоналістів у селах Глушиця і Любиковичі (ЦДАГОУ: Ф. 62. — Оп. 4. — Спр. 310. — Арк.12).

8.04. У Красному Саді та Андріївці німці і поляки вбили 3 українців (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 118. — Арк. 3 зв.).

8—9.04 Польська банда пограбувала кілька господарств у селі Гараймівка (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 118. — Арк. 4 зв.).

10.04. Унаслідок провокації польських поліцаїв — підкидання в піч, соломі або в якесь інше місце зброї та гранат в селі Княжому Горохівського району, де було спалено 40 господарств і вбито 172 особи. При цьому окупанти мордували цілі родини, використовуючи попередньо складені поляками списки (*Ільюшин І. Армія Крайова і українсько-польське протистояння в Західній Україні (1939—1945 рр.)*. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук. — К., 2002. — С. 224, 225).

10.04. У Перебродах Ківерцівського району поляки вбили 8 українців (ЦДАВОВУ: Ф.3833. — Оп. 1. — Спр. 118. — Арк. 3 зв.).

14.04. Загін польських більшовицьких партизанів на чолі з Робертом Сатановським в Єльному знищив 12 українських націоналістів (ЦДАГОУ: Ф. 62. — Оп. 4. — Спр. 310. — Арк. 8).

19.04. У колонії Красний Сад німці і поляки вбили близько 100 жителів (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 118. — Арк. 3 зв.).

21.04. У колонії Красний Сад німці і поляки спалили 22 господарства (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 118. — Арк. 3 зв.).

28.04. У Колодяжному німці і поляки вбили 1 українця (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 118. — Арк. 3 зв.).

2.05. Українське населення села Борзиця Острожецького району в помсту за напад 30 квітня знищило в обід частину місцевих польських хат. Іншу частину було знищено надвечір (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 118. — Арк. 5).

3, 4, 15, 19, 23 і 25.05. відділ Шавули ліквідував польські колонії, які співпрацювали з гітлерівцями й більшовицькими партизанами проти українського національно-визвольного руху (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 118. — Арк. 9).

4, 25 і 27 поляки з фільварку Ясенівка грабували села Ясенівка, Вітоніж і Бобер (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 118. — Арк. 8).

5.05. Відділ Шавули зробив засідку на польський більшовицький партизанський загін. Вбито 16 поляків, здобуто один кріс (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 118. — Арк. 9).

6.05. Спалено польську колонію Катеринівку Рожищенського району. Вбито 22 мешканців, а 35 — поранено (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 118. — Арк. 9).

6.05. Озброєна група мешканців навколишніх сіл, якими верховодив Петро Садовський на прізвисько "Азіят", що з дитинства мав агресивні розлади психіки (не був вояком УПА, тим паче — членом ОУН, а саме — озброєним і нікому непідвладним психопатом), обурений підступними і злостими діями поляків, організував вбивство 24 поляків і 6 осіб із українсько-польських сімей, котрі жили в Клепачеві Ківерцівського району (*Пушук І. Трагедія українсько-польського протисто-*

яння на Волині 1938—1944 років. Ківерцівський район. — Луцьк, 2008. — С. 124, 125).

7.05. У фільварку Березне Сенкевичівського району розстріляно 40 українців, які раніше були заарештовані за участю польської поліції (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 118. — Арк. 8 зв.).

15.05. У збройній сутичці з польською бандою в селі Бондарах вбито 6 грабіжників (с. — Арк.248).

17.05. Українцями знищено польський фільварок Ясенівка (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 118. — Арк. 9).

19.05. У селі Жабче спалено уніатську церкву (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 118. — Арк. 9).

20.05. Більшовицькі партизани і поляки напали на село Городище. Пограбоване майно, як і 25 корів, забраних з села Силян, завезли в польську колонію Брак (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 124. — Арк. 9).

22.05. Спалено польську колонію Дубова Коршма (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 118. — Арк. 8 зв.).

26.05. Німці і поляки спалили в селах Городище і Вигуричах 7 хат, вбили 7 осіб, 2 сильно побили (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 118. — Арк. 9).

26—28.05. У Городищі та Колодязному Сенкевичівського району німці та поляки спалили 7 хат і вбили 21 особу. Ще в трьох селах вбили 5 осіб (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 118. — Арк. 8 зв.).

28.05. Поляки пограбували церкви в Городищах, Вигуричах і Чаруконі (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 118. — Арк. 9 зв.).

28 і 29.05. Німці і поляки спалили багато хат у селах Летича, Погулянка і Красноволя (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 118. — Арк. 8).

29.05. У Майдані Липському Цуманського району поляки спалили 10 господарств і забрали багато худоби (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 124. — Арк. 9).

29.05. У Клепачеві Ківецівського району поляками знищено 9 родин — 32 особи. Того ж дня спалено колонії Сератівку

і Салганівку Рожищенського району (ЦДАВОВУ: Ф. 833. — Оп. 1. — Спр. 118. — Арк. 9).

31.05. Боївка УПА зруйнувала фільварок у селі Жабча Сенкевичівського району, де взято в полон 2 німців і 16 поляків (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 118. — Арк. 9 зв.).

У травні 1943 року під час нападів на відділи УПА поляки вбили 11 повстанців і 1 поранили (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 124. — Арк. 8).

На початку червня поляками й німцями в Баєві Луцького району вбито: Поліщуків — Петра Пилиповича, Єву, Василя Петровича, Ганну Петрівну, Ольгу Петрівну, Душак Таїсію Терентіївну, Вегеру Єфросинію та Івана Яковича (Трагедія українсько-польського протистояння на Волині 1938—1944 років. Луцький район і м. Луцьк. Упорядник та автор коментарів Іван Пушук. — Луцьк, 2009. — С. 30).

2.06. У Ківерцях польська поліція розстріляла 9 українців (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 124. — Арк. 7).

4.06. Поляки напали на церкву в селі Несвіч під час богослужіння (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 124. — Арк. 8).

8.06. Німці й поляки вбили в селі Клепачів Ківерцівського району 14 осіб і спалили 5 господарств (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 124. — Арк. 7).

9.06. Українці спалили 3 фільварки у Рожищенському районі, де забрали всю худобу (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 124. — Арк.).

11.06. У селі Будячів Ківерцівського району польська поліція й СД під час облави вбили жінку, яка пасла худобу (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 124. — Арк. 8).

13.06. Під час похорон у селі Будячеві поляки й німці заарештували й розстріляли 5 осіб з родини покійниці (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 124. — Арк. 8).

15.06. У цей день священник Романова Луцького району Максим Федорчук записав: "Вже місяць часу, як горять українські села. Німці разом із поляками раптом нападають на село, палять будинки і, застреливши кількох українців, тікають. Українська партизанка, як може, так намагається рятувати україн-

ських селян. Проводиться часткова мобілізація до неї. Беруть переважно молодь і українців-полонених. Комуністів і злочив відстрілюють. Злочії під маркою партизанів страшенно грабують села.

Німці утворили по районах польську поліцію, котра зле поводиться з місцевим населенням. Німці також дали заклик, щоб поліція, яка розбіглася по лісах, повернулася на своє становище і їй усе простять. Кілька дурнів дійсно з'явилися до Луцька" (Трагедія українсько-польського протистояння на Волині 1938—1944 років. Луцький район і м. Луцьк. Упорядник та автор коментарів Іван Пушук. — Луцьк, 2009. — С. 395).

17.06. Відділ Крука спалив половину польської колонії Стахнівка, де вбито 60 поляків. Втрати українців — 17 убитих і 5 поранених (ДАРО: Ф. Р-30. — Оп. 2. — Спр. 39. — Арк. 24).

18.06. У селі Топілля Острожецького району німці й поляки спалили 19 мешканців і 7 господарств. Між убитими були кущовий, станичний і зв'язковий УПА (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 124. — Арк. 8).

18—19.06. У результаті відплатних акцій на польські колонії українці знищили близько 150 поляків (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 124. — Арк. 8).

19.06. У фільварку Угринів Сенкевичівського району вбито близько 40 німців і поляків (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 118. — Арк. 24).

19.06. Відділ УПА напав на колонії Озеряни Григоровицькі. Кількість жертв невідома (Трагедія українсько-польського протистояння на Волині 1938 — 1944 років. Луцький район і м. Луцьк. Упорядник та автор коментарів Іван Пушук. — Луцьк, 2009. — С. 246).

19.06. Невідомими спалено польську колонію Дідовець Луцького району (Трагедія українсько-польського протистояння на Волині 1938—1944 років. Луцький район і м. Луцьк. Упорядник та автор коментарів Іван Пушук. — Луцьк, 2009. — С. 80).

20.06. За спогадами Галини Кримчук (Мазурчук) цього дня, в неділю, у Вікторянах Луцького району "з'явився поляк Андрій Лапінський з колонії Дідовець, яка була близько до нашого села.

Оглянув скрізь. По всіх хатах. Пішов поза цвинтарем на свою колонію. А через пару годин у село приїхали гестапівці з поляками. Забили дев'ять душ: Кримчука Степана, Никона, Зінку, її дочку 12 років, сина, хлопчика 9 років, живцем укинули у вогонь. Четверо в одній сім'ї. Ще Юхимчука Віктора, Харитину і Калінчука Миколая. Побили, поїхали до Луцька.

По дорозі хтось їх перестрів, вистрілив. Вони стали цепом у Ратневі біля могил, шукали. Не знаю, чи кого забили. Поїхали до Луцька. А в вівторок із більшою силою приїхали знову. Тепер не було пощади нікому. Убивали всіх під чисту. Вбили тоді Веремчуків Домку, Пилипа, Павлика. Далі — Ольга Кримчук, Лук'янчук Пріська, Мазурчук Параска, Данилюк Нестір, Брисюк Петро, Климчук Соломіна. Наша сім'я — Мазурчук Софія, Ліда — дочка, син 12 років Михайло, Антон — дід, 90 років мав, баба Марія Мазурчук, Калінчук Улас, Калінчук Серафіна" (Трагедія українсько-польського протистояння на Волині 1938—1944 років. Луцький район і м. Луцьк. Упорядник та автор коментарів Іван Пушук. — Луцьк, 2009. — С. 80).

21.06. У Піддубцях Луцького району поляками на чолі з гітлерівським офіцером знищено Циплюк Христина Іванівна, р. 40, Холод Іван, р. 40, Вовчок Тодось Іванович, р. 40, Прус Валентина Павлівна, 1930 р. н., Демчинський Володимир Васильович, 1898 р. н., його мати Одарка Радіонівна, 1878 р. н., Галя" — східнячка", медсестра, 1923 р. н., Герасимова Антоніна, 1923 р. н., Палійчук Талимон, 1890 р. н., Вовчок Іван Федосійович, р. 45, Матвійчук Іван, р. 55, Якимчук Степан, р. 40, Качинський Іван Федосійович, 1922 р. н., Вовчок Варвара Петрівна, р. 38. (Трагедія українсько-польського протистояння на Волині 1938—1944 років. Луцький район і м. Луцьк. Упорядник та автор коментарів Іван Пушук. — Луцьк, 2009. — С. 264).

22.06. Відділ Шавули відбив напад польської банди на село Губків (ДАРО: Ф. Р-30. — Оп. 2. — Спр. 39. Арк.24).

23.06. Українські повстанці напали на "фільварок, перетворений гітлерівцями у свій штатсгут, убили 2 поліцаїв-поляків, спалили списки молоді, яку мали взяти на примусові роботи до Німеччини.

За це гітлерівці відомстили селу. Надіслали з Луцька разом із двома літаками підрозділ поляків-шутцманів, який став палити, крім Забороля, ще сусідні Малий та Великий Омеляники. Згоріли церква, багато селянських будівель. Зачинені, кинуті в вогонь, загинули: Ковальчук Надія, Ковальчук Антон, Демидюк Ганна, Демидюк Наталка, Семенюк Йосип. Семенюк Текля, Шевчук Яків, Сібіковський Матвій, Багмут Марія, Тишецький Йосип, чехи Тишецька Лідія, Тишецький Борис, Тишецька Галина, Тишецька Ірина, Бохонюк Дем'ян, Бохонюк Микола, Бохонюк Любов, Бохонюк Григорій, Воронюк Домна, Воронюк Текля. І ще 13 душ згоріло в клуні Тишецьких — імена не встановлені. Разом 34 особи" (Трагедія українсько-польського протистояння на Волині 1938—1944 років. Луцький район і м. Луцьк. Упорядник та автор коментарів Іван Пушук. — Луцьк, 2009. — С. 149).

23.06. Під час нападу насланих німцями шутцманів-поляків на Оздів Луцького району були вбиті і спалені такі мешканці села: Концедал Микола, Микита Концедал, Медведюк Іларіон, Подольчук Михайло, Поліщуки Іван і Домна, Мартинюк Катерина, Сліпчук Варвара, Сліпчук Ганна, Столярчук Гарасим, Столярчуки Дарія і Марія, Супрунюк Наталя, Рудецький Каленик, Савчук Степанида, Тижук Петро, Гайовий Микола, Медведюк Ларіон.

Тоді шутцмани вбили польську сім'ю Янковських — Казимира і Марію. Вони просилися: "Єстесьми поляци". А їм: "Нам розказ — біць вшисткіх". А їхній зять Моголевський тоді сховався і од диму задушився. Одночасно загинула й сім'я євреїв з 9 осіб, що переховувалася в українців (Трагедія українсько-польського протистояння на Волині 1938—1944 років. Луцький район і м. Луцьк. Упорядник та автор коментарів Іван Пушук. — Луцьк, 2009. — С. 241).

24.06. У Коршеві Луцького району поляки вбили "в Коршеві дуже багато старих і дітей — не могли втекти від поляків. Забиті Бардюк Петро Спиридонович, Бельська Домінікія Сергіївна, Бельський Леонтій, Вербицький Адам, Грудецький Іван Романович, Дячук Антон Юхимович, Єженицька Марія

Федорівна, Климчук Антон Вікторович, Климчук Антон Маркович, Климчук Василь Іларіонович, Климчук Іван Васильович, Климчук Іван Миколайович. Це мій брат. Убивця-поляк підійшов до нього і сказав, — йому всего 9 років було: "Ходзь ту, мали!" Він ще не встав, а поляк його застрелив на місці в житі. І я там був.

Убиті ще Климчук Михайло, Климчук Степанида, Климчук Василь Семенович, Климчук Марта Василівна, Климчук Семен Іванович, священник о. Мельник Леонтій, Мельник Лідія Андріївна, Мельник Мотруна, Моторна Ганна, Моторна Оріся, Моторний Мусій, Мартинюк Текля Павлівна, Муляр Михайло, Панасюк Філімон, Ребрик Валентина Михайлівна, Ребрик Микола Павлович, Ребрик Михайло Миколайович, Ребрик Ольга Улянівна, Ребрик Ростислав Михайлович, Рожко Юрій Федорович, Свередюк Катерина Улянівна, Свередюк Текля, Свередюк Улян, Семенчук Борис Пилипович, Скалозуб Парасковія Григорівна, Скалозуб Теодор Михайлович, Собуцька Віра Леонтіївна, Собуцька Галина Анатоліївна — дитина, Собуцька Катерина Іларіонівна, Собуцька Марія Михайлівна — дитина, Собуцька Раїса Михайлівна, Собуцька Тамара Михайлівна — дитина, Собуцький Андрій Анатолійович — дитина, Собуцький Михайло Потапович, Собуцький Тиміш, Ханча Антон Іванович, диякон Ханча Василь Іванович, Ханча Іван, Хвень Антон Петрович, Хвень Катерина, Хвень Раїса, Хвень Яків Зиновійович, Чепанюк Галина Михайлівна, Чепанюк Лідія Михайлівна — дитина, Чепанюк Марія, Чепанюк Марія Іванівна, Чепанюк Микола Федорович, Чепанюк Михайло Максимович, Чепанюк Софія Михайлівна, Чепанюк Степанида, Чепанюк Тетяна Степанівна, Чайка Ганна Григорівна, Чайка Олександр, Чайка Іван Олександрович, Чайка Іван Петрович, Чайка Марія, Чайка Павло, Чайка Петро Олександрович, Чайка Юрій, Яницький Олександр Ясонович. Ще — діти Климчука Василя, 2 дітей Собуцької Раїси, 2 немовлят Климчук Степаниди, внуки Чайки Олександра, діти Харитонюк Тетяни, діти Чепанюка Михайла, четверо безіменних дітей, військовополонений Василь. Всього 78 названих осіб і 16 безіменних дітей. Спалено 22 обійстя" (Трагедія українсько-польського протистояння на Волині 1938—1944 ро-

ків. Луцький район і м. Луцьк. Упорядник та автор коментарів Іван Пушук. — Луцьк, 2009. — С. 164, 165).

24.06. Відділ Шавули зліквідував польську колонію за співпрацю з німцями й більшовиками (ДАРО: Ф. Р-30. — Оп. 2. — Спр. 39. — Арк. 24).

У другій половині червня в Сенкевичівському районі поляки спалили частково 6 сіл — Каруків, Вігуричі, Загаї, Городище, Губин, Коршів, де вбито 80 жителів. Під час відплатних акцій на польські колонії знищено 80 осіб, втрати з українського боку — 10 вбитих і 6 поранених (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 124. — Арк. 8).

25.06. Польський партизанський загін на чолі з Т. Короною ("Галич") напав на штаб УПА в селі Літин Ковельського району. Загибло близько 100 упівців (*Ільюшин І.* Армія Крайова і українсько-польське протистояння в Західній Україні (1939—1945 рр.). Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук. — К., 2002. — С. 242).

26.06. Під час відплатної акції українці спалили фільварки у Пожарках і Галанівці. Вбито 8 поляків-поліцаїв і активістів та 1 німця (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 124. — Арк. 11).

26.06. У селі Піддубці німці й поляки спалили 22 господарства й убили 9 осіб, у Городищі — 3 жителів (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 124. — Арк. 11).

26.06. Під час нападу польсько-більшовицького загону на село Пельчів Колківського району загинуло 35 осіб і 5, котрих піймали в лісі, а по дорозі з Пельці до Остриці польська банда вбила ще 4 мирних жителів. Під час відплатної акції відділ УПА знищив польську колонію Капище (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 124. — Арк. 10).

27.06. Поляки з м. Рожище напали на село Своз та інші населенні пункти Луцького повіту. Загибло 9 упівців (*Ільюшин І.* Армія Крайова і українсько-польське протистояння в Західній Україні (1939—1945 рр.). Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук. — К., 2002. — С. 242).

27.06. Спогад про цей день жительки тодішнього Чернича

Луцького району Віри Платонівни Юхименко (Войтюк): "Це було в неділю, дуже рано. Після вбивства людей у Кичкарівці карателі перейшли в суміжне село Черничі (жителі села й околиці продовжують уживати давню села — Черничі). Там забили 78 осіб, із них 29 осіб із родини моєї мами, уродженки села Черничі.

Опитувач: Ви особисто де були тоді?

Юхименко: У Кичкарівці.

Опитувач: Що Ви бачили?

Юхименко: Мама вийшла на подвір'я, побачила: горять Черничі. Ми жили на хуторі. Заходить до нас сусід-чех. Переїхав із Турійського району, села Купичів, Кшешовський. Запропонував татові піти подивитися, що там трапилось. Мама тата не пустила. Чех пішов сам. Потім розказав: зайшов до першої хати в Черничах, відчиняє двері — а там лежать убиті люди. Виходить. Почув — плаче дитя. Вернувся до хати, забрав дитя, виніс на вулицю. Там стояли жителі села, яких не чіпали. Сказав їм, де взяв дитину.

Карателі на той час верталися селом. Жителі пізнали серед них пані Дембську — серед цих карателів. Дембські жили у нас, в Кичкарівці. Поляки. Донька служила в німецькій поліції в Луцьку, брала участь у побоїщі.

В той день було забито в Черничах 78 осіб українців. Із них — Лещук Антон, Лящук Єва, Лящук Валентина, Новичук Віра, Новичук Леонід, Новичук Микола, Шотило Василь, Шотило Надія, Вишневський Мефодій, Вишневська Ганна, Вишневська Валентина, Вишневський Олександр, Вишневська Ганна, Вишневська Раїса, Копра Адам, Початовський Василь, Гусар Марія, Гусар Микола, Гусар Петро, Козак Максим, Козак Ксенія, Хлопицький Йосип, Хлопицька Варвара, Хлопицький Пилип, Хлопицька Уляна, Хлопицька Ольга, Хлопицька Валентина. Далі — родичі моєї матері: Середа Данило, Середа Віра, Кравець Георгій, Кравець Олена, Середа Петро, Середа Олена, Середа Наталя, Середа Віра, Каленюк Степан — чоловік маминої сестри, Каленюк Євдокія, Середа Євфимія — моя бабуся. Згоріли живими: Ботремчук Дем'ян, Ботремчук

Марія, Ботремчук Григорій, Ботремчук Юстина, Ботремчук Борис, Півчук Андрій, Півчук Ольга, Півчук Андрій, Іванчук Кіндрат, Іванчук Євпраксія, Лизогубець Геннадій, Півчук Сильвестр, Півчук Олена, Півчук Євгенія, Півчук Лаврентій — ці теж були спалені. Горох Іван, Горох Ольга, Горох Марія, Горох Раїса, Когут Наталія Захарівна — мамина двоюрідна сестра, Когут Галина, Когут Петро, Когут Борис, Плечук Ольга, Плечук Неоніла, Шеремета Любов, Шеремета Харитина, Шеремета Акулина, Лошак Костянтин, Лошак Юрій, Каплан Степан, Каплан Марія, Каплан Михайло, Каплан Галина, Приймачук Феофан, Приймачук Євдокія, Воюта Сидор, Воюта Аполінарія, Воюта Георгій, Воюта Галина" (Трагедія українсько-польського протистояння на Волині 1938—1944 років. Луцький район і м. Луцьк. Упорядник та автор коментарів Іван Пушук. — Луцьк, 2009. — С. 410, 411).

27.06.—27.06. Поляки-шутцмани напали Кичкарівку Луцького району, вбили сім'ї: "Білоусенків — Василя з дружиною, по р. 50, "Туньків" — господаря, дружину, по р. 45, тещу, р. 70, сина Віктора, р. 16. Загинули: Бохонюк Олександра, Бохонюк Василь Пилипович, Бохонюк Олександра Петрівна, Бохонюк Софія Василівна, 3 р., Бохонюк Наталя, 2 тижнів, Остапюк Анастасія, Остапюк Ілля, Остапюк Віталій Ілліч, 6 р., Данкевич Анастасія, Хриптюк Надія Михайлівна, Середа Василь Йосипович, 30 р., Середа Марта Семенівна, 23 р., Середа Клавдія Василівна, 6 р., Середа Надія Василівна, 2 р., Іванов Яків Афанасійович, 42 р., Іванова Параскева Іванівна, 43 р. всього поляки-шутцмани знищили протягом одного дня 22 українців. (Вакулу Леоніда та Іванова Юрія, юнаків, по 20 р., розстріляли гітлерівці — за те, що пішли в червоні партизани, піймалися)" (Трагедія українсько-польського протистояння на Волині 1938—1944 років. Луцький район і м. Луцьк. Упорядник та автор коментарів Іван Пушук. — Луцьк, 2009. — С. 424, 425).

29.06. Від руки поляків загинув командир одного з відділів УПА Касян (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1.— Спр. 124. — Арк. 11).

У червні під час нападу на села Лаврів і Радомишль Луцького району поляки-шутцмани спалили всі українські обійстя.

Польські мешканці, побоюючись помсти, відразу ж вибралися до Луцька (Трагедія українсько-польського протистояння на Волині 1938—1944 років. Луцький район і м. Луцьк. Упорядник та автор коментарів Іван Пушук. — Луцьк, 2009. — С. 155).

Кінець червня. Часткове спалення "зеленими" за сприяння членів польської самооборони Гути Степанської українських сіл Іваничі та Веретеничі на Костопільщині (*Ільюшин І.* Армія Крайова і українсько-польське протистояння в Західній Україні (1939—1945 рр.). Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук. — К., 2002. — С. 243).

Червень-грудень. Члени польської самооборони з Панської Долини Дубнівського повіту за підтримки проаківського партизанського загону під командуванням З. Кульчицького ("Ольгерд") відбили 7 нападів відділів УПА і здійснили 6 пацифікаційних акцій проти українських сіл — Сади, Острів та інші (*Ільюшин І.* Армія Крайова і українсько-польське протистояння в Західній Україні (1939—1945 рр.). Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук. — К., 2002. — С. 243).

Початок липня. Поляки з Гути Степанської за підтримки польських більшовицьких партизанів із загону "Макса" напали на село Мельниця Ковельського повіту (*Ільюшин І.* Армія Крайова і українсько-польське протистояння в Західній Україні (1939—1945 рр.). Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук. — К., 2002. — С. 243).

29.07. Про цей день мешканець Чарукова Луцького району Михайло Павлович Тинчук згадує: "Як розстрілювали мою матір, то вона просилася: "Паночки, не бийте (не вбивайте — діал.) нас". Але один із них обізвався по-польськи: "Курва твоя маць! Ще беньдзеш просіць..." Застрілили тоді мою матір, ще двох сестер і швагра. Звати сестер Ольга, Ніна, Євгенія, швагра — Антін.

Батька убили на подвір'ї. Я стояв біля нього, потім утік до хати, потім через вікно до пасіки, звідти — в жито. Ліг там. Сестер облава побила на полі. Втікали, ховалися.

Забили батька, його сестру застрілили і спалили в клуні. Батька було звати Тинчук Павло Маркович. Тітку — Текля.

Спалили хату, хліва, все інше, згоріли молотарка, худоба.

Я долежав до вечора в полі. Чув голос матері, як просилася. Приходжу, бачу: лежать усі сестри побиті. Рядком. Як бігли рядком, так їх і побили" (Трагедія українсько-польського протистояння на Волині 1938—1944 років. Луцький район і м. Луцьк. Упорядник та автор коментарів Іван Пушук. — Луцьк, 2009. — С. 338).

А Микола Тарасюк так згадує про цей напад поляків-шущманів: "Застані знеацька і вбиті такі мешканці лише однієї вулиці-лінії: Тинчук Василь Талимонович, 1901 р. н., дружина Ярина Петрівна, 1898 р. н., донька Любов, 1930 р. н., брат Василя Павло Талимонович, 1893 р. н. — кинутий у вогонь клуні, його дружина Надія, 1912 р. н., сини Григорій, 1930 р. н. і Роман, 1940 р. н., донька Ольга, 1928 р. н. Третью була сім'я Павла Марковича Тинчука, 1884 р.: він, дружина Марія, 1888 р. н., доньки Ольга, 1923 р. н., Ніна, 1928 р. н., Євгенія, 1930 р. н., зять Антон Іванович Латайчук, 1923 р. н. — чоловік Ольги, Тенчук Текля, 1889 р. н. Четверта сім'я — теж Тинчуки: батько Павла Марко, р. 95, Бежуки Марина і Катерина, донька Текля, р. 50, її доньки Лідія Петрук, 1916 р. н., донька Лідії (правнучка) Леся, 6 р. П'ята сім'я — Жуки: Максим, р. 50, його мати, р. 70 (наступного дня поляки вбили в с. Несвіч сина Максима, р. 22). На подвір'ї Жуків згинули також Паламарчук Марія Прокопівна, р. 22 та її бабуся, р. 70, сусідка літня жінка Петрук Горпина, р. 75. Убита сім'я Мулів — Максим, р. 45, його мати, 65 р., Бжук Ярина і Катерина, сестри, мали по р. 60. У той же час загинули Міцюк Текля, р. 80 і Мул Володимир Максимович, 23 р.

Того ж дня вбиті сім'я українців Клепців: Олексій Петрович, р. 30, дружина Соломія, р. 30, мати Текля, р. 60, дружина брата Антоніна, р. 40, а також сім'я Клепця Миколи Онуфрійовича: він, р. 50, дружина Софія Гордіївна, р. 45, дочка Надія, р. 25, її син, 1 р., а також літне подружжя Гордії, р. 70, ровесник Левосюк-"Баранчук", подружжя Мельниченків (по рр. 60), каліка, росіянин Дімов Сергій Іванович, церковний сторож. Із сім'ї Павленків загинули Гнат, р. 60, дружина Текля, р. 50, ще Тарасюк Іван Кузьмич, 1896 р. н., літня жінка Біжук (ім'я

невідоме), р. 70, сім'я Туших: Євдокія, донька Галина, сестра Текля, Вічинюк Володимир, р. 55, дружина Греська Івана, р. 35. Кільканадцять мешканців вбито на вулиці-лінії Лука.

Свідок Латайчук М. С. на власні очі бачила і чула, як вислужувався перед командиром карателів (ймовірно, власовцем) перекладач-поляк — вимагав розправи над усім селом" (Трагедія українсько-польського протистояння на Волині 1938—1944 років. Луцький район і м. Луцьк. Упорядник та автор коментарів Іван Пушук. — Луцьк, 2009. — С. 340, 341).

2—21.07. У Сенкевичівському районі в результаті спільних каральних акцій поляками і гітлерівцями знищено: в селі Сеймарки — 25, Береза — 4, Городок — 14, Тертки — 6, Коршів — 7, Коршів (колонія) — 27, Несвіч — 16, Красний Сад — 92, Бискупичі — 4, Михлин (знищено все село), Чаруків — 112, Бігуричі — 4, Городище — 19, Колодежі — 9, Дубова Коршма — 2 (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. — 125. — Арк. 4).

3.07. До села Стара Гута в 14-00 прибув каральний загін в кількості 4-х німців і 41 поліцейських-поляків на 10 підводах. На озброєнні мали: міномети, ст. кулемет, автомати, гвинтівки. Коли прибули в село, місцевий загін розбігся в ліс, але 2-х озброєних затримали. Затриманим нічого не робили, а дали їм по 50 штук патронів і сказали, що організуйте самоохорону, тільки не йдіть у партизани, бийте бульбівців, якщо самі не можете, попросіть червоних. Після цього поїхали на Купків, Гурну-колонію, обстріляли ці села кулеметним і мінометним вогнем, потім почали палити (там само. — Арк. 72).

3.07. Німці й поляки з Лаврова напали на село Пилганів, де спалили 3 господарства і 1 жителя поранили (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 124. — Арк. 8).

4.07. У зв'язку з нападом поляків з Пшебраже на село Яроміль відділ УПА і ВОП зі сокирами, вилами рушили на базу польських бандитів. По дорозі спалено 100 будівель у менших колоніях. ВОП знищив 7 поляків, відділ УПА — 10. Втрати з боку ВОПа та УПА — 5 убитих і 7 пораниених (ЦДАВОВУ: Ф. 833. — Оп. 1. — Спр. 124. — Арк. 16).

4.07. Між Холоневичами й Гараймівкою поляки вбили 5

українців (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 124. — Арк. 19).

5.07. Поляки вбили українця й поранили жінку в околиці Людвиківки на Дубенщині (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 130. — Арк. 2).

5.07. Під час збройної сутички в селі Юхимівка поляки вбили 1 стрільця УПА (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 119. — Арк. 5).

6.07. Під час сутички в селі Усічі Торчинського району німці й поляки втратили 45 вбитими (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 124. — Арк. 15).

7.04. У Баєві Луцького району поляки спалили в селі майже 100 хат, вбили Вегеру Трохима Григоровича і Марію Марківну, Душака Парфена Степановича, Дмитрука Омеляна Мойсейовича (Трагедія українсько-польського протистояння на Волині 1938—1944 років. Луцький район і м. Луцьк. Упорядник та автор коментарів Іван Пуцук. — Луцьк, 2009. — С. 30, 31).

8.07. За свідченням Петра Степановича Сардачука, від рук поляків того дня в Звозах Ківерцівського району загинули українці: 1. Іванюк Данило Семенович, 2. Іванюк Ігнатій Семенович, 3. Іванюк Сергій Васильович, 4. Іванюк Григорій, 5. Іванюк Марія Яківна, 6. Сардачук Петро, 7. Сардачук Анна, 8. Сардачук Анна Іванівна, 9. Сардачук Клим, 10. Киричук Марія, 11. Гончарук Оксентій, 12. Сардачук Петро, 13. Сардачук Ганна, 14. Сардачук Гапка, 15. Хмільевський Адам, 16. Іванюк Павло, 17. Іванюк Федосія, 18. Бокиччук Филімон Трохимович, 19. Катеринчук Михайло Олександрович (Пуцук І. Трагедія українсько-польського протистояння на Волині 1938—1944 років. Ківерцівський район. — Луцьк, 2008. — С. 108).

8.07. На шосе Торчин—Луцьк вбито 2 (?) (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 124. — Арк. 15).

8.07. Під час бою з німцями й поляками в селі Диковини загинуло 3 бійці УПА (ЦДАВОВУ: Ф. 3833.—Оп. 1 —Спр. 119.—Арк. 5).

9.07. У селі Тайкури Здолбунівського району німці, поляки й мадяри вбили 30 місцевих жителів. Зокрема, поляками вбито й спалено живцем 18 громадян (ДАРО: Ф. Р-30. — Оп. 2. — Спр. 65. — Арк. 35).

10.07. У селі Гільча Здолбунівського району поляками вбито 11 українців (ДАРО: Ф. Р-30. — Оп. 2. — Спр. 65. — Арк. 12).

11.07. Поляки з відділу самооборони села Пшебраже напали на село Тростянець Луцького повіту, де перебувала підофіцерська школа УПА (*Ільюшин І.* Армія Крайова і українсько-польське протистояння в Західній Україні (1939—1945 рр.). Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук. — К., 2002. — С. 243).

11.07. Поляки застрілили в с. Підгайці Млинівського району хлопця, який ішов на посвячення могили героїв України (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 130. — Арк. 2).

11.07. Курсанти старшинської школи імені Богуна ліквідували невстановлену кількість поляків з села Домінополь (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 32. — Арк. 18 зв.).

12.03. Поляки пограбували с. Великі Сади і вбили 2 жителів (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 130. — Арк. 2).

13.07. Німці спалили колонію Людвиківку Млинівського району. Вбито 80 поляків (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 130. — Арк. 3).

13—14.07. Унаслідок польських нападів знищено велику кількість мирного населення в Луцькому районі: Малин — 740 (624 чехи і 116 українців), Яловичі — 18, Ворчин — 15, Мале Городище — 6, Велике Городище — 10 (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 124. — Арк. 18).

14.07. У селі Кораблище Млинівського району спалено всі польські хати (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 130. — Арк. 3).

15.07. У Боратині змасакровано українську родину з 4 осіб (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 124. — Арк. 15).

16.07. У районі Млинова боївка СБ спалила колонії Владиславку, Ульяновку та половину Сергіївки (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 130. — Арк. 3).

16.07. Німці з поляками пограбували село Хмелівку (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 119. — Арк. 5).

17.07. Відділ УПА здійснив відплатну акцію на польську колонію Андріївку в Сенкевичівському районі. Були втрати з обох сторін (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 112. — Арк. 13).

17.—19.07. Під час відплатних акцій на польській колонії Селисько, Зівка, Островки, Осовичі, Бирка, Виробки, Шиманісько, Тур, Іваньче, Ужане, Гали, Переспа, Березівка, Каменне, Гута-Степань, Борок, Ляди, Омеляна, Ромашково, Темне-Жондове, Темне-Степанське, Ломи, Борсуки, Мельники, Гута Міцька, Рутвиця, Подселече, Поляни, Голинь і хутори Кам'янок, Мельниці і частину Курорту, які були постійною загрозою для українського населення, вбито понад 500 поляків і німців, українському населенню повернуто заграбоване в нього майно (ДАРО: Ф. Р-30. — Оп. 2. — Спр. 39. — Арк. 26).

18.07. Під час відбиття польського нападу на село Заболоття Торчинського району вбито 7 поляків (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. Спр. 124. — Арк. 15).

19.07. У результаті польського нападу на Заболоття загинуло 19 мирних українців (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 124. — Арк. 22).

19.07. У Торчинському районі відділ УПА звів бій з польською грабіжницькою бандою В результаті збройної сутички вбито 19 поляків (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 112. — Арк. 13).

20.07. Німці й поляки грабували колонію Новини Володимир-Волинського району (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 118. — Арк. 28).

21.07. Німці й поляки спалили Ковбань і частково Вільгівку Володимир-Волинського району (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 118. — Арк. 28).

21.07. Німці й поляки з Берестечка пограбували село Гумище (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 118. — Арк. 28).

21.07. У селі Городище поляки замордували 3 українців (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 124. — Арк. 19).

22.07. Німці й поляки з Берестечка пограбували село Перемиль (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 118. — Арк. 28).

22.07. Поляки затримали 5 осіб у Дедеркалах і відвели до Шумська (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 130. — Арк. 7).

23.07. Цього дня священник Романова Луцького району Максим Федорчук зробив такий запис у своєму щоденнику: "Ук-

раїнські партизани вночі запалили решту польських будинків в Александрії і Пальчі. Пожежа до світанку освітлювала довколишні села. Чомусь страшно і злісно робиться від такого непотрібства. Кому від цього є хоч яка користь? Сьогодні сплять поляків, а завтра ж вони розбредуться по селах і сплять українські хати!" (цит. за: Трагедія українсько-польського протистояння на Волині 1938—1944 років. Луцький район і м. Луцьк. Упорядник та автор коментарів Іван Пущук. — Луцьк, 2009. — С. 396).

24.07. Під Жабкою Луцького повіту два поляки вбили жінку, котра їхала до Луцька (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 112. — Арк. 13).

24.07. Поляками повністю спалено село Уличів Турійського району, а понад 100 осіб, що були в хатах, у нелюдський спосіб помордовано, в основному літніх та дітей (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 129. — Арк. 2).

24.07. Поляки вбили в селі Мізочики Івана Виноградного (1911), Савку Наумнюка та Порфирія Мосійчука (1887) (ДАРО: Ф. Р-30. — Оп. 2. — Спр. 63. — Арк. 3 зв.).

24.07. Німцями й поляками спалено половину села Літин і 50 господарств у Радовичах. Під час цієї акції замордовано і близько 50 поляків (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 128. — Арк. 3).

24.07. Біля Радивилова вбито із засідки 2 польських поліцейських (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 130. — Арк. 3).

24.07. Поляки спалили кілька хат в Іваничах (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 118. — Арк. 28).

25.07. Упівці убили польську родину Бернацьких, що ховалася в Озерянах Чеських (Трагедія українсько-польського протистояння на Волині 1938—1944 років. Луцький районі м. Луцьк. Упорядник та автор коментарів Іван Пущук. — Луцьк, 2009. — С. 248).

26.07. У селі Вуйковичі поляки з німцями вбили жінку і дитину й спалили 3 хати (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 118. — Арк. 28).

26.07. У селі Блудів поляки скинули тризуб з могили полеглих за волю України (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 118. — Арк. 28).

27.07. Поляки з німцями в селі Кутрів замордували молодого хлопця Вавринчука (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 118. — Арк. 28).

27.07. Біля Радова на Дубенщині рій УПА вбив 1 німця, 2 фольксдойчів і 3 поляків. У відповідь німці спалили в Радові 4 хати і вбили 6 жителів. У результаті відплатної акції знищено польську колонію (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 130. — Арк. 3).

27.07. Поляки з Антонівки Луцького району убили 7 українців з Цехівщини, Сеймарки та Ворчина (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 124. — Арк. 23).

28.07. У селі Звірові Піддубецького району поляки спалили 3 господарства і вбили 1 жителя (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 124. — Арк. 23).

28.07. Відбулася сутичка між озброєними відділами українців і поляків біля колонії Вінцентівка, яка закінчилася втратами з обох боків (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 112. — Арк. 13).

29.07. У Ганичах Ківерцівського району поляки спалили 100 хат і вбили 10 осіб (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 124. — Арк. 22).

29.07. У Сокирищах Ківерцівського району поляки спалили 1 хату і вбили одну жінку (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 124. — Арк. 22).

29.07. Поляки підготували різанину в Муравище Ківерцівського району. За спогадами Антоніни Лу'янівни Бесарабчук (Терпелюк), "Владек Ладковський, поляк із Миколаївки, першим попередив про це. Його сім'я дуже добре з нашою сім'єю жила. Мій тато їм був як рідний батько, бо там у них батька не було. Вони завше приходили до нас за порадою.

Ми тільки коней і корів завели у хлів, вийшли в поле, як він приїхав і каже: "Вуйку, бендо вас паліць". Тато каже: "Що ти говориш! Хто буде нас палити!" А він каже: "Уцекайце, бо бу-

дуть палити!" Тато й каже: "Давайте, діти, забирайте коні, корови, женіте в ліс". А ліс — поряд.

І може Владек тільки доїхав до Рафалівки, як село стало горіти. Але за димом нічого не було видно. Скільки людей тоді поляки побили!.. Покалічили!.. Очевидці zostалися. Приймачук Уляна. На її грудях забили сина Арсеня, її поранили — поляки з Рафалівки, Пребража, з Комарівки. Романюкам не було коли втікати — її сусіди. Убили чоловіка Федора, жінку поранили, батька забили.

Дітей убивали. Нікого не щадили — хто під руку попадав. Худобу забирали. Грабили. А палили — що було! — вогонь під стріху. І — горить.

До тої різні шість раз раніше нас ограбили поляки. А потім спалили. Тоді були вбиті Наталя Терпелюк, 1903 р. нар., сестра Войтюк Віра, 1901 р. нар. Ще — Дубровська Марія Іванівна, 1916 р. н., Романюк Дмитро, 1867 р. н. і його дружина, Романюк Федір, 1867 р. н., Романюк Іван Федорович, 1900 р. н., Приймачук Арсень Миколайович, 1935 р. н., Войтюк Меланія Пилипівна, 1910 р. н., Терпелюк Федосія Павлівна, 1916 р. н., Терпелюк Павло, 1892 р. н., мати Мотрона Романюк, р. 65, Гребень Іван, 1901 р. н. Декотрих убив із мисливської рушниці поляк Оліва Полько. Пилипчука Антона і його сина Федосія убив Мар'ян Якубовський" (*Пушук І.* Трагедія українсько-польського протистояння на Волині 1938—1944 років. Ківерцівський район. — Луцьк, 2008. — С. 165, 166).

29.07. У колонії Климентівка спалено 3 господарства поляків (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 124. — Арк. 22).

29.07. Поляки розстріляли 2 українців з Городка і Козина (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 124. — Арк. 23).

29.07. Німці з поляками пограбували село Кремиш (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 118 — Арк. 28).

29.07. За спогадами священника Максима Федорчука цього дня в Романові Луцького району відбувся "похорон забитого вчора поляками у Звірові Андрія Бусюка. Виявилось, що поляки не лише забирали худобу, а й палили та вбивали. Такого бандитизму, який чинять поляки, світ ще не знав. Вчора вночі українські

партизани за це оточили Вишнівську польську колонію і вчинили бій. Є вбиті і поранені поляки, а наостанок були запалені кілька хат і клунь. Поляки ж учора, як відомо, напали на Звірів...

Тепер поляків, які першими зачепили українців, вигнали з сіл Волині і Полісся. В містах їх тепер більше, ніж колись було жидів. Здавалося б, сидіти їм тихо, але хіба остудиться польський "шляхетський" войовничий запал!.. В обід запалала польська колонія Дембровка, горіла до вечора. ...Прокляття! Німець — палить, поляк — палить, українець — палить! Оце так Волинь "відбудовується!" (цит. за: Трагедія українсько-польського протистояння на Волині 1938—1944 років. Луцький район і м. Луцьк. Упорядник та автор коментарів Іван Пушук. — Луцьк, 2009. — С. 396).

30.07. Німці з поляками з Кунух пограбували Старий Загорів (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 118. — Арк. 29).

30.07. Німці з поляками пограбували село П'ятигори (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 118. — Арк. 29).

30.07. Під час відбиття нападу поляків і мадярів на село Іванчин Луцького району вбито і поранено 15 поляків (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 124. — Арк. 23).

30.07. У районі Рожищ угорці й поляки спалили до 300 господарств (Літопис УПА. — Торонто, 1977. — Т. 2. — С. 163).

31.07. Німці з поляками розстріляли 8 осіб у колонії Зелена (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 118. — Арк. 29).

Наприкінці липня українська самооборона села Береззя Сенкевичівського району вбила 30 і поранила 7 поляків, які напали разом з німцями (Літопис УПА. — Торонто, 1977. — Т. 2. — С. 168).

У липні поляки в селі Йосипівка спалили живим Федора Бондаря (1906) (ДАРО: Ф. Р-30. — Оп. 2. — Спр. 65. — Арк. 18).

Липень. Поляки з самооборони села Скорч напали на українські села Уличів, Вотин та Жуковець Горохівського повіту (Ільюшин І. Армія Крайова і українсько-польське протистояння в Західній Україні (1939—1945 рр.). Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук. — К., 2002. — С. 243).

Липень. Поляки із самооборони Рожищ напали на базу УПА в селі Суськ Луцького повіту (Ільюшин І. Армія Крайова і українсько-польське протистояння в Західній Україні (1939—1945 рр.). Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук. — К., 2002. — С. 243).

1—2.08. Польський більшовицький партизанський загін під командуванням С. Богульського за участю членів відділів польської самооборони сіл Видимир, Пересня, Прірва, Порода, Хоромці, Суня, Антонівка напав на відділ УПА на території Сарненського повіту. Загибло 150 упівців. Захоплено близько 70 коней, 35 возів, 25 корів, 32 гвинтівки, ручний кулемет (Ільюшин І. Армія Крайова і українсько-польське протистояння в Західній Україні (1939—1945 рр.). Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук. — К., 2002. — С. 243).

1.08. Під час збройної сутички польський більшовицький партизанський загін імені Вади Василевської вбив 156 українців, захопив 70 коней, 35 овець, 15 корів, 1 кулемет (ЦДАГОУ: Ф. 70. — Оп. 1. — Спр. 12. — Арк. 35).

1.08. Поляки пограбували колонію Зелена Іваничівського району (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 118. — Арк. 25).

2.08. Поляки грабували і знущалися над населенням колонії Зелена (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 118. — Арк. 25).

2.08. Німці та поляки спалили село Залужжя Кременецького району (Літопис УПА. — Торонто, 1977. — Т. 2. — С. 164).

3.08. У селі Затурці поляки розстріляли кущового Ворона (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 118. — Арк. 26).

4.08. У селі Хуболтові поляки спалили 2 будинки і вбили 2 мешканців (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 118. — Арк. 26).

4.08. Польська банда забрала і вбила голову села Вотин (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 118. — Арк. 26).

4.08. Шістсот селян з вилами і косами спалили польську колонію Рибча Катербурзького району. Убито 1 поляка (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 130. — Арк. 6).

5.08. Поляки спалили господарство українця в селі Тетильківці Катербурзького району (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 130. — Арк. 6).

6.08. Неподалік села Завалля Катербурзького району поляки спалили Макара Присяжнюка, котрий був заарештований німцями два дні перед тим (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 130. — Арк. 6).

8.08. Поляки з Юзефина напали на Звози Ківерцівського району. За свідченням Олександра Боймука, люди втікали через вікна, горища. Ховалися в погребах, житах, картоплях. Це було 8 серпня 1943 р. Спалили батюшку Сардачука Аврама, Сардачука Петра, Боймука Олексія... (Пушук І. Трагедія українсько-польського протистояння на Волині 1938—1944 років. Ківерцівський район. — Луцьк, 2008. — С. 108).

8.08. Поляки з Білина напали на Пшереву Волю і спалили всі будинки (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 118. — Арк. 27).

8—9.08. Поляки розстріляли в Рожищенському районі 3 українців за зв'язок з УПА (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 124. — Арк. 24).

9.08. 30 поляків і 1 німець замордували в селі Борочиця священика Семена Лизогуба (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 118. — Арк. 27).

10.08. Поляки із Скірчи напали на Бубнів, звідки забрали Василя Савітьського, спаливши його господарство (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 118. — Арк. 27).

10.08. Поляки з Локач напали на села П'ятикори, Кремені, Хорів і Дорогичі, де вбили літнього селянина й пограбували мешканців (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 118. — Арк. 27).

10.08. Німці й поляки повторно палили село Бубнів. Вбили 2 українців (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 118. — Арк. 27).

11.08. Поляки спалили 10 хат у селі Яроміль (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 125. — Арк. 9).

11.08. Німці й поляки спалили 20 хат у Бубнові й Коритниці і вбили 8 осіб (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 118. — Арк. 31).

11.08. Збройний відділ української самооборони на шляху Вишневець-Кремінець розбив польсько-німецьку грабівницьку банду. Загинуло 25 поляків і 15 гітлерівців (Літопис УПА. — Торонто, 1977. — Т. 2. — С. 169).

12.08. Поляки на чолі з Коллюбою пограбували село Борочи-

ця (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 118. — Арк. 31).

12.08. Німці з поляками розстріляли в Марковичах 4 особи (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 118. — Арк. 31).

13.08. Під час сутички відділу УПА з нападниками на женців біля села Марцалівки вбито 6 поляків (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 118. — Арк. 31).

14.08. Поляки знову напали й пограбували Марцалівку (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 118. — Арк. 31).

14.08. Поляки з німцями забрали коней та худобу в Суходолі (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 118. — Арк. 31).

14.08. У сутичці між відділом УПА і польською бандою біля Садової Вільки вбито 1 поляка і 1 поранено (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 118. — Арк. 32).

14.08. У селі Стара Мощаниця відділ УПА, відбиваючи напад польської банди, вбив 40 і поранив 16 поляків (Літопис УПА. — Торонто, 1977. — Т. 2. — С. 169).

14.08. У Радивилівському районі українська самооборона вбила 32 і поранила 10 німців і поляків, що поверталися з награбованим майном (Літопис УПА. — Торонто, 1977. — Т. 2. — С. 169).

14.08. Поляки вбили 2 українців біля колонії Олика (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 125. — Арк. 9).

15.08. Німці і поляки зі Скірчи напали на село Горзвин, де вбили 5 осіб і спалили 3 господарства (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 124. — Арк. 26).

16.08. У Садовій поляки заарештували одного жителя, забравши його до Луцька (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 124. — Арк. 26).

18.08. Під час збройної сутички біля Зимного вбито 15 поляків і 2 мирних українців (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 118. — Арк. 32).

18 і 20.08. Із села Шепель Торчинського району поляки забрали 7 жителів (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 124. — Арк. 26).

19.08. Поляки пограбували села Древищі і Вигаданці (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 118. — Арк. 32).

19.08. У селі Мощаниця Олицького району поляки й мадяри вбили 35 осіб і спалили кілька хат (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 124. — Арк. 25).

За спогадами Івана Микитовича Андрощука, "німці разом з поляками загнали мирних жителів (Мощаниці) в клуню і підпалили. Хто виривався з вогню, того розстрілювали. Усього загинуло 48 мощаничан: Ільчук Петро Ничипорович 1880 р. н., дочка Ніна, 1926 р. н., Дідович Павло з дітьми Петром і Галиною — 4 і 1 років, Дідович Дмитро, жінка Уляна і дочки Таня і Галина, Ільчук Григорій з сином Олександром, Поліщук Олександр Андрійович з синами Михайлом і Віктором, Довгун Василь і дружина Ярина, Довгун Явдоха і син Микола, Ільчук Афанасія Федорівна, Довгун Ганна, Лавренчук Нечипір з дружиною Федосією і дітьми Олександром і Віктором, Лавренчук Ганна, Ільчук Тетяна Борисівна, Поліщук Варвара, Ільчук Пилип Федорович, Василевський Андрій Трохимович, Василевська Ярина з двома дітьми, Устянович Федір, Устянович Анастасія Антонівна, Устянович Фіонія Іванівна, Устянович Віталій Федорович, Луціна (?), Мирончук Ганна, Сасюк Марина, Дідович Ганна і двоє дітей" (*Пуцук І.* Трагедія українсько-польського протистояння на Волині 1938—1944 років. Ківерцівський район. — Луцьк, 2008. — С. 161).

19.08. В околиці Ядвиполя відділ УПА розбив німецько-польську валку. Під час сутички вбито 20 гітлерівців, 20 польських поліцейських і 55 осіб з числа цивільного населення (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 59. — Арк. 22).

19.08. У збройній сутичці між відділом УПА і польськими більшовицькими загонами імені Костюшка та імені Ванди Василевської вбито 22 українці і поранено близько 50. З боку поляків лише поранено Броніслава Суховецького (ЦДАГОУ: Ф. 70. — Оп. 1. — Спр. 15. — Арк. 29—29 зв.).

20.08. У селі Вігуричі поляки вбили 70-річного діда і 17-річного хлопця (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 124. — Арк. 26).

21.08. Поляки з Панської Долини напали на село Начичі Острожецького району, де замордували старосту (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 124. — Арк. 26).

22.08. Поляки із Скірчи вбили українського хлопця в селі Шепель Торчинського району (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 124. — Арк. 26).

22.08. Поляки з Панської Долини забрали з села Боголюбівки Острожецького району 6 осіб (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 124. — Арк. 26).

22.08. У селі Буків поляки вбили 2 хлопців (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 124. — Арк. 26).

22.08. Поляки пограбували села Боголюби і Богушівку (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 124. — Арк. 26).

22.08. Група партизанів загонів імені В. Василевської та "Смерть фашизму" імені Костюшка польського більшовицького з'єднання вели бій з бандерівцями в районі Майдана, убито націоналістів — 22, поранено — до 50 (ЦДАГОУ: Ф. 70. — Оп. 1. — Спр. 15. — Арк. 4).

23.08. Поляки зі Скірчи напали на села Кошів і Садів (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 124. — Арк. 26).

23.08. Відділ під командуванням Цигана біля села Воронухи мав бій з німцями й поляками, які виїхали грабувати українські села. Були вбиті й поранені серед німців і поляків (ДАРО: Ф. Р-30. — Оп. 2. — Спр. 29. — Арк. 48).

24.08. Під час сутички біля села Губин Сенкевичівського району вбито 3 поляків (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 124. — Арк. 27).

24.08. Напавши на село Колодежі Сенкевичівського району, поляки вбили 1 мирного жителя. Під час сутички з підоспілим відділом УПА вбито 17 поляків (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 124. — Арк. 27).

25.08. Відділ УПА під час відплатної акції на маєток Угринів знищив 70 поляків. Втрати з боку українців — 3 вбитих і 11 поранених (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 124. — Арк. 27).

25.08. У селі Губин Сенкевичівського району вбито в перестрілці розвідника польського підпілля (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 124. — Арк. 27).

26.08. Мадяри і поляки з Пального спалили в селі Ботинь Піддубецького району 11 господарств і заарештували 4 осіб (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 124. — Арк. 25).

28—29.08. Протягом дводенного бою в селі Засмики курсанти старшинської школи імені Богуна знищили 150 поляків, 40 поранили і 11 взяли в полон (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 32. — Арк. 49).

29.08. Під час атаки на Іваничі відділ УПА знищив 40 польських поліцаїв (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — пр. 119. — Арк.1).

30.08. У результаті нападу проаківського партизанського загону під командуванням В. Черминського ("Яструб") на українське село Грушівка Ковельського повіту розбито сотню УПА (Ільюшин І. Армія Крайова і українсько-польське протистояння в Західній Україні (1939—1945 рр.). Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук. — К., 2002. — С. 244).

31.08. У результаті спільних дій членів відділу польської самооборони села Пшебраже та більшовицьких партизанів під командуванням М. Прокопюка знищено близько 300 бійців УПА (Ільюшин І. Армія Крайова і українсько-польське протистояння в Західній Україні (1939—1945 рр.). Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук. — К., 2002. — С. 244).

Серпень. Члени відділу польської самооборони Ружина здійснили пацифікаційні рейди проти українських сіл Клечковичі, Туровичі, Клевецьк та інші Ковельського повіту (Ільюшин І. Армія Крайова і українсько-польське протистояння в Західній Україні (1939—1945 рр.). Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук. — К., 2002. — С. 244).

Наприкінці серпня відділ УПА знищив 8 поляків, які грабували село Залужжя (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 32. — Арк. 52 зв.).

Наприкінці серпня відбулися триденні бої між відділами УПА і німцями й поляками на Горохівщині, в результаті вбито останніх 54 (Літопис УПА. — Торонто, 1977. — Т. 2. — С. 131).

Початок вересня. За підтримки радянських партизанів із

з'єднань І. Шитова та Д. Медведєва поляки під командуванням Л. Осецького напали на село Вілія на Костопільщині. В результаті 4-годинного бою було знищено кілька сотень українських селян та 40 бульбівців. Поляки втратили 16 осіб (Ільюшин І. Армія Крайова і українсько-польське протистояння в Західній Україні (1939—1945 рр.). Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук. — К., 2002. — С. 234).

2.09. Польські шуцмани підпалили в Шубкові 5 хат і вбили 8 жителів (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 51. — Арк. 3).

3.09. Від важкого поранення в бою з поляками помер стрілець Євген з відділу "Тополі" (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 64. — Арк. 1).

3.09. Польське більшовицьке з'єднання провело операцію проти українських повстанців у районі Гута-Степангород-Біла, під час якої було вбито 33 українці, а 42 поранено (ЦДАГОУ: Ф. 70. — Оп. 1. — Спр. 15. — Арк. 14 зв.).

4.09. Засідкою УПА вбито 1 поляка і 4 поранено, котрі напали на село Лаврів (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 124. — Арк. 45).

2.09. Напад проаківського партизанського загону під командуванням К. Філіповича ("Корд") на упівські загоны в селах Красноволя та Лісники Любомльського повіту (Ільюшин І. Армія Крайова і українсько-польське протистояння в Західній Україні (1939—1945 рр.). Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук. — К., 2002. — С. 244).

6—8.09. Польський проаківський загін під командуванням К. Філіповича ("Корд") спалив село Висоцьк і напав на інші українські села Любомльського повіту — Бовтуни, Замління, Вишнів (Ільюшин І. Армія Крайова і українсько-польське протистояння в Західній Україні (1939—1945 рр.). Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук. — К., 2002. — С. 244).

7.09. Польські мешканці навколо залізничної станції й колонії Понятове зібралися на станційній платформі, щоб наступного дня повантажитися у вагони для виїзду до Німеччини. Але й тут їм не дали спокою — вночі напали невідомі. Свідки події

зауважили: між собою розмовляли російською мовою. Вбито польку Кобус Юлію, доньку їй 10 р. поранено. Німкеня Бліга згоріла в сусідньому будинку, підпаленому під час нападу. Поляк Мірослав, поранений невідомими в Понятові, зумів дістатися до свого обійстя біля станції. Сім'я на той час втекла. Хтось підпалив будівлі, Мірослав у них згорів. Син його згодом був убитий упівцями. Донька проживає на Волині.

Наступного дня вцілілі поляки повантажилися і виїхали.

Поляк Бернацький Мар'ян був власником ресторану. Біля с. Звірова вбитий співплемінниками з метою грабунку. Його трьох синів розстріляли угорці з військової охорони залізниці. Вони ж спалили польські обійстя Понятова. Привід: червоні партизани поряд переходили колію, обстріляли потяг" (*Пушук І.* Трагедія українсько-польського протистояння на Волині 1938—1944 років. Ківерцівський район. — Луцьк, 2008. — С. 188).

8—9.09. Загони польського з'єднання, що вийшли згідно з наказом обласного штабу більшовицького партизанського руху Рівненської області з села Дубровськ на бойову операцію проти українських націоналістів, у районі Степангород — Чайків вбили 52 українці і 67 поранили. Втрати польської сторони — 2 вбитих бійців загону імені Костюшка (ЦДАГОУ: Ф. 70. — Оп. 1. — Спр. 15. — Арк. 16, 18).

10.09. Поляки з Ружина спалили в селі Кличковичі Турійського району 100 селянських господарств (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 58. — Арк. 26).

11.09. Біля Затурець поляки зловили й помордували активістку ОУН, котра після жаклих знущань покінчила самогубством (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 118. — Арк. 52).

11.09. Поляки з Стенжарич пограбували село Мосур, де вбили 30 і поранили 2 жителів (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 118. — Арк. 52).

12.09. Поляки замордували колишнього голову Горохівського району Черниша (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 118. — Арк. 52).

13.09. Німці з поляками пограбували село Льонівку (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 118. — Арк. 52).

14.09. Польська банда спалила в селі Яцьковичі над Случчю 48 хат, вбила 8 мешканців і забрала 750 голів худоби (Літопис УПА. — Торонто, 1977. — Т. 2. — С. 173).

18.09. Поляки забрали з села Княгинополя Острожецького району 2 українців (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 124. — Арк. 45).

19.09. Німці зловили біля Янібора та Станіславів 20 поляків-грабіжників, котрі мордували українське населення, і ліквідували їх (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 118. — Арк. 52 зв.).

20.09. Поляки вбили 2 українців у селі Ярославичі (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 124. — Арк. 45).

21.09. Німці й поляки з Малих Березолук напали на село Ворончин, де вбили 1 селянина (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 118. — Арк. 53).

21.09. Поляк, який розвідував розташування відділу УПА в селі Чесниця, був застрілений відділом Ярого, оскільки не відгукнувся на запит (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 32. — Арк. 73).

21.09. Німці з поляками пограбували село Поренчин і вбили там 1 селянина (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 119. — Арк. 14).

21.09. Поляки палили село Когильне (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 119. — Арк. 14).

21.09. Польська банда пограбувала колонію Мосуравку і вбила там 1 українця. Після цього вона напала на село Капулів, де спалила 1 хату і вбила 10 осіб (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 119. — Арк. 14).

21.09. Священик Романова Луцького району Максим Федорчук записав у щоденнику: "...Від травня починають зникати жінки й чоловіки. Першим пропав Богдан Вільчевський, поляк, який робив самогон. Прийшли українські повстанці, всадили головою в брагу, спільників сильно побили. Жінку його Параску разом із Катериною Садовською вигнали з хати і застрілили. Зникли без сліду і то завдяки українським партизанам: Юлія Корнійчук, Олександр Северин, Василь Потапчук,

Михайло Ойцюк, Ксенія Слабечька, Олександра Магера, шість російських полонених. Оце всі жертви, що полягли без толку від рук братів за свою легковажність, за критичні слова на адресу партизанів. Від рук німців загинули Михайло Мордвенко, Микола Гусак, Петро Горбенчук, багато інших. Польські партизани вбили Володимира Ковалю, большевики порішили Василя Градецького і Параску Левчук та Максима Личка "за язик". Із поляків у Романові загинули Нарбут із жінкою і дитиною, Марцініха. Інші всі повтікали до Луцька. Таким чином, із травня до вересня не стало 24 особи" (цит. за: Трагедія українсько-польського протистояння на Волині 1938—1944 років. Луцький район і м. Луцьк. Упорядник та автор коментарів Іван Пушук. — Луцьк, 2009. — С. 295).

22.09. 20 поляків напало на село Когильне (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 118. — Арк. 53).

22.09. За участю польського загону під командуванням Галицького більшовицькими партизанами вбито 25 націоналістів у селі Стадинь (ЦДАГОУ: Ф. 70. — Оп. 1. — Спр. 11. — Арк. 16).

22.09. Поляки напали на село Вільку Рожищенського району (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 124. — Арк. 45).

22.09. Відбиваючи атаку польської банди на село Лизяни Березнівського району, місцевий самооборонний відділ убив 10 нападників (Літопис УПА. — Торонто, 1977. — Т. 2. — С. 194).

23.09. Польська банда пограбувала українських селян в колонії Мосурській і вбила 3 українців. Того ж дня ввечері та сама банда вимордувала в селі Кладнів 10 українців і спалила 1 хату (Літопис УПА. — Торонто, 1977. — Т. 2. — С. 192).

23.09. Польська банда вбила 1 мешканця села Забундя, де спалила також 1 хату (Літопис УПА. — Торонто, 1977. — Т. 2. — С. 192).

24.09. На село Луків напали поляки з Рожищ. Убито 17 українців (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 124. — Арк. 45).

24.09. Відділом УПА вбито 2 поляків, які ходили в розвідку до села Землиця (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 118. — Арк. 53).

25.09. Польська банда спалила село Бистричі в Стидинсь-

кому району (Літопис УПА. — Торонто, 1977. — Т. 2. — С. 195).

26.09. Відділ УПА зловив і розстріляв у селі Мар'янівка 6 польських бандитів (Літопис УПА. — Торонто, 1977. — Т. 2. — С. 193).

26.09. Відділи УПА вбили кількох поляків при спробі тих пограбувати колонії Марцелівка та Барбарівка (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 119. — Арк. 14).

27.09. Під час ліквідації держгоспу в селі Понебеж Рівненського району знищено 2 поляків (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 130. — Арк. 18).

27.09. Відбиваючи напад на колонію Марцелівку, відділ УПА знищив 4 поляків (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 118. — Арк. 53).

27.09. Відбиваючи напад на колонію Барбарівку, відділ УПА знищив 1 поляка і 1 поранив (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 118. — Арк. 53).

27.09. Польська банда напала на село Забунду, де вбила 1 жителя і спалила 1 обійстя (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 118. — Арк. 54).

28.09. Відбито польський напад на колонію Марцелівку (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 118. — Арк. 54).

28.09. Польська банда з Білина напала на село Руда, де вбила 12 українців і пограбувала велику кількість господарств (Літопис УПА. — Торонто, 1977. — Т. 2. — С. 192).

29.09. Польська банда з Рожищ напала на село Луків, де замордувала 17 українських селян і спалила кілька будинків. Коли поляки розпочали руйнувати Могилу української слави, наспів відділ УПА, який відігнав бандитів, котрі залишили на боці бою свого старшого (Літопис УПА. — Торонто, 1977. — Т. 2. — С. 193).

29.09. Відбито польський напад на село Замость (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 118. — Арк. 54).

29.09. Українська самооборона села Віська Рожищенського району вночі відігнала рушничним вогнем польську грабіжницьку банду в кількості 50 осіб (Літопис УПА. — Торонто, 1977. — Т. 2. — С. 194).

29.09. У Мартинівці Рівненського району знищено сексотку, яка доносила полякам (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 130. — Арк. 16).

29.09. В Угринові Сенкевичівського району німці і поляки замордували 3 мирних жителів (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 124. — Арк. 45).

30.09. Німці й поляки пограбували Озерне Ківерцівського району (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 124. — Арк. 45).

30.09. Відділом УПА спалено маєток Мительне Олицького району (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 124. — Арк. 45).

30.09. Поляки з Білина з сокирами й косами напали на село Руда, де вбили 20 осіб (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 118. — Арк. 54).

На початку жовтня польська банда замордувала в селі Замостя Володимирського повіту 22 українців (Літопис УПА. — Торонто, 1977. — Т. 2. — С. 192).

На початку жовтня "звернувся до мене (коменданта польської пляцувки в Пжебраже. — В. С.) командир радянського загону капітан Коваленко і запропонував проведення спільної атаки на українське село Омельне. Я погодився без хвилини вагання.

— А, може, пограємось в упівців? — подав думку Франек Житневич.

Станіслав Ольшевський обрадувався:

— Тільки в Ківерцях (гітлерівці — *упор.*) мають повірити, що то — упівці.

Треба застати німців, зайнятих жнивими на терені, де панують банди. Маю думку, — перепинив його Сташек Ольшевський. — Після атаки відвеземо зліквідованих німців до Ківерців. Пояснимо, що прийшли ми їм із допомогою. Очевидно, запізнилою. Одна з умов: жоден німець не може залишитись живим.

Це вдасться зробити, — запевнив Генрик Ольшевський.

Наступного дня підводами, на яких лежали трупи німців, Франек Житневич разом із Маліновським рушили до Ківерців.

Вигляд полеглих викликав у німців неймовірне обурення. Франек мусив ділитися подробицями. Інспектор Єске подя-

кував за допомогу, запевнив Маліновського, що найближчим часом упівцям буде сповна відплачено. План виконали досконало" (Цит. за: Пушук І. Трагедія українсько-польського протистояння на Волині 1938—1944 років. Ківерцівський район. — Луцьк, 2008. — С. 51).

1.10. Поляки, одягнені в мадярські мундири, в селі Богданів Рівненського району спалили 5 хат і заарештували українську родину з 4 осіб, яку відправили до Здолбунова ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 130. — Арк. 16).

1.10. У селі Головиці Корецького району відділ УПА за участю цивільного населення відбив велику кількість худоби і знищив штаатсгут. Вбито 20 поляків, які охороняли господарські приміщення, і взято до полону 1 німця (ДАРО: Ф. Р-30. — Оп. 2. — Спр. 15. — Арк. 14).

1.10. Українськими повстанцями в селі Жадківці Корецького району ліквідовано сексота Шандурка і спалено 2 польські будинки (ДАРО: Ф. Р-30. — Оп. 2. — Спр. 15. — Арк. 14).

1—8.10. Гітлерівці з поляками нападали та грабували села Мала Любашка, Борщівка, Корчів Костопільського району (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 128. — Арк. 8).

2.10. Більшовики й поляки перед світанком напали на село Омельне Колківського району. Забрано 300 голів худоби, 10 підвід з кіньми й замордовано 10 селян. Відійшли в бік Пшебраже (Літопис УПА. — Т. 2. — С. 189).

2.10. Члени польської самооборони з села Пшебраже спільно з більшовицьким партизанським загonom на чолі з капітаном Коваленком напали на село Омельна Луцького району (*Льюшин І.* Армія Крайова і українсько-польське протистояння в Західній Україні (1939—1945 рр.). Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук. — К., 2002. — С. 244).

2.10. Гітлерівці надіслали облаву з власовців на Жорнище Ківерцівського району. Ті спалили хутір, де мали відбутися перемовини, арештували мешканців Блоху Михайла, Блоху Романа, Блоху Степана, Блоху Данила, Блоху Івана, Блоху Петра, Бортника Антона, Ващука Володимира. Дубровку

Трохима, Дубровку Григорія, Друзюка Олександра, Кушика Володимира, Козака Онуфрія, Козловського Михайла, Кичелюка Петра, Карабана Артема, Лінника Євтуха, Мартинюка Андрія, Малоуха Петра, Подольця Миколу, Шалатинського Василя, Шидика Івана, Шидика Петра, а також двох чехів — одного звали Людвиком. Наступного дня, 3 жовтня, їх розстріляли. Живим випадково залишився Снітка Клим. (Пуцук І. Трагедія українсько-польського протистояння на Волині 1938—1944 років. Ківерцівський район. — Луцьк, 2008. — С. 88).

3.10. У селі Топчі Межиріцького району українські повстанці зліквідували 1 польку (ДАРО: Ф. Р-30. — Оп. 2. — Спр. 15. — Арк. 14).

3.10. У селі Ільпін Рівненського району зліквідовано 1 поляка (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 130. — Арк. 17).

4.10. У селі Боложівка німці й поляки вбили 1 хлопця (ДАРО: Ф. Р-30. — Оп. 2. — Спр. 32. — Арк. 102).

5.10. Поляки напали на село Романівку Іваничівського району і вбили там 3 жителів (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 3а. — Арк. 47).

5.10. Напад польських проаківських загонів “Яструба” і “Корда” на українські села Полапи і Сокіл Любомльського повіту (Ільюшин І. Армія Крайова і українсько-польське протистояння в Західній Україні(1939—1945 рр.). Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук. —К., 2002. — С. 244).

6.10. Відділ УПА під проводом Гордієнка у бою з гітлерівцями й поляками біля села Коківець знищив 6 німців і 1 поляка (Літопис УПА. — Торонто, 1977. — Т. 2. — С. 196).

6.10. Відбиваючи напад грабіжницької банди, відділ самооборони в селі Колодно-Селисько Вишневецького району вбив 1 поляка, а 1 поранив (Літопис УПА. — Торонто, 1977. — Т. 2. — С. 196).

6.10. У селі Богдашів Сарненського району поляки в уторських мундирах спалили 5 хат і заарештували родину з чотирьох осіб за те, що попереднього дня хтось убив поляка (ДАРО: Ф. Р-30. — Оп. 2. — Спр. 32. — Арк. 97).

7.10. Поляки напали на село Лицева Локачинського району. Одного місцевого жителя вбито і поранено одного поляка. При побитті двох місцевих поляки примовляли: “Ми не б’ємо тому, що ти в чомусь винен, а тому, що ти є українець” (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 3а. — Арк. 48).

7.10. У селі Малі Садки Дубнівського району поляки вбили свідомого українського селянина (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 119. — Арк. 11).

9.10. Український відділ самооборони обстріляв грабіжників. Убито 1 поляка і 1 поранено (Літопис УПА. — Т. 2. — С. 196).

9.10. Відділ УПА ліквідував маєток Костюшково в Луцькому районі, який був базою антиукраїнських виступів. Усіх поляків, які там перебували, знищено (Літопис УПА. — Торонто, 1977. — Т. 2. — С. 196).

9.10. Український відділ самооборони села Городниця Острозького району під час перестрілки вбив 1 німця і 2 поляків (Літопис УПА. — Т. 2. — С. 197).

10.10. У селі Ворохів Піддубецького району німці за допомогою поляків заарештували 50 осіб (Літопис УПА. — Торонто, 1977. — Т. 2. — С. 179).

10.10. У селі Судні Сарненського району німці з поляками спалили 5 хат і замордували 9 українців (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 130. — Арк. 19).

10.10. Відбиваючи напад грабіжницької банди, відділ самооборони села Городниця Острозького району вбив 1 німця і 2 поляків (Літопис УПА. — Торонто, 1977. — Т. 2. — С. 196).

11.10. У селі Білашівці Людвипільського району поляки вбили 1 українця, а 1 українця і 1 жінку забрали з собою (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 130. — Арк. 19).

11.10. У ніч з 11 на 12 жовтня українські селяни знищили в Піддубецькому районі фільварки в Синякові, Борохові та Піддубцях, які були базою для польсько-німецьких грабункових банд (Літопис УПА. — Торонто, 1977. — Т. 2. — С. 196, 197).

12.10. У селі Холопичі Оздзютицького району вбито 2 поляків (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 3а. — Арк. 46).

12.10. Поляки напали на село Черче Володимир-Волинсь-

кого району і вбили там 4 жителів (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 3а. — Арк. 46).

12.10. У селі Ільпінь Рівненського району боївкою СБ зліквідовано 1 поляка (ДАРО: Ф. Р-30. — Оп. 2. — Спр. 32. — Арк. 98).

12.10. У селі Буди Вербського району німці з поляками заарештували велику кількість жителів, 1 повстанця повісили (ДАРО: Ф. Р-30. — Оп. 2. — Спр. 32. — Арк. 100).

12.10. Уночі 50 східняків, котрі дезертирували з лав УПА, розгромили колонію Костюшкове, де стояли німці. Гітлерівців і поляків зліквідовано (ДАРО: Ф. Р-30. — Оп. 2. — Спр. 32. — Арк. 1).

12.10. Гітлерівці й поляки, які відзначалися особливою жорстокістю, замордували 500 жителів сіл Білашів, Галівка, Грозів, Грозівський Корчунок, Грем'яче, Грем'яцькі Хутори, Завидів, Завидівські Хутори, Дерев'янче Мале, Дерев'янче Велике, Лючин, Михайлівка, Новомалин, Озера, Попівці і Точевіки (ДАРО: Ф. Р-30. — Оп. 2. — Спр. 32. Арк. 63).

12.10. Німці й поляки вбили 2 жителів у селі Краснолука. Спалено 18 господарств (Літопис УПА. — Торонто, 1977. — Т. 2. — С. 179).

12.10. До сотенного Ігоря, відділ котрого діяв біля Іваничів, звернулися українці із-за Бугу з проханням захистити від польських нападів на Холмщині (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 35. — Арк. 4).

12.10. Поляки спалили православну церкву в Сатеві Дубнівського району (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 119. — Арк. 11).

12.10. Німці з поляками напали на Борщівку, де замордували 8 осіб з цивільного населення (Літопис УПА. Нова серія. — Київ—Торонто. — Т. 2. — С. 270).

13.10. Сотенний Ігор, відділ котрого діяв біля Іваничів, повідомив, що оскільки "поляки з Іваничів, яких є коло 100 чол. озброєних, нападають на села, грабують і убивають наших людей", то "щодня майже проводимо бій із поляками" (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 35. — Арк. 3).

13.10. Поляки напали на село Микуличі Володимир-Во-

линського району. Вбито 1 жителя (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 3а. — Арк. 46).

13.10. Поляки напали на село Яхимівка Оздзютицького району. Спалено 13 господарств (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 3а. — Арк. 46).

13.10. Гітлерівці й поляки в селі Нараєве Дубнівського району вбили 5 селян і спалили 50 господарств (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 119. — Арк. 11).

13.10. Поляки напали на село Холопичі Оздзютицького району. Спалено 4 господарства, вбито 2 жителів, забрано багато худоби (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 3а. — Арк. 46).

13.10. У селі Білашівці Людвипільського району поляки забрали закладниками 3 українців, одного з яких послали з листом до командування УПА про умови перемир'я.

14.10. Німці з поляками замордували 1 українця неподалік Березного (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 128. — Арк. 8).

14.10. Під час сутички з польськими грабіжниками в селі Бегети Любомльського району 1 поляка вбито і 1 поранено (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 32. — Арк. 7).

14.10. Група поляків з Білина напала на село Руда Любомльського району. Під час сутички з відділом куреня Вітра вбито 10 поляків (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 35. — Арк. 8).

14.10. Німці з поляками спалили 20 хат у селі Жорнів Дубнівського району (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 119. — Арк. 11).

14.10. Німці з поляками пограбували село Дорогостаї Млинівського району і вбили там 1 жителя (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 119. — Арк. 11).

14.10. У Сапоговому Ківерцівського району того дня "відразу на подвір'я Якимчуків-"Костунів" автомобілем приїхали польські поліцаї з Ківерців. Сім'я з нагоди свята саме збиралася до церкви. Поліцаї оточили обійстя. Сусіди бачили: господаря кололи вилами, гнали до клуні. Там усю сім'ю закатували, будівлі спалили. Загинули: Якимчук Костянтин, р. 55, дружина Марія, р. 45, донька Катерина, р. 25, донька Ольга, р. 23 з двомісячним синочком, донька Надія, р. 20. Забрали

з собою до Ківерців зятя Володимира Федорука, сина Олександра, зятя Артема. Згодом, щоправда, їх випустили" (*Пуцук І. Трагедія українсько-польського протистояння на Волині 1938—1944 років. Ківерцівський район. — Луцьк, 2008. — С. 224*).

15.10. Відділом Ярого розстріляно поляка-розвідника (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 32. — Арк. 73).

15.10. Поляки з Білина знову напали на село Руда. Під час сутички з сотнею імені Сагайдачного вбито 5 поляків (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 35. — Арк. 8).

15.10. Німці з поляками повністю спалили село Борщівку (Літопис УПА. Нова серія. — Київ—Торонто. — Т. 2. — С. 270).

16.10. Група поляків (35 осіб) за допомогою поліції біля села Руда напала на відділ УПА. Загинув сотенний Грізний (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 35. — Арк. 8).

16.10. Німці з поляками напали на село Машу, де спалили 15 будинків і вбили 1 жителя (Літопис УПА. Нова серія. — Київ—Торонто. — Т. 2. — С. 270).

16.10. Уночі польська боївка в кількості 70 осіб напала на село Руда Вербського району. Поляки спалили багато хат і відступили, зустрівши опір рою УПА (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 3а. — Арк. 25).

16.10. Поляки замордували 4 українців у селах Лукин і Ворокун (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 128. — Арк. 8).

16.10. Гітлерівці з поляками напали на село Машу Костопільського району. Спалено 15 хат, вбито 1 жителя (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 128. — Арк. 8).

17.10. Німці разом з поляками провели облави й заарештували багато українців у Здовбиці та Здолбунові (Літопис УПА. — Торонто, 1977. — Т. 2. — С. 181).

17.10. Польська боївка в селі Мощаниця Олицького району вбила 9 селян і спалила 5 хат (Літопис УПА. — Торонто, 1977. — Т. 2. — С. 194).

18.10. Червона і польська більшовицька партизанка забрала з собою 3 мешканців села Майдана (Літопис УПА. Нова серія. — Київ—Торонто. — Т. 2. — С. 270).

18.10. Відділом Ярого розстріляно 1 поляка біля села Бегети (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 32. — Арк. 73).

19.10. За участю поляків більшовицькими партизанами Медведєва в селі Берестяни вбито до 40 українських повстанців (ЦДАГОУ: Ф. 70. — Оп. 1. — Спр. 11. — Арк. 16).

19.10. Відділом УПА знищено групу поляків, які грабували село Підгайці Любомльського району (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 32. — Арк. 7).

19.10. Польський більшовицький загін у Селищах, Ясногорці та Чабелях замордував 9 осіб і спалив 67 хат. Переслідуючи нападників, відділ УПА знищив 52 поляків (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 57. — Арк. 13).

20.10. Відділом УПА ліквідовано поляка Казимира Бронівського, котрий прийшов з Березного в розвідку (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 57. — Арк. 7).

20.10. Відділом УПА вбито 5 поляків біля села Підгайці Володимир-Волинського району (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 32. — Арк. 74).

21.10. Польська боївка з п'яти осіб вбила 2 свідомих українців з села Стрийці Збараського повіту — Крука і Щербатюка (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 236. — Арк. 2).

21.10. Один з кавалерійських відділів УПА знищив 12 німців і поляків, які грабували село Киселина Війницького району (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 32. — Арк. 16).

23.10. В Антонівці поляки вбили Онопрія Трохлюка та Коріня (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 57. — Арк. 9).

23.10. Німці й поляки пограбували й спалили села Коростятин і Палянку на Рівненщині (Літопис УПА. — Торонто, 1977. — Т. 2. — С. 183).

24.10. Під час збройної сутички в селі Зимно Володимир-Волинського району боєць УПА вбив 5 поляків і кількох поранив (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 3а. — Арк. 25).

24.10. Під час нападу 6 німців і 28 поляків на село Кисилин Оздзютицького району відділ УПА знищив 13 поляків і одного німця (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 3а. — Арк. 25).

25.10. Поляки спалили за Бугом село Мірчу. Вбито 98 мир-

них жителів, спалено 105 хат (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 3а. — Арк. 25).

25.10. Польська боївка вночі напала на село Фалемичі Володимир-Волинського району. Вбито 8 місцевих жителів і спалено 5 господарств (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 3а. — Арк. 25).

25.10. Німці з поляками в селі Жуківці поранили 1 хлопця і спалили 1 хату (ДАРО: Ф. Р-30. — Оп. 2. — Спр. 32. — Арк. 67).

25.10. Польська боївка в кількості 15 осіб напала вночі на село Микуличі Володимир-Волинського району. Вбито 3 місцевих жителів. Боївка УПА, яка наспіла, знищила 3 польських бандитів. Того ж дня біля сусіднього села відділ УПА знищив 4 поляків, котрі грабували селянське поле (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 3а. — Арк. 25).

25.10. Під час засідки на поляків, які напали село Бегети Любомльського району, одним з відділів УПА вбито 4 грабіжників (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 35. — Арк. 8).

25.10. Рій під командуванням вістуну Щиткова знищив 12 поляків, які грабували село Бегети Любомльського району. Чота під командуванням Слюсаря ліквідували в цьому ж селі 15 поляків (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 32. — Арк. 7).

27.10. Більшовицькі партизани в селі Вуйковичі Володимир-Волинського району, де вони переховувалися, обстріляли відділ УПА. В результаті сутички згоріла хата, де вони переховувалися, і загинула селянська родина (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 3а. — Арк. 25).

27.10. У селі Овадно Вербського району при суперечці з місцевим жителем Лавріном Музикою бойовик СБ ОУН убив його, коли той намагався вдарити палицею (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 3а. — Арк. 31).

27.10. Члени відділу польської самооборони села Пшебраже спільно з більшовицькими партизанами напали на українське село Славатичі (*Льюшин І.* Армія Крайова і українсько-польське протистояння в Західній Україні (1939—1945 рр.). Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук. — К., 2002. — С. 244).

28.10. Роєм УПА під командуванням Щиткова знищено велику кількість поляків, які напали на село Бегети Любомльського району (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 35. — Арк. 7).

28.10. Відділ УПА під командуванням Сосенка в сутичці біля Порицька вбив 3 німців і поляків і 6 поранив (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 32. — Арк. 17).

28.10. Боївка УПА під проводом Гамалії спалила 10 польських господарств у колонії Колоденка (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 59. — Арк. 125).

30.10. Українські селяни, озброєні косами, вилами, сокирами, билися з польською бандою в селі Білашів Людвипольського району. Вбито 8 польських боївкарів, 4 поранено (Літопис УПА. — Торонто, 1977. — Т. 2. — С. 194).

31.10. Польський більшовицький партизанський загін на чолі з Журом і Якубом з Старої Гути Людвипільського району в кількості до 400 осіб пограбував село Борове Рокитнівського району, вбивши при цьому 24 і поранивши 4 жителів. Перейшовши до Карпилівки, той же загін спалив там близько 200 хат, убив 164 і поранив 4 українців (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 130. — Арк. 25).

31.10. У селі Бичаль Олександрійського району німці й поляки вбили 2 жінки та 1 чоловіка (ДАРО: Ф. Р-30. — Оп. 2. — Спр. 16. — Арк. 231).

31.10. У селі Новосілки Клеванського району відділ УПА знищив 3 поляків, які грабували мирних жителів. Загинуло і 2 упівці (ДАРО: Ф. Р-30. — Оп. 2. — Спр. 16. — Арк. 231).

31.10. Українці з навколишніх сіл спалили польську колонію Поташню, яка була базою антиукраїнської боротьби (Літопис УПА. — Т. 2. — С. 195).

31.10. Під час нападу разом з гітлерівцями на село Когильно Володимир-Волинського району група поляків підірвалася на міні (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 3а. — Арк. 31).

31.10. Поляки пограбували село Антопіль (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 59. — Арк. 125).

30.10. Озброєні вогнепальною зброєю, косами й вилами по-

ляки напали на село Руда, де вбили 20 осіб та багатьох поранили (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 119. — Арк. 15).

31.10. Поляки вдруге напали на село Руда, де вбили 12 осіб, поранили 2 жінки (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 119. — Арк. 15).

Друга половина жовтня. Напад польського проаківського загону під командуванням "Яструба" на українські села Озеряни, Каролінка і Дажва Ковельського повіту (*Ільюшин І. Армія Крайова і українсько-польське протистояння в Західній Україні*(1939—1945 рр.). Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук. — К., 2002. — С. 244).

У жовтні Службою Безпеки ОУН на Костопільщині і Сарненщині ліквідовано 33 поляки (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 55. — Арк. 5).

У селі Карпилівка Рокитнівського району Рівненської області за участю поляків і євреїв більшовицькі партизани на чолі з Линьковим в жовтні 1943 року знищили 270 мирних жителів (Із криниці печалі. — Рівне, 1997. — Вип. 4. — С. 29—33).

Наприкінці жовтня німці й поляки пограбували й спалили на Крем'яничині села Вікмине, Грабову, Кімнати, Підгайці, Попівці та інші (Літопис УПА. — Торонто, 1977. — Т. 2. — С. 183).

2.11. Українські селяни із-за річки Случ, озброєні обрізами, косами та вилами, спалили польську колонію Антомір (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 57. — Арк. 27).

2.11. У Полиці Рафалівського району німці й поляки спалили хату й узяли 50 закладників (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 128. — Арк. 18).

2.11. У селі Бонів поляки з німцями пограбували млин, де забрали 10 мішків борошна і багато збіжжя (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 130. — Арк. 35).

5.11. Відділ Цвіта знищив біля села Купичева Любомльського району 4 польських боївкарів (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 32. — Арк. 7 зв.).

5.11. Під час відбиття нападу польської банди на село Бадшівка Людвипільського району вбито 1 українця і 1 поля-

ка, ще одного нападника поранено (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 128. — Арк. 14).

5.11. Німці з поляками в селі Переділі спалили 15 будівель, 2 жителів убили і 1 поранили (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 59. — Арк. 125).

5.11. Німці з поляками спалили село Бушу Мізоцького району, вбили там 4 підпільників, 4 мирних жителів і 2 азербайджанців (Літопис УПА. Нова серія. — Київ—Торонто. — Т. 2. — С. 450).

7.11. У селі Рудня Підлужанська німці й поляки, які прийшли із станції Моквин, спалили 8 хат, 10 клунь і водяний млин. У селі Великі Любаші ця банда спалила млина і 5 хат. Також спалено всі хати по шляху Рудня-Головин (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 130. — Арк. 24).

7.11. Німці з поляками пограбували село Карпилівку, спаливши при цьому 3 хати (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 59. — Арк. 125).

8.11. Гітлерівці разом з шутцманами напали на Кульчин Ківерцівського району. Протягом дня вбито за одними свідченнями 74 мешканців, за іншими — 78 чи 69. Перелік загиблих у селі не складений. "Убиті, зокрема, Бальбуза Марія, р. 50 та її діти Анисій, 10 р., Михайло, 8 р., подружжя Васильчуків — Микита Митрофанович (Миронович), 1909 р. н. і Наталя Улянівна, 1906 р. н., донька, 5 р., 3-тижнева Оріся, що була в матері на грудях, залишилася живою. Загинули також Грек Кузьма, 1897 р. н., Боймук Федір, 1896 р. н., Бальбуза Петро Костянтинович, 1907 р. н., Вінцюк Андрій, сім'я Skorupських — 5 осіб, Шевчик Никон, 1890 р. н., Васильчук Ольга, Бальбуза Антон, сім'я Свирід — 4 особи, Васильчук Тиміш із дружиною і дитиною, інші.

Наступного дня гітлерівці з шутцманами приїхали знову. Цього разу мешканців усього Кульчина зігнали під церкву, наказали стати на коліна, пригрозили, що теж винищать, коли хто у селі вистрілить у карателів. Тим же часом взялися за грабунок худоби. Її табун погнали до Луцька. Жоден постріл у карателів не пролунав — повтору винищення не було. Що-

правда, цього дня вбита Бальбуза Ганна. Ймовірно, й інші мешканці" (*Пуцук І.* Трагедія українсько-польського протистояння на Волині 1938—1944 років. Ківерцівський район. — Луцьк, 2008. — С. 138).

9.11. Польська банда пограбувала село Білашів Людвипільського району (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 130. — Арк. 25).

10.11. Німці й поляки пограбували село Раковець Вишнівецького району (Літопис УПА. — Торонто, 1977. — Т. 2. — С. 183).

11.11. Німці й поляки пограбували Колодежі, Жабче і Михню Демидівського району. В останньому вбили 28 і поранили 14 мирних жителів (Літопис УПА. Нова серія. — Київ—Торонто. — Т. 2. — С. 450).

12.11. Німці й поляки з Костополя пограбували село Борщівка (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 130. — Арк. 24).

12.11. Відбиваючи польський напад на Купичів Любомльського району, знищено 8 поляків (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 32. — Арк. 7 зв.).

12.11. Під час збройної сутички біля сіл Купичів і Рядовичі Любомльського району відділом УПА вбито 6 поляків (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 35. — Арк. 8).

12.11. Під час сутички з поляками біля села Купичів загинуло 3 стрільців з чоти Степового, 2 поранено (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 32. — Арк. 77).

13.11. Польська боївка, що прибула з боку Засмикова, розбила відділ УПА в селі Чорніїв (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 32. — Арк. 49 зв., 50).

13.11. Польська банда під час нападу на село Хотинь Людвипільського району забрала з собою 5 українців та пару коней (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 128. — Арк. 15).

13.11. Поляки напали на село Вирі Сарненського району, пограбували його і зарубали сільського голову (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 128. — Арк. 16).

13.11. Польська банда з Костополя пограбувала село Хмизополе, де вбила 2 жителів (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 130. — Арк. 26).

13.11. Німці й поляки напали на Дермань II Здолбунівського району, де спалили 60 господарств, убили 6 і поранили 3 мирних жителів (Літопис УПА. Нова серія. — Київ—Торонто. — Т. 2. — С. 450).

14.11. Близько 100 німців і поляків пограбували село Почалівка, вбивши при цьому 1 жителя, поранивши одну жінку і забравши з собою 10 осіб (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 130. — Арк. 25).

14.11. Під час сутички між польською бандою і розвідувальною групою УПА біля села Поляни Березнівського району вбито 2 українці і 1 поляк (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 130. — Арк. 25).

14.11. Пастухи з села Данчиміст зловили поляка, який розвідував ліс, і передали його в руки поліції. При спробі втечі останнього він був убитий (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 130. — Арк. 25).

16.11. Бої проаківського партизанського загону під командуванням В. Коханьського ("Буек", "Бомба") за участю членів польської самооборони села Стара Гута і більшовицьких партизанських загонів на чолі з капітаном Котляровим біля села Мочулянка Костопільського повіту (*Ільюшин І.* Армія Крайова і українсько-польське протистояння в Західній Україні (1939—1945 рр.). Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук. — К., 2002. — С. 245).

19.11. Біля села Чорніїв в ході кількогодинного бою відділи УПА вбили до 60 поляків (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 32. — Арк. 50).

22.11. Поляки напали на село Бистричі Людвипольського району, де вбили 5 осіб (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 128. — Арк. 15).

22.11. Рій Цівіта у бою з польською боївкою біля села Купичів знищив 40 поляків (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 32. — Арк. 7 зв.).

24.11. Під час бою з поляками в селі Літин загинуло 4 українські повстанці (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 32. — Арк. 77).

25.11. У бою з польською боївкою в селі Літин загинув ройовий УПА Довбач (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 32. — Арк. 50 зв.).

25.11. Члени відділу польської самооборони села Пшебраже напали на село Журавичі Луцького повіту з метою здобуття збіжжя і худоби (*Ільюшин І.* Армія Крайова і українсько-польське протистояння в Західній Україні (1939—1945 рр.). Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук. — К., 2002. — С. 245).

27.11. Польська банда в кількості 30 осіб з Костопільського району пограбувала село Піскове (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 130. — Арк. 57).

29.11. Поляки з Старої Гути Людвипільського району пограбували село Михалик Березнівського району (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 130. — Арк. 57).

29.11. Боївка УПА зліквідувала польську колонію в Рокитнівському районі (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 130. — Арк. 64).

30.11. Польська банда пограбувала село Уберіжжя Степанського району (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 130. — Арк. 64).

30.11. Німці з поляками пограбували хутір Білів (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 59. — Арк. 133).

2.12. Відділ Цимбала зробив наскок на Нове містечко — Остріг, знищивши 4 польські пункти і забравши багато майна (*Літопис УПА.* Нова серія. — Київ—Торонто. — Т. 2. — С. 357).

3.12. Польська банда з села Броніславка Людвипільського району забрала з собою селян села Поташня (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 130. — Арк. 64).

4.12. Німці з поляками пограбували хутір Білів, де вбили 3 мешканців (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 59. — Арк. 133).

4.12. Близько 300 поляків пограбували село Рокитне Костопільського району (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 130. — Арк. 62).

4.12. Боївка Верещаки вбила 8 і поранила 6 поляків, які на чолі з лядвїртом їхали грабувати українські села (*Літопис*

УПА. Нова серія. — Київ—Торонто, 1999. — Т. 2. — С. 392).

6.12. Під час відбиття грабіжницької банди рій Гамалії вбив 7 поляків (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 59. — Арк. 133).

9.12. Польська банда з села Гранного в кількості до 200 осіб, у тому числі 100 жінок, пограбувала село Хотинь Людвипільського району: спалено 13 хат, багато господарських будівель (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 130. — Арк. 68).

10.12. Відділ Шаули відбив напад польської банди на село Бистричі Людвипільського району (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 130. — Арк. 68).

11.12. У Баєві Луцького району поляки з німцями вбили 101 особу, спалили 30 хат, в 10-ти із них ніхто не залишився. Серед убитих було 30 дітей. Це Назаруки — Семен Кирилович, Катерина Василівна, Ніна Іванівна, Марія Іванівна. Поліщуки — Федір Антонович, Ольга Яківна, Ксенофонт Федорович, Степанида і Оксана Федорівни, Марта Антонівна, Марія Мартинівна, Сергій Васильович, Марина Іванівна, Володимир. Сметани — Устина Петрівна, Федір Євгенович. Півні — Павло Петрович, Митрофан і Гордій Павловичі, Домінікія Федорівна, Фекла і Олександр Івановичі, Фекла Тарасівна. Жучки — Пимон Андрійович, Ганна Пимонівна, Ольга Тарасівна, Палагія Улянівна, військовополонений Іван. Вегери — Микола Каленикович, Устина Яківна, Степан Миколайович, Марія Миколаївна, Олена Федорівна, Терентій Романович. Миколайчуки — Кіндрат Федорович, Февронія, Агрипина Павлівна. Левчуки — Анастасія Василівна, Петро Харитонович, Фекла Савівна, Ростислав Іванович, Віра Іванівна, Леонід Якимович. Мельничуки — Григорій Іванович, Марта Єрофеївна, Раїса і Улита Григорівни, Віталій Григорович, Феодосій і Панкратій Миколайовичі. Савчуки — Антоніна Василівна, Богдан Миколайович, Зінаїда Миколаївна, Сава Іванович, Минодора Іванівна. Пахольчуки — Кирило Андрійович, Лука Кирилович, Тетяна Петрівна. Шумські — Ілля Іванович, Парасковія Омелянівна, Надія Стахівна, Василь і Олександр Стаховичі. Медведюки — Федора Федорівна, Григорій Лукич, Соломія Кіндратівна, Ростислав Якович, Олексій Лукич, Фе-

дора Іванівна, Ольга Олексіївна, Михайло та Іван Олексійовичі. Корженевські — Гаврило, Уляна, Гафія, Славомир, Єлизавета і Марина Гаврилівни. Присяжнюки — Яків Степанович, Акулина Петрівна. Душаки — Наталя Іванівна, Ганна Сидорівна, Ярослав Сидорович, Мар'яна, Катерина Яківна, Лариса Володимирівна. Тимощуки — Василь Іларіонович, Олександра Валеріївна. Приймачуки — Устина Калениківна, Михайло Петрович, Ганна Петрівна. Кривенюки — Галина Демидівна, Марта. Лисаки — Віра і Галина Іларіонівни, Петро Іларіонович, Ганна Василівна. Надія Петрівна (цит. за: Трагедія українсько-польського протистояння на Волині 1938—1944 років. Луцький район і м. Луцьк. Упорядник та автор коментарів Іван Пушук. — Луцьк, 2009. — С. 31).

11.12. Польська банда з Гути пограбувала село Бистричі Людвипільського району (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 130. — Арк. 68).

12.12. Польська банда з Рудні Ленчинської пограбувала Вітвицькі хутори Березнівського району (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 130. — Арк. 79).

14.12. Польська поліція разом з німецьким ландвіртом пограбувала село Новий Корець ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 130. — Арк. 82).

15.12. Німці й поляки з Костополя пограбували село Данчимель (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 130. — Арк. 74).

Німці й поляки пограбували села Маща і Липник Костопільського району (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 130. — Арк. 80).

15.12. Відділ Крука, що готувався до маршу на схід, прийняв бій проти німців і поляків біля села Тилявці. Вбито понад 20 німців і поляків, спалено 5 автомашин, здобуто 1 міномет, 1 кулемет, 100 штук мін. Втрати українських повстанців — 1 поранений (Літопис УПА. Нова серія. — Київ—Торонто. — Т. 2. — С. 359).

15.12. Відбиваючи напад німців і поляків на село Тилявку, відділ Крука вбив і поранив близько 40 ворогів і спалив 5 автомашин (Літопис УПА. Нова серія. — Київ—Торонто, 1999. — Т. 2. — С. 471).

18.12. Польський більшовицький партизанський загін убив 2 і поранив 1 жителя в селі Бистричі Людвипільського району (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 130. — Арк. 80).

18.12. У Сапогів Ківерцівського району "перед Миколою (грудень) 1943 р. удосвіта нагрянув у село німець із польськими поліцаями. Мешканців половини села вони зігнали до однієї з просторих клунь, перекладач-українець, що був при німцеві, радив усім: "Тікайте!" Німець через нього став допитуватись: "Де бандит?" На очах в односельців відбулася очна ставка Я. Парисевича з мешканцем села українцем Миколою Охотським, яка скінчилася тим, що німець напевне при сприянні перекладача дав поляку ляпаса за якусь неправду. По тому зігнаним дозволили йти додому.

Мешканців другої половини села, виловивши, погнали до Ківерців. Акулина Семенівна Рекс зробила спробу втекти. Її поранили. Згодом арештованих відпустили" (Пушук І. Трагедія українсько-польського протистояння на Волині 1938—1944 років. Ківерцівський район. — Луцьк, 2008. — С. 225).

19.12. Польський більшовицький партизанський загін пограбував село Хотинь Людвипільського району (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 130. — Арк. 80).

19.12. У Янівці Луцького району на свято Миколи в сім'ї Лобурських зібралася українська молодь. Будинок оточила польська поліція з одним німцем і всіх, хто там був, навіть малих дітей, завели в клуню, постріляли і підпалили. Вернулися в Торчин із "перемогою".

Того ж самого дня в сусідніх Буянах поляки замордували Оксентія Кревського. Вбили ще одного Кревського. Того ж дня ще — Себеста Конюха в Сеймарках. Його обійстя було поблизу польської колонії Замогилля. Відомий громадсько-політичний діяч "Просвіти", голова кооперативи. Мордування його були нелюдські: відрізали вуха, викололи очі... (цит. за: Трагедія українсько-польського протистояння на Волині 1938—1944 років. Луцький район і м. Луцьк. Упорядник та автор коментарів Іван Пушук. — Луцьк, 2009. — С. 62).

20.12. Німці з поляками пограбували села Янковичі, Курга-

ни та Часовин (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 130. — Арк. 80).

23.12. Під час відбиття бандитського нападу на село Мізочик чота УПА вбила 3 поляків (Літопис УПА. Нова серія. — Київ—Торонто. — Т. 2. — С. 470).

24.12. За спогадами Леонтія Романовича Трофимюка, того дня в Олиці "дійсно кілька осіб, молоді люди, постукали в дім, де жили поляки, вчинили вбивство. Але це теж не були націоналісти, члени ОУН чи вояки УПА. Згодом при радянській владі арештовані, сиділи в тюрмі. Вбитих тоді було 4 сім'ї. Це могло бути приблизно 15—20 чоловік" (Пушук І. Трагедія українсько-польського протистояння на Волині 1938—1944 років. Ківерцівський район. — Луцьк, 2008. — С. 190).

25.12. Зліквідовано поляка Болеслава Карпінського, котрий був висланий більшовицькими партизанами для розвідки в Тучинський район (Літопис УПА. Нова серія. — Київ—Торонто. — Т. 2. — С. 392).

27.12. Курінь Ясена знищив польську колонію Вітольдівку, де вбито кільканадцять осіб. Втрати українських повстанців — 4 вбитих і 2 поранених (Літопис УПА. Нова серія. — Київ—Торонто. — Т. 2. — С. 357).

1944

2.01. Відділ УПА роззброїв 4 поляків і 6 угорців, які приїхали з Дубно грабувати село Грядки (Літопис УПА. Нова серія. — Київ—Торонто. — Т. 2. — С. 391).

4.1. Зліквідовано 4 поляків, які були зловлені під час грабунку в селі Грядки (Літопис УПА. Нова серія. — Київ—Торонто. — Т. 2. — С. 391).

6.01. У Заборолі Луцького району на Святвечір поляки вбили: "Мельничуки — Борис, Степан, Катерина, Семенюки — Карпо, Таїса, замучені Юрчук Панас, Ковальчук Федір, Боблях Лук'ян, Сараєв Віктор, Сафатюк Марія, Муляр Панас, Новак Наталя, Харахай Тарас. Всього 25 душ" (цит. за: Трагедія українсько-польського протистояння на Волині 1938—1944 років. Луцький район і м. Луцьк. Упорядник та автор коментарів Іван Пушук. — Луцьк, 2009. — С. 136).

7.01. На Різдво поляки напали в Котові Ківерцівського району "на обійстя Кирилюка Купріяна. Вбили його, господаря, синів Харитона і Володьку, дочку Ганну. Ще — сусідів Кирилюка Олексія, Степанюка Андрія, Мартинюка Федора і ще сім'ю Грибів із села Гавчичі. Там у себе на них нападали поляки, то вони втекли сюди до Котова до родичів. Їх сім душ поляки вбили" (Пушук І. Трагедія українсько-польського протистояння на Волині 1938—1944 років. Ківерцівський район. — Луцьк, 2008. — С. 132).

10.01. У відповідь на роззброєння польським загоном під командуванням "Ольгерда" в селі Блаженик 20 бійців УПА один з відділів останньої напав на зосередження польських загонів під проводом поручника З. Кульчицького та поручника В. Цеслінського ("Пьотрусь") в селі Крач. З польського боку загинуло 6 осіб (Льюшин І. Армія Крайова і українсько-польське протистояння в Західній Україні (1939—1945 рр.). Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук. — К., 2002. — С. 253).

14.01. Озброєне польське угруповання з пляцувки в Олиці переїжджало через Звірів до найбільшої пляцувки в Пжебраже на 200 возах. Підрозділ угорців, що охороняв залізницю, поляків перепинив. Вони повернулися на ночівлю у Звірів, пограбували його українських мешканців, вбили Марчук Степаниду. Інші встигли розбігтися. Наступного дня від німецької влади в Ківерцях, якій угорці підпорядковувалися, надійшла команда: аківців пропустити (Пушук І. Трагедія українсько-польського протистояння на Волині 1938—1944 років. Ківерцівський район. — Луцьк, 2008. — С. 103).

19.01. Польські партизанські загони під командуванням "Пьотруся", "Ярослава" (підпоручник Л. Домка-Дембіцький) і "Леха" (підпоручник Є. Красовський) на чолі з командуючим угруповання "Основа" поручником "Богорією" (С. Броковський) напали на українське село Гнойно з метою знищення місцевої бази УПА. Підрозділ останньої відбив напад (Льюшин І. Армія Крайова і українсько-польське протистояння в Західній Україні (1939—1945 рр.). Дисертація на здобуття нау-

кового ступеня доктора історичних наук. — К., 2002. — С. 253).

20.01. Об'єднані сили поляків із пляцуків у колоніях Антонівка Шепельська, Замогилля і Скірче рушили в наступ на українську групу самооборони села Білосток Луцького району, що складалася з ненавченої молоді. Поляки стали палати крайні хати Білостока. Виручив охоронців рідного села солдат Першої світової війни Кондратович Григорій Миколайович, який узяв кулемета в свої руки і відігнав нападників. Пустивши за вогнем 5—6 обійсть, поляки пішли геть (цит. за: Трагедія українсько-польського протистояння на Волині 1938—1944 років. Луцький район і м. Луцьк. Упорядник та автор коментарів Іван Пушук. — Луцьк, 2009. — С. 45).

20.01. У Торчині поблизу Луцька похоронили Костя Шевчука, вбитого поляками. Чота соратників у невеселому настрої, повертаючись із похорону, перестріла на двох підводах поляків. Були з тих, хто на день порав у своїх господарствах, а на ніч тікав під охорону поліції в Торчин. Чотовий відпустив переляканих поляків, що перебували в паралічі. Полячка, пам'ятаю, отямилася, вхопила мене за руку, стала цілувати... "Я і мої діти (лежали на возі, вкриті ковдрою) будемо Бога молити за те, що пан порятував нас від смерті". Приємніше рятувати, ніж вбивати..." (цит. за: Трагедія українсько-польського протистояння на Волині 1938—1944 років. Луцький район і м. Луцьк. Упорядник та автор коментарів Іван Пушук. — Луцьк, 2009. — С. 63).

29.01. Наступальні бої польських загонів "Сокола" і "Яструба", а також окремих груп поляків під командуванням "Тшаски" (поручник З. Твардий), "Сивого" (поручник В. Крокай) і З. Кульчицького проти відділів УПА у селах Щурин і Бабе, в результаті чого останнє було спалено (*Ільюшин І.* Армія Крайова і українсько-польське протистояння в Західній Україні (1939—1945 рр.). Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук. — К., 2002. — С. 253, 254).

Наприкінці січня в Баєві Луцького району від рук поляків загинули: Жучко Палагія Улянівна, Назарук Євдокія Семенівна, Сметана Горпина Пилипівна, Римарук Софія Семенівна (цит.

за: Трагедія українсько-польського протистояння на Волині 1938—1944 років. Луцький район і м. Луцьк. Упорядник та автор коментарів Іван Пушук. — Луцьк, 2009. — С. 31).

1.02. Ліквідація загonom "Тшаски" підрозділу УПА в українському селі Будище (*Ільюшин І.* Армія Крайова і українсько-польське протистояння в Західній Україні (1939—1945 рр.). Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук. — К., 2002. — С. 254).

2.02. Ліквідація польськими партизанами відділів УПА: загonom "Яструба" в селах Вербечно і Оси, "Луна" — Ревушки, Вовчак і Домінопіль, "Сокола" та "Сивого" — Чернеїв, Свилярин, Осетрів та інших (*Ільюшин І.* Армія Крайова і українсько-польське протистояння в Західній Україні (1939—1945 рр.). Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук. — К., 2002. — С. 254).

5.02. Бої польського партизанського загону "Тшаски" з відділом УПА біля села Новий Двір (*Ільюшин І.* Армія Крайова і українсько-польське протистояння в Західній Україні (1939—1945 рр.). Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук. — К., 2002. — С. 254).

8.02. Партизанський загін "Пьотруса" взяв участь спільно з членами польської самооборони села Едвардполе у відбитті наступу відділу УПА і ліквідував окремі групи українських повстанців у селах Верів, Ворчин і Пузів (*Ільюшин І.* Армія Крайова і українсько-польське протистояння в Західній Україні (1939—1945 рр.). Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук. — К., 2002. — С. 254).

10—11 і 20.02. Напади польських загонів "Леха" і "Богорії" на базу УПА в селі Стежазиці. З українського боку загинуло 23 особи (*Ільюшин І.* Армія Крайова і українсько-польське протистояння в Західній Україні (1939—1945 рр.). Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук. — К., 2002. — С. 254).

20.02. Під час збройної сутички відділу УПА із загonom "Гзимси" біля села Твердиня з польського боку загинуло 15 осіб (*Ільюшин І.* Армія Крайова і українсько-польське протистояння

в Західній Україні (1939—1945 рр.). Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук. — К., 2002. — С. 254).

29.02. Під час нападу польських загонів "Гзимси", "Луна" і "Тшаски" на базу УПА в селі Оздзютічі загинуло 20 поляків і стільки ж було поранено (*Ільюшин І.* Армія Крайова і українсько-польське протистояння в Західній Україні (1939—1945 рр.). Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук. — К., 2002. — С. 255).

29.02. Польський загін "Корда" знищив базу УПА в селі Пшекурка. З польського боку загинула 1 особа і 2 — поранено. Втрати української сторони — 5 загинуло і 1 поранений (*Ільюшин І.* Армія Крайова і українсько-польське протистояння в Західній Україні (1939—1945 рр.). Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук. — К., 2002. — С. 255).

29.02. Під час сутички з польською боївкою біля хутора Озютічі відділ УПА знищив 10 поляків (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 125. — Арк. 15).

5.03. Під час збройної сутички партизанського загону "Леха" з відділом УПА біля села Гайки 2 поляки загинуло і 3 було поранено (*Ільюшин І.* Армія Крайова і українсько-польське протистояння в Західній Україні (1939—1945 рр.). Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук. — К., 2002. — С. 255).

8.03. Поляки з Білина напали на село Микитичі Устилузького району. Під час збройної сутички загинуло 14 поляків і 6 мирних жителів (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 121. — Арк. 20).

12.03. Напад польських партизанських загонів "Сокола" і "Малого" (поручник С. Вітамборський) на базу УПА в селі Коритниця (*Ільюшин І.* Армія Крайова і українсько-польське протистояння в Західній Україні (1939—1945 рр.). Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук. — К., 2002. — С. 255).

13.03. Поляки напали на село Оглочин Вербського району, де замордували 5 осіб і знищили церкву (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 121. — Арк. 19).

До 15.03. Від рук поляків у Вербському районі впало понад 800 осіб (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 121. — Арк. 19).

16.03. Поляки напали на село Туропія Вербського району, де спалили 3 господарства і замордували до 30 осіб мирного населення (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 121. — Арк. 20).

19.03. Напад польських партизанських загонів "Корда" і "Сокола" на підрозділ УПА в селі Запілля (*Ільюшин І.* Армія Крайова і українсько-польське протистояння в Західній Україні (1939—1945 рр.). Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук. — К., 2002. — С. 255).

19.04. Озброєні поляки, що вийшли з обійстя Альбіна Войцеха в селі Польський Дунаець на Жидачівщині, вбили українського юнака. Ці бандити не тільки не дали українцям забрати тіло вбитого для поховання в рідному селі Український Дунаець, стріляючи по людях, але вночі викрали його, здерши одяг (ЦДАВОВУ: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 237. — Арк. 22).

Додаток 2

ДОКУМЕНТИ

Поіменний список жителів села Тайкури на Рівненщині, вбитих гітлерівцями, поляками й угорцями в 1943 році

1943 рік

Поіменний список вбитих німаками, мадярами та поляками села Тайкури

1. Малярець Гордій	1883	поляками	9.7.1943	Забитий і спалений
2. Шимилюк Микола	1890	"	"	"
3. Огородничук Явдоким	1865	"	"	"
4. Пронь Михайло	1863	"	"	"
5. Січковий Купрія	1867	"	"	"
6. Січковий Парфен	1870	"	"	"
7. Січковий Іван	1865	мадярами	23.7.1943	"
8. Січковий Василь	1904	"	"	"
9. Потерула Демид	1870	поляками	9.7.1943	"
10. Берник Лукаш	1893	мадярами	23.7.1943	ранено і спалено
11. Гринюк Омелько	1870	німцями	9.7.1943	забито
12. Місюра Кузьма	1868	поляками	"	"
13. Місюра Кулина	1875	"	"	"
14. Місюра Єва	1925	"	"	"
15. Пивоварчук Орина	1912	"	"	забито і спалено
16. Поліщук Микола	1917	німцями	"	забито
17. Яшук Ананій	1912	"	"	"
18. Мальчевська Софія	1893	"	"	"
19. Браславська Харитина	1863	мадярами	23.7.1943	вбита гранатою
20. Решетняк Яків	1920	"	"	замордовано
21. Пахольчук Максим	1871	поляками	9.7.1943	забито і спалено
22. Бабич Ярина	1867	"	"	забито
23. Сімінчук Ніна	1861	"	"	"
24. Дуб Федір	1909	"	"	"
25. Огородничук Параска	1870	німцями	"	вбита бомбою
26. Потеруба Ольга	1923	"	"	"
27. Гук Степан	1875	"	"	спалено
28. Пивоварчук Надія	1898	поляками	"	замордована
29. Малярець Федір	1872	"	"	забито
30. Мартинюк Дмитро	1883	"	"	забито

Вбито вчительку села і ще одного громадянина, прізвища яких невідомі.

Оригінал. Рукопис.

ДАРО: Ф. Р-30. — Оп. 2. — Спр. 65. — Арк. 35.

Поіменний список осіб, убитих німцями й поляками в селі Гільчі Рівненської області в 1943 році

1943 рік

Поіменний список осіб, вбитих німаками і ляхами

Село Гільча

1. Кучкарук Максим	1894	ляхами	10.VII.1943	спалено
2. "- Соломонка	1893	"	"	"
3. Савчук Пантелеймон	1865	"	"	"
4. "- Юстина	1869	"	"	"
5. Новосидюк Трохим	1883	"	"	"
6. Троян Югена	1891	"	"	"
7. Калюжна Олена	1876	"	"	"
8. Грицина Микола	1918	"	"	"
9. Коберник Наталія	1873	"	"	"
10. Заремба Марина	1900	"	"	"
11. Суходол Антон	1885	"	"	"
12. Гаврилець Параска	1897	німаки	4.XII.43 р.	застрілена
13. Машталір Надія	1927	"	"	"
14. Грицина Пилип	1921	"	1.VIII.43 р.	"
4.1.44 р.		Станичний	(Щука)	

Оригінал. Рукопис.

ДАРО: Ф. Р-30. — Оп. 2. — Спр. 65. — Арк. 12.

Список мешканців Турійської сільської ради, які загинули під час Другої світової війни

1944 рік

Список громадян Турійського с/с, зверски расстреляных и замученных немецкими оккупантами и их помощниками

Имя, фамилия и отчество	год рождения	год смерти	Заметка (кем убит и какой смертью погиб)	
1. Жданевич Дария Харитоновна	1900 г.	1943 год	убита немцями	
2. Жданевич Алла Максимовна	1941 г.	1943 г.	"	"
3. Жданевич Лидия Ивановна	1922 г.	1943 г.	убита бандой «УПА»	
4. Жданевич Борис Иванович	1925 г.	1944 г.	"	"

5. Милевска Ефимия Петровна	1903 г.	1943 г.	-"	-"	-"
6. Логвинович Николай Павлович	1895 г.	1943 г.	убит польскими националистами		
7. Муравский Николай Павлович	1922 г.	1942 г.	убит немцами		
8. Лопуцеский Василий Иванович	1924 г.	1943 г.	убит польскими националистами		
9. Шарунович Фиофил Александрович		1943 г.	замучен и убит польскими националистами		
10. Невелич Антон Дмитриевич		1944 г.	убит немцами		
11. Невелич Петр Антонович	1944 г.	-"	-"		
12. "- Ольга Николаевна	1944 г.	-"	-"		
13. Глуцук Виктор Ерофеевич	1922 г.	1943 г.	замучен бандой «УПА»		

Оригінал. Рукопис.

Державний архів Волинської області: Р-164. — Оп. 3. — Спр. 38. — Арк. 33.

Список мешканців Новодвірської сільської ради, які загинули під час Другої світової війни 1944 рік

Список лиц Новодворского с/с, убитых немецкими оккупантами и их помощниками

Имя, фамилия и отчество	год рождения	год смерти	Заметка (кем убит и какой смертью погиб)		
1. Садовник Тивонка Аринаргиевна	1904 г.	1943 г.	замучена польскими националистами (мать)		
2. Садовник Василий Терентьевич	1939 г.	1943 г.	-"	-"	-"
3. Садовник Трофим	1869 г.	1943 г.	расстрелен польскими националистами		
4. Шумский Федор Васильевич	1902 г.	1943 г.	-"	-"	-"
5. Камчук Карп	1889 г.	1943 г.	-"	-"	-"
6. "- Мария Власовна		1943 г.	-"	-"	-"

7. Ткачук Аренар Никитович	1912 г.	1944 г.	-"	-"	-"
8. Прищепа Мария Савовна	1923 г.	1943 г.	-"	-"	-"
9. Шворак Сильвестр Трохимович	1876 г.	1943 г.	-"	-"	-"
10. Милляр Иван	1901 г.	1943 г.	-"	-"	-"
11. "- Марфа Ивановна	1926 г.	1943 г.	-"	-"	-"
12. Масюк Родион Иосифович	1909 г.	1942 г.	убит немецкими оккупантами		
13. Господарук Павел Матвеевич	1898 г.	1944 г.	убит польскими националистами		
14. Герасимчук Павел Кононович	1913 г.	1943 г.	замучен польскими националистами		
15. Кухарук Никифор Максимович	1920 г.	1942 г.	убит немецкими оккупантами		
16. Баран Леонид Николаевич	1923 г.	1943 г.	-"	-"	-"
17. Лищинский Александр Сергеевич	1923 г.	1943 г.	-"	-"	-"
18. Бадера Максим Доминкович	1920 г.	1943 г.	-"	-"	-"
19. Марцинковский Андрей Васильевич	1923 г.	1943 г.	-"	-"	-"
20. Шворак Леон Соловьевич	1912 г.	1943 г.	-"	-"	-"
21. Хмелюк Савва	1866 г.	1943 г.	убит польскими националистами		
22. Шевчук Василий Мойсеевич	1920 г.	1943 г.	-"	-"	-"
23. Новосад Андрей Ярмолевич	1918 г.	1943 г.	-"	немецкими оккупантами	
24. Бондарук Лукьян	1890 г.	1943 г.	убит польскими националистами (муж)		
25. "- Теония	1894 г.	1943 г.	-"	-"	-"
26. Зинчук Гавриил	1890 г.	1943 г.	-"	-"	-"
27. Ковальчук Афанасий Иванович	1900 г.	1943 г.	-"	-"	-"
Убито бомбежкой 7 человек		1944 г.			

Оригінал. Рукопис.

ДАВО: Р-164. — Оп. 3. — Спр. 38. — Арк. 41—41зв.

Список мешканців Озеранської сільської ради, які загинули під час Другої світової війни

1944 рік

Список советских гр-н Озеранского с/с, зверски убитых немецкими захватчиками и их помощниками

Имя, фамилия и отчество	год рождения	год смерти	Заметка (кем убит и какой смертью погиб)
1. Гаврилевский Арсений Корнеевич	1914 г.	1943 г.	расстрелян немецкими оккупантами
2. Гузовский Игон Трофимович	1892 г.	1942 г.	убит польскими националистами
3. -" Яков Григорьевич	1902 г.	1943 г.	убит немецкими оккупантами
4. -" Антон Игонович	1923 г.	1943 г.	убит немецкими оккупантами
5. -" Феодосий -"	1926 г.	1943 г.	убит польскими националистами
6. Гришко Иван Леонтьевич	1921 г.	1943 г.	убит немецкими оккупантами
7. Ковальчук Василий Сисонович	1922 г.	1943 г.	-"- "- "-"
8. Гузовска Ливона	1884 г.	1943 г.	убита польскими националистами
9. Вищак Параскевия	1869 г.	1944 г.	-"- "- "-"
10. Кислюк Пруска	1860 г.	1944 г.	-"- "- "-"
11. Дышлюк Иван Яковлевич	1907 г.	1943 г.	-"- "- "-"
12. Шворак Мария	1909 г.	1944 г.	-"- "- "-"
13. -" Василий Тимофеевич	1939 г.	1944 г.	-"- "- "-"
14. Пясецкий Болеслав	1912 г.	1943 г.	убит и сожжен -"- "-"
15. -" Мария Омелянов.	1912 г.	1943 г.	-"- "- "-"
16. -" Петр Болеславович	1940 г.	1943 г.	-"- "- "-"
17. Карпюк Сергей Ористович	1904 г.	1944 г.	убит польскими националистами (муж)
18. -" Марфа Омеляновна	1900 г.	1944 г.	сожжена польскими националистами (жена)
19. -" Анна Сергеевна	1928 г.	1944 г.	сожжена польскими националистами (дочь)
20. Ботюк Уляна Климовна	1865 г.	1944 г.	убита польскими националистами

21. -" Феодан Омелянович	1871 г.	-"	замучен польскими националистами
*Калиновска Палагея Савовна	1882 г.	-"	убита польскими националистами
*Гончарук Феодосий Корнеевич	1886 г.	-"	замучен поляками
*Котюк Федор	1885 г.	-"	убит поляками
22. Гончарук Аристей Лукович	1882 г.	-"	-"- "-"
23. Воробей Анфиса	1860 г.	-"	-"- "-"
24. Козак Юхим	1895 г.	-"	-"- "-"
25. Смалюк Анна Трофимовна	1905 г.	1944 г.	убита и сожжена
26. Ботюк Никанор Сильвестрович	1905 г.	-"	убит поляками
27. -" Петр Омелянов.	1877 г.	-"	замучен поляками
28. -" Варвара -"	1898 г.	-"	-"- "-"
29. Шворак Терешко Григорьевич	1903 г.	1943 г.	убит польскими националистами
30. Гузовка Христина	1882 г.	1944 г.	-"- "- "-"
31. Кравчук Валентина	1860 г.	-"	-"- "- "-"
32. Шворак Андрей Васильевич	1913 г.	-"	замучен -"- "-"
33. Карпюк Алексей Соловьевич	1910 г.	-"	убит -"- "-"
34. Шворак Параскевия Демьяновна	1914 г.	1943 г.	замучена польскими националистами
35. -" Федор	1923 г.	1943 г.	убит -"- "-"
36. -" Дамян	1867 г.	1944 г.	-"- "- "-"
37. -" Мария	1909 г.	1944 г.	-"- "- "-"
38. -" Василий	1939 г.	-"	-"- "- "-"
39. Ващук Устимка	1870 г.	1943 г.	убита -"- "-"
40. Шворак Гаврил Платонович	1913 г.	1943 г.	-"- "- "-"
41. -" Анастасий -"	1926 г.	1944 г.	-"- "- "-"
42. Гузовский Нестор Лукович	1884 г.	1944 г.	-"- "- "-"
43. Заколодяжний Марко Власович	1911 г.	1943 г.	замучен -"- "-"

* Удокументі відсутня нумерація біля цих прізвищ — В. С.

44. Тарадай Аполинарий	1864 г.	1944 г.	убит	"	"
45. Ничипорук Николай	1887 г.	1943 г.	"	"	"
46. " Мидара	1886 г.	"	"	"	"
47. Никончук Николай	1920 г.	1943 г.	замучен	"	"
Викторович					
48. Ковальчук Димитрий	1902 г.	1943 г.	"	"	"
Иванович					
49. Заславска Анна	1896 г.	1943 г.	убита	"	"
50. Гончарук Теофил	1893 г.	1944 г.	"	"	"
51. Видринский Иван	1910 г.	"	"	"	"
52. Смалюк Мария	1917 г.	"	"	"	"
Исаковна					
53. " Мария Ивановна	1931 г.	"	"	"	"
54. " Мария "	1934 г.	"	"	"	"

Оригінал. Рукопис.

ДАВО: Р-164. — Оп. 3. — Спр. 38. — Арк. 43—43 зв.

Список мешканців Пересицької сільської ради, які загинули під час Другої світової війни

1944 рік

Список лиц Пересицького с/с, зверски убитых немецкими оккупантами и их помощниками

Имя, фамилия и отчество	год рождения	год смерти	Заметка (кем убит и какой смертью погиб)
1. Заладюк Макар Парфомович	1909 г.	1943 г.	убит польскими националистами
2. Голодюк Михаил Парфомович	1911 г.	1943 г.	"
3. Стрыжовуса Парасковья Никифоровна	1922 г.	1943 г.	замучена
4. Тарадай Пантелеймон Максимович	1887 г.	1943 г.	"
5. Тарадай Сергей Пантелеймонович	1922 г.	1943 г.	"
6. Тарадай Степанида	1890 г.	1943 г.	"
7. Тарадай Ярина Пантелеймоновна	1930 г.	1943 г.	"
8. " Андрей "	1935 г.	1943 г.	"
9. Стрижоус Никифор	1887 г.	"	"

10. " Мария	1890 г.	"	"	"	"
11. Евсюк Корней	1887 г.	"	"	"	"
11. " Евстиния	1889 г.	"	"	"	"

Оригінал. Рукопис.

ДАВО: Р-164. — Оп. 3. — Спр. 38. — Арк. 45.

Список мешканців Моковицької сільської ради, які загинули під час Другої світової війни

1944 рік

Список лиц Моковицького с/с, зверски убитых немецкими захватчиками и их пособниками

Имя, фамилия и отчество	год рождения	год смерти	Заметка (кем убит и какой смертью погиб)
1. Ткачук Иван Петров	1908 г.	1944 г.	замучен польскими националистами
2. Юхимчук Лихандер Иосифович	1905 г.	"	"
3. Ткачук Федор Кирилович	1905 г.	"	"
4. Полищук Иван Ильич	1928 г.	"	убит
5. Демчук Прокоп	1901 г.	"	замучен
6. Давидюк Иван Калистратович	1885 г.	"	убит
7. Давидюк Харитон Федорович	1864 г.	"	"
8. Дмитрук Антон Яковлевич	1876 г.	"	замучен польской бандой
9. Дмитрук Любовь	1878 г.	"	"
10. Якимюк Мария Антоновна	1916 г.	"	"
11. " София Александровна	1941 г.	"	"
12. Полищук Наталия	1874 г.	"	убита польскими националистами
13. Ткачук Александра	1869 г.	"	замучена
14. Ткачук Ликера	1907 г.	"	"
15. Болинецкий Прохор	1864 г.	"	убит

16. Ковальчук Мария 1904 г.	-"	-"	-"	-"
Остаповна				
17. Гоменюк Лаврентий 1878 г.	-"	замучен	-"	-"
Остапович				
18. Дмитрук Степанида 1906 г.	-"	убита поляками		
19. Рошяук Филлип 1865 г.	-"	замучен польскими националистами		
Тарасович				
20. Ковтонюк Лигор 1865 г.	-"	убит поляками		
21. Шпак Василина 1876 г.	-"	-"	-"	-"
22. Федюк Данило 1868 г.	-"	убит польскими националистами		
23. Ковтонюк Мария 1867 г.	-"	-"	-"	-"
24. -"- Юстиния 1907 г.	-"	-"	-"	-"
Лигоровна				
25. Сидлецкий Болеслав 1901 г. 1943 г.	-"	замучен бандой УПА		
26. -"- София 1906 г.	-"	-"	-"	-"
27. -"- Генек 1938 г.	-"	-"	-"	-"
Болеславович				
28. -"- Генек -" 1940 г.	-"	-"	-"	-"
29. -"- Чехослова 1898 г.	-"	-"	-"	-"
30. -"- Бронислава 1900 г.	-"	-"	-"	-"
31. -"- Станислава 1914 г.	-"	-"	-"	-"
32. Юрковский Мечислав 1906 г.	-"	-"	-"	-"
33. -"- Мария 1909 г.	-"	-"	-"	-"
34. Зань Стефан 1884 г.	-"	-"	-"	-"
35. -"- Феликс 1918 г.	-"	-"	-"	-"
Стефанович				
36. Зиньок Стеха 1908 г.	-"	-"	-"	-"
37. -"- Евгения 1938 г.	-"	-"	-"	-"
38. Дельмечинский Херонек 1895 г.	-"	-"	-"	-"
39. Мазуркевич Мария 1901 г.	-"	-"	-"	-"
40. -"- Виктор 1915 г.	-"	-"	-"	-"
41. Наумец Артем 1905 г. 1941 г.	-"	замучен бандой УПА		
Евгеньевич				
42. Мошль Исак 1900 г. 1943 г.	-"	замучен бандой УПА		
43. Гоменюк Тимофей 1914 г. 1941 г.	-"	-"	-"	-"
Лаврентьевич				

Оригінал. Рукопис.

ДАВО: Р-164. — Оп. 3. — Спр. 38. — Арк. 50—50 зв.

Список мешканців Свинаринської сільської ради, які загинули під час Другої світової війни

1944 рік

Список лиц Свинаринского с/с, зверски убитых немецкими оккупантами и их помощниками

Имя, фамилия и отчество	год рождения	год смерти	Заметка (кем убит и какой смертью погиб)		
1. Самчик Григорий Зиновьевич	1889 г.	1944 г.	замучен польскими националистами		
2. -"- Палагея Кузьм.	1901 г.	-"	-"	-"	(жена)
3. Данилюк Иван Захарович	1918 г.	-"	убит	-"	-"
4. Голощук Каленик Васильевич	1910 г.	-"	убит	-"	-"
5. Нахилюк Марфа Леонтиевна	1874 г.	-"	замучена	-"	-"
6. Савичук Клим Герасимович	1882 г.	-"	убит	-"	-"
7. Самчук Яков Кузьмич	1905 г.	1944 г.	замучен польскими националистами		
8. Романюк Василий Якимович	1895 г.	-"	-"	-"	-"
9. Голощук Мария Александровна	1894 г.	-"	-"	-"	-"
10. Дубинчук Мойсей Гордеевич	1905 г.	1943 г.	замучен немецкими оккупантами		
11. Ящукевич Андрей Григорьевич	1921 г.	-"	-"	-"	-"
12. Самонюк Агафия	1892 г.	-"	убита польскими националистами		
13. Билищук Юстиния Иосифовна	1860 г.	-"	-"	-"	-"
14. Голощук Александр Прохорович	1886 г.	-"	-"	-"	-"
15. Кислюк Яким	1874 г.	-"	-"	-"	-" (муж)
16. -"- Варвара	1878 г.	-"	-"	-"	-" (жена)
17. Савичук Никита Герасимович	1894 г.	-"	-"	-"	-"
18. Терefeldьский Айрон Иванович	1873 г.	-"	-"	-"	-" (отец)
19. -"- Анна Айроновна	1914 г.	-"	-"	-"	-" (дочь)

20. Голишук Остапий 1892 г.	-"	замучен	-"	-"	-"	(отец)
Ехонович						
21. -" Андрей Остапович 1925 г.	-"	-"	-"	-"	-"	(сын)
22. Гоинюк Антон 1894 г. 1943 г.		убит бандой	УПА			
23. Ишук Владимир 1919 г.	-"	-"	-"	-"		
24. Самонюк Уляна 1909 г.	-"	убита польскими националистами				
Ивановна						
25. Орефельский Григор. 1874 г. 1944 г.	-"	-"	-"	-"	-"	(отец)
Кондратович						
26. -" Мойсей Григор. 1906 г.	-"	-"	-"	-"	-"	(сын)
27. Дубинчук Леонтий 1916 г.	-"	-"	-"	-"	-"	
Григорьевич						
28. -" Мелания 1866 г.	-"	-"	-"	-"	-"	
29. Голощук Иван 1888 г.	-"	-"	-"	-"	-"	
Прохорович						
30. Прохачка Анастасия 1916 г.	-"	-"	-"	-"	-"	
Стаховна						
31. Савичук Максим 1874 г.	-"	-"	-"	-"	-"	
Степанович						
32. Голощук 1864 г.	-"	-"	-"	-"	-"	
33. Модичук Оретина 1866 г.	-"	-"	-"	-"	-"	
34. Каплинский Михаил 1902 г.	-"	-"	-"	-"	-"	
Силович						
35. Самонюк Димитрий 1870 г.	-"	-"	-"	-"	-"	
Филиппович						
36. Мозичук Андрей 1892 г.	-"	-"	-"	-"	-"	
Григорьевич						
37. Терefeldьска Уляна 1871 г.	-"	-"	-"	-"	-"	
38. Евсюк Илья 1873 г.	-"	-"	-"	-"	-"	
39. Сахарук Степан 1875 г.	-"	-"	-"	-"	-"	
Игнатович						
40. Дмитрук Сизон 1912 г.	-"	-"	-"	-"	-"	
Лаврентиевич						
41. Самчук Лукьян 1898 г.	-"	-"	-"	-"	-"	
Григорьевич						
42. Тарачун Феодора 1906 г.	-"	-"	-"	-"	-"	
Адамовна						
43. Данилюк Евдокия 1912 г.	-"	-"	-"	-"	-"	
Якимовна						
44. Дубинчук Марфа 1863 г.	-"	-"	-"	-"	-"	
Григорьевич						

45. Самчик Евдокия 1871 г.	-"	-"	-"	-"	-"	
Харитоновна						
46. Голощук Акулина 1889 г.	-"	-"	-"	-"	-"	
Никитовна						

Оригінал. Рукопис.

ДАВО: Р-164. — Оп. 3. — Спр. 38. — Арк. 101—101 зв.

Список мешканців Вербичнівської сільської ради, які загинули під час Другої світової війни 1944 рік

Список советских граждан с/с Вербично, зверски убитых немецкими оккупантами и их помощниками

с/с Вербично Турийского района

Имя, фамилия и отчество	год рождения	год смерти	Заметка (кем убит и какой смертью погиб)		
1. Фильченко Герасий	1880 г.	1944 г.	убит польскими националистами		
			(муж)		
2. -" Гоерия Махай.	1886 г.	1944 г.	-"	-"	-"
3. Дячук Тимофей Макарович	1910 г.	-"	-"	-"	-"
4. Прокопюк Денис Данилович	1871 г.	-"	-"	-"	-"
5. Власюк Наталия	1890 г.	-"	-"	-"	-"
6. Степчук Осиния	1870 г.	-"	-"	-"	-"
7. Власюк София Тих.	1904 г.	-"	брошена в колодець		
8. Прокопчук Евгения И.	1910 г.	-"	-"	-"	-"
9. Гурский Иван	1876 г.	-"	расстрелян польской бандой		
10. Сущик Михаил	1900 г.	-"	-"	-"	-"
11. Матвейчук Александр	1905 г.	-"	-"	-"	-"
12. Жумирук Павел	1862 г.	-"	-"	-"	-"
13. Сущик Петр Степ.	1900 г.	-"	убит немецким гестапо (отец)		
14. -" Сергей Петр.	1926 г.	-"	-"	-"	-"
			(сын)		
15. -" Александр Степ.	1906 г.	-"	-"	-"	-"
			(брат отца)		
16. Яблонский Иван	1875 г.	-"	убит польской бандой (муж)		
17. -" Серафима	1877 г.	-"	-"	-"	-"
			(жена)		
18. Шумска Параскева	1904 г.	-"	-"	-"	-"

Оригінал. Рукопис.

ДАВО: Р-164. — Оп. 3. — Спр. 38. — Арк. 105—105 зв.

Список мешканців Обенизької сільської ради, які загинули під час Другої світової війни

1944 рік

Список советских граждан, зверски расстрелянных немецкими оккупантами и их пособниками

с/с Обениже

Имя, фамилия и отчество	год рождения	год смерти	Заметка
1. Стычук Яков	1911 г.	1943 г.	убит бандой УПА
2. Вербицкий Серафим Григорьевич	1905 г.	1943 г.	расстрелянный польскими бандами
3. Брагнюк Никита Иосифович	1879 г.	1944 г.	расстрелянный немецким гестапо
4. Доманьский Семен	1909 г.	1944 года	расстрелянный немцами
5. Якимук Елена Адамовна	1922 г.	1943 года	убита немцами
6. Созонюк Евтух Васильевич	1906 г.	1944 года	расстрелянный немцами
7. Власенко Мария Антоновна	1928 г.	1943 года	убита немцами
8. Савчук Владимир Сергеевич	1927 г.	1944 года	убит немцами

Оригінал. Рукопис.

ДАВО: Р-164. — Оп. 3. — Спр. 38. — Арк. 107.

Список мешканців Гарузької сільської ради, які загинули під час Другої світової війни

1944 рік

Список советских граждан Гарушского с/с, зверски убитых немецкими оккупантами и их помощниками

Имя, фамилия и отчество	год рождения	год смерти	Заметка (кем убит и какой смертью погиб)
1. Романюк Иван Семенович	1912 г.	1943 г.	замучен бандой УПА
2. -" Мария Васильевна	1922 г.	1943 г.	убит бандой УПА
3. Романюк Анна Павловна	1879 г.	-"	-"

4. Романюк Тамара Ивановна	1939 г.	-"	-"	-"	-"
5. Романюк Александра Ивановна	1940 г.	-"	-"	-"	-"
6. Полищук Михаил Васильевич	1921 г.	1941 г.	убит немецкими оккупантами		
7. Бешта Захар Андреев.	1907 г.	1941 г.	-"	-"	-"
8. Бешта Василий Павлович	1874 г.	1943 г.	убит польскими националистами		
9. Бивалюк Дария Федоровна	1874 г.	1943 г.	-"	-"	-"

Оригінал. Рукопис.

ДАВО: Р-164. — Оп. 3. — Спр. 38. — Арк. 108.

Список мешканців Бобольської сільської ради, які загинули під час Другої світової війни

1944 рік

Список лиц Бобольского с/с, зверски убитых немецкими оккупантами и их помощниками

Имя, фамилия и отчество	год рождения	год смерти	Заметка (кем убит и какой смертью погиб)		
1. Марчук Павел Михайлович	1884 г.	1944 г.	убит польскими националистами		
2. -" Евдокия М.	1886 г.	-"	-"	-"	-"
3. Хомяк Василий М.	1898 г.	-"	замучен	-"	-"
4. Шомирук Степан Романович	1896 г.	-"	-"	-"	-"
5. -" Владимир Степанович	1926 г.	-"	-"	-"	-"
6. Чижук Степан Васильевич	1901 г.	-"	-"	-"	-"
7. Рута Демьян Онуфриевич	1926 г.	-"	-"	-"	-"
8. Евсюк Григорий Иванович	1923 г.	-"	-"	-"	-"
9. Хомяк Кузьма Мойсеевич	1907 г.	-"	-"	-"	-"

10. Веремчук Захар Яковлевич	1886 г.	"-	"-	"-	"-
11. "- Дария	1886 г.	"-	"-	"-	"-
12. "- Лидия Захар.	1926 г.	"-	"-	"-	"-
13. "- Федора Захар.	1930 г.	"-	"-	"-	"-
14. Парфомук Марія	1944 г.	"-	"-	"-	"-
Филипповна					
15. Бойчун Антон Павлович	1906 г.	"-	убит	"-	"-
16. "- Павло Герас.	1878 г.	"-	замучен	"-	"-
17. Тузюк	1882 г.	"-	убита	"-	"-
18. Полищук Ефимия Яковлевна	1895 г.	"-	"-	"-	"-
19. Познар Николай Димитрович	1910 г.	"-	"-	"-	"-
20. Хомячук Игатий	1883 г.	"-	"-	"-	"-
21. Пук Петр Сергеевич	1925 г.	"-	"-	"-	"-
22. Романюк Варвара	1870 г.	"-	замучена	"-	"-
23. Ятчук Владимир Григорьевич	1905 г. 1943 г.	"-	убит німецькими окупантами	"-	"-
24. Кравец Матфей Соловьевич	1886 г.	"-	"-	"-	"-
25. Йовчук Димитрий	1910 г. 1944 г.	"-	убит польськими націоналістами	"-	"-
26. "- Текля	1911 г.	"-	убита німецькими окупантами	"-	"-
27. Баран Сопр	1860 г.	"-	замучен польськими націоналістами	"-	"-
28. "- Варвара	1870 г.	"-	"-	"-	"-
29. Пейх Марія Сафр.	1918 г.	"-	"-	"-	"-
30. "- Василий	1935 г.	"-	"-	"-	"- (сын)
31. "- Вера	1941 г.	"-	"-	"-	"- (дочь)
32. Евсюк Владимир	1905 г.	"-	убит польськими націоналістами	"-	"-
33. Бубесь Марія	1910 г. 1942 г.	"-	убита німецькими окупантами	"-	"-
34. "- Евгения Димитр.	1936 г.	"-	"-	"-	"-
35. "- Иван Димитр.	1940 г.	"-	"-	"-	"-
36. Евсюк Иван Павл.	1870 г. 1943 г.	"-	"-	"-	"-
37. Луцюк Игатий Гаврилович	1896 г. 1944 г.	"-	убит польськими націоналістами	"-	"-

Оригінал. Рукопис.

ДАВО: Р-164. — Оп. 3. — Спр. 38. — Арк. 109—109 зв.

Список мешканців Вербизької сільської ради, які загинули під час Другої світової війни

1944 рік

Список лиц с. Вербиж, зверски убитых німецькими окупантами и их помощниками

Имя, фамилия и отчество	год рождения	год смерти	Заметка (кем убит и какой смертью погиб)		
1. Марчук Иван Никитович	1900 г.	1943 г.	убит польской бандой		
2. Бондарук Андрей Афанасьевич	1899 г.	1944 г.	"-	"-	"- (муж)
3. Бондарук Ефросиния Трофимовна	1904 г.	1944 г.	"-	"-	"- (жена)
4. "- Евстафий Афанасьевич	1896 г.	1944 г.	"-	"-	"-
5. "- Мария Евстафиевна	1924 г.	1944 г.	"-	"-	"- (дочь)
6. "- Ольга	1926 г.	1944 г.	"-	"-	"- (дочь)
7. Вакулич Домна Ивановна	1871 г.	1944 г.	"-	"-	"-
8. Пивень Ефимия Афанасьевна	1908 г.	1944 г.	"-	"-	"-
9. "- Тамара Владимировна	1943 г.	1944 г.	"-	"-	"-
10. Бондарук Агафия Васильевна	1896 г.	1944 г.	убита польськими націоналістами		
11. Кищук Анна Федоровна	1870 г.	1944 г.	"-	"-	"-
12. Бондарук Михаил Павлович	1921 г.	1944 г.	"-	"-	"-
13. Стибельский Михаил Андреевич	1915 г.	1944 г.	"-	"-	"-
14. Фабаровска Марія Антоновна	1898 г.	1944 г.	"-	"-	"-
15. Семенюк Мартын Трофимович	1861 г.	1944 г.	"-	"-	"-
16. Сущик Иван Карпович	1920 г.	1944 г.	"-	"-	"-
17. Косаковский Фран-	1906 г.	1944 г.	убит бандой УПА		

(секретарь ВЛКСМ, с. Вербичне)

цишек Андреевич				
18. Гигера Оксентий Иванович	1881 г. 1944 г.	убит	немецкими оккупантами	
19. Марчук Трофим Семенович	1908 г. 1944 г.	-	-	-
20. Хавень Сидор Иванович	1909 г. 1944 г.	-	-	-
21. Ятчук Степан Васильевич	1905 г. 1944 г.	-	-	-
22. Мохнюк Сергей Хомович	1898 г. 1944 г.	убит	польскими националистами	
23. Скибославицкий Владимир Никол.	1901 1944 г.	убит	немецкими оккупантами	
24. Солимук Иосиф Иванович	1910 г. 1944 г.	убит	бандой УПА	
25. "-" Михаил "-"	1912 г. 1944 г.	убит	польск. националистами	
26. Ряба Татьяна Лукашовна	1891 г. 1944 г.	убит.	бандой УПА	
27. "-" Мария Димитриевна	1907 г. 1944 г.	убита	польск. националистами	
28. Шумский Михаил Павлович	1911 г. 1944 г.	-	-	-
29. Савлук Надежда Павловна	1927 г. 1944 г.	убита	польской бандой	
30. Повх Степан Лукиянович	1897 г. 1944 г.	убит	бандой УПА	
31. "-" Анастасия Никифоровна	1898 г. 1943 г.	-	-	-
32. "-" Татьяна Степановна	1926 г. 1943 г.	-	-	-
33. Йовик Степан Андреевич	1929 г. 1944 г.	убит	польскими националистами	
34. Нестерук Василий Димитриевич	1866 г. 1944 г.	-	-	-
35. Маркевич Иов Петрович	1873 г. 1944 г.	-	-	-

Оригінал. Рукопис.

ДАВО: Р-164. — Оп. 3. — Спр. 38. — Арк. 110, 111.

Список мешканців Купичівської сільської ради, які загинули під час Другої світової війни

1944 рік

Список лиц советских граждан, зверски убитых немцами и их помощниками по с/с Купичув

Имя, фамилия и отчество	год рождения	год смерти	Заметка (кем убит и какой смертью погиб)	
1. Дышлюк Яков Фиофилович	1902 г.	1943 г.	расстрелян	польскими националистами
2. "-" Фиофил Иванович	1876 г.	-	-	-
3. Заславский Григорий Платон.	1912 г.	-	-	-
4. "-" Анна Роман.	1902 г.	-	-	-
5. Патриарх Никандер Игнатович	1899 г.	-	-	-
6. Дышлюк Александр Павлович	1898 г.	-	-	-
7. "-" Надежда Алексеевна	1927 г.	-	-	-
8. "-" Николай "-"	1927 г.	-	-	-
9. "-" Максим Романович	1907 г.	-	-	-
10. Кобюк Яков Константинович	1902 г. 1944 г.	-	-	-
11. Сичкарук Никита Эпифанович	1891 г. 1943 г.	-	-	-
12. Заславска Онисия Малахеевна	1918 г.	-	-	-
13. Тарадай Анна Максимовна	1887 г.	-	убита бандой УПА	
14. "-" Домна "-"	1898 г.	-	-	польскими националистами
15. Андросюк Димитр Юхимович	1907 г. 1942 г.	расстрелян	немецкими оккупантами	
16. Посмок Филипп Кирилович	1896 г. 1943 г.	-	бандой УПА	
17. Заславский Кирил Терентиевич	1876 г.	-	-	польскими националистами
18. "-" Екатерина	1877 г.	-	-	-

Емельянова				
19. Бильчун Афанасий 1876 г.	-"	-"	-"	-"
Емельянович				
20. Остапюк Евдокия 1864 г.	-"	замучена польскими националистами		
Ивановна				
21. Заславска Ярина 1885 г.	-"	-"	-"	-"
Епифановна				
22. "- Анастасия 1930 г.	-"	-"	-"	-"
Павловна				
23. Андросюк Лидия 1874 г.	-"	-"	-"	-"
Денисовна				
24. Карагин София 1874 г.	-"	-"	бандой УПА	
Павловна				
25. Пичерук Кирил 1889 г.	-"	-"	польскими националистами	
Кондратович				
26. Бильчун Антон 1909 г.	-"	-"	-"	-"
Дементиевич				
27. Писнюк Даниил 1868 г.	-"	-"	-"	-"
Николаевич				
28. Сахацкий Таливон 1868 г.	-"	-"	-"	-"
Иванович				
29. "- Елизавета 1867 г.	-"	-"	-"	-"
Федоровна				
30. Паливода Василий 1930 г.	-"	-"	-"	-"
Трифонович				

Оригінал. Рукопис.

ДАВО: Р-164. — Оп. 3. — Спр. 38. — Арк. 112—112 зв.

Список мешканців Ревуської сільської ради, які загинули під час Другої світової війни

1944 рік

Список лиц советских граждан, зверски убитых немцами и их помощниками в с/с Ревушки
с/с Ревушки Турийского района Волынской области

Имя, фамилия и отчество	год рождения	год смерти	Заметка (кем убит и какой смертью погиб)
1. Жумирук Василий Мойсеев.	1879 г.	1944 г.	убит польской бандой

2. Полищук Сизон Данилович	1896 г.	1944 г.	убит польской бандой
3. Полищук Василий Сизонович	1928 г.	1944 г.	убит польской бандой
4. Сачук Василий Макарович	1923 г.	1944 г.	убит -" -"
5. Березюк Никита Якимович	1878 г.	1944 г.	-" -" -"
6. Похопюк Тихон Васильевич	1894 г.	1944 г.	утопленный польской бандой
7. Похопюк Анна Тихоновна	1922 г.	1944 г.	расстреляна -" -"
8. Похопюк Павел Тихонович	1927 г.	1944 г.	-" -" -"
9. Похопюк Нина Тихоновна	1929 г.	1944 г.	расстреляна -" -"
10. Стельмащук Сергей Павл.	1922 г.	1944 г.	убит немецкими оккупант.
11. Бойчун Павел Демьянович	1919 г.	1943 г.	убит польской бандой
12. Бойчун Фезон Павлович	1877 г.	1943 г.	убит бандой УПА
13. Пилипчук Александер	1910 г.	1944 г.	убит польской бандой
14. Мазур Иван	1908 г.	1944 г.	-" -" -"
15. Ващота Константин Иванович	1904 г.	1944 г.	убит и сожжен -" -" (муж)
16. Ващота Екатерина	1904 г.	1944 г.	-" -" -" (жена)
17. Ващота Михаил Константинович	1929 г.	1944 г.	-" -" -" (сын)
18. Ващота Нина Константиновна	1931 г.	1944 г.	-" -" -" (дочь)
19. Ващота Мотруша Константинович	1874 г.	1944 г.	-" -" -" (мужа мать)
20. Мищук София Константинович	1904 г.	1944 г.	убита польской бандой (мать)
21. Мищук Степан Иванович	1926 г.	1944 г.	-" -" -" (сын)
22. "- Михайло Иванович	1928 г.	1944 г.	-" -" -" (сын)
23. "- Иван Иванович	1934 г.	1944 г.	-" -" -" (сын)
24. "- Нина Ивановна	1937 г.	1944 г.	-" -" -" (сын)
25. Бойчун Никифор Захарович	1907 г.	1944 г.	убит немецкими оккупантами

Оригінал. Рукопис.

ДАВО: Р-164. — Оп. 3. — Спр. 38. — Арк. 113, 114.

Список мешканців Кульчинської сільської ради, які загинули під час Другої світової війни

1944 рік

Село Кульчин Турийського району Волинської області

Имя, фамилия и отчество	год рождения	год смерти	Заметка (кем убит и какой смертью погиб)		
1. Ковальчук Петр Феодос.	1913 г.	1942 г.	убит немецкими оккупантами		
2. Корислюк Никодим Сидорович	1904 г.	1943 г.	"	"	"
3. Грисюк Ефросиния Васильевна	1910 г.	"	замучена	"	"
4. "-" Вера Архиповна	1934 г.	"	замучена	"	"
5. Власюк Василий Андреевич	1906 г.	"	"	"	"
6. "-" Иван Васильевич	1936 г.	"	"	"	"
7. Гапонович Уляна	1904 г.	1943 г.	"	"	"
8. "-" Георгий Яковлевич	1936 г.	"	"	"	"
9. "-" Александр	1937 г.	"	"	"	"
10. "-" Неля	1939 г.	"	"	"	"
11. "-" Мария	1939 г.	"	"	"	"
12. Гапонович Наум Иванович	1874 г.	1943 г.	убит немецкими оккупантами		
13. Печенюк Родион Иванович	1896 г.	"	"	"	"
14. Гнатюк Татьяна Степанов.	1876 г.	"	"	"	"
15. "-" Константин Калистр.	1932 г.	1943 г.	"	"	"
16. "-" Александр	1934 г.	1943 г.	"	"	"
17. "-" Василий	1928 г.	"	"	"	"
18. Полищук Степан Васильевич	1924 г.	"	"	"	"
19. "-" Алексей	1927 г.	"	замучен польскими националистами		
20. Гнатюк Петр Григорьевич	1927 г.	"	замучен немецкими оккупантами		
21. "-" Домна Иосифовна	1872 г.	"	"	"	"
22. Печенюк Елена Юхимовна	1896 г.	1943 г.	"	"	"
23. Котульский Семен Алекс.	1930 г.	"	"	"	"
24. Мацюк Мелания Етуховна	1884 г.	"	убита	"	"
25. Марчук Омелян Васильевич	1874 г.	"	убит	"	"
26. "-" Харитина Юхимовна	1874 г.	"	"	"	"
27. Гнатюк Сергей Оксентиев.	1908 г.	"	замучен польскими националистами		
28. Лещук Степан Никитович	1924 г.	1943 г.	убит	"	"
29. Ковальчук Гавриил Марк.	1884 г.	"	"	"	"
30. Лозовицкий Иван Петров.	1864 г.	"	"	"	"

31. Гнатюк Андрей Иванович	1903 г.	1943 г.	убит немецкими оккупантами		
32. Гусак Пестимия Клим.	1874 г.	"	замучена польскими националистами		
33. Денисюк Агафия Потап.	1864 г.	"	"	"	"
34. Мацюк Николай Семен.	1904 г.	"	замучен немецкими оккупантами		
35. Грисюк Параскева Матвеевна	1868 г.	1943 г.	убита польскими националистами		
36. Власюк Куприян Андр.	1902 г.	"	убит немецкими оккупантами		
37. Денисюк Лукаш Иванов.	1864 г.	"	замучен польскими националистами		
38. Демчук Мария Ивановна	1874 г.	"	замучен польскими националистами		
9. Власюк Варвара Васил.	1904 г.	"	убита польскими националистами		
40. Рибарчук Михаил Федорович	1875 г.	1943 г.	убит польскими националистами		
41. Лагановский Сидор Антипович	1887 г.	"	"	"	"
42. Власюк Анна Куприянов.	1934 г.	"	замучен польскими националистами		
43. "-" Петр	1935 г.	"	"	"	"
44. "-" Евгерия	1937 г.	"	"	"	"
45. "-" Степан Куприянович	1938 г.	"	"	"	"

Оригінал Рукопис.

ДАВО: Р-164. — Оп. 3. — Спр. 38. — Арк. 116—116 зв.

Список мешканців Янів-Каролінської сільської ради, які загинули під час Другої світової війни

1944 рік

Список советских граждан, зверски убитых немцами и их помощниками по с/с Янув-Каролинка

Имя, фамилия и отчество	год рождения	год смерти	Заметка (кем убит и какой смертью погиб)		
1. Кислюк Ерофея Федоров.	1889 г.	1943 г.	убита польскими националистами		
2. Баран Йосип	1888 г.	1943 г.	"	"	"
3. Мартынюк Иван Тихон.	1889 г.	"	"	"	"
4. Котюк Анастасия Иосиф.	1900 г.	"	"	"	"
5. Грабовец Алексей	1924 г.	"	"	"	"
6. "-" Екатерина Алексеевна	1904 г.	"	"	"	"
7. Грабовец Адам	1938 г.	"	"	"	"
8. Бирук Михаил Григор.	1916 г.	"	"	"	"
9. Матердей Иван Христоф.	1907 г.	1942 г.	"	"	"
10. Буран Никита Климович	1912 г.	"	"	"	"

11. -"- Мария Митрофан. 1910 г. -"-	-"	-"	-"
12. -"- Мокрена 1910 г. -"-	-"	-"	-"
13. Мартынюк Владимир 1920 г. -"-	-"	-"	-"
Пегонович			
14. Кот Яков Ярмолаевич 1905 г. -"-	-"	-"	-"
15. Сидорук Яков 1907 г. 1943 г.	-"	-"	-"
16. Хомик Максим 1888 г. -"-	-"	-"	-"
17. Ясинчук Ярина 1917 г. -"-	-"	-"	-"
18. Котюк Василий 1889 г. -"-	-"	-"	-"
Калистратович			
19. Риль Михаил 1895 г. -"-	-"	-"	-"
20. Риль Юстиния 1900 г. 1943 г.	убита польськими націоналістами		
21. Матийшук Иван 1910 г. -"-	-"	-"	-"
Савич			
22. Умсирук Александр 1910 г. -"-	-"	-"	-"
Семенович			
23. Мартынюк Тихон 1874 г. -"-	-"	-"	-"

Оригінал. Рукопис.

ДАВО: Р-164. — Оп. 3. — Спр. 38. — Арк. 117—117 зв.

Список мешканців Ключьської сільської ради, які загинули під час Другої світової війни

1944 рік

Список лиц Ключьского с/с, зверски убитых немецкими оккупантами и их помощниками

Имя, фамилия и отчество	год рождения	год смерти	Заметка (кем убит и какой смертью погиб)
1. Голотюк Даниил Григор.	1886 г.	1942 г.	убит немецкими оккупантами
2. Сьомак Остап	1913 г.	1942 г.	-"
3. Ваврик Григорий Соловеев.	1921 г.	1941 г.	-"
4. Стычук Феодосий	1874 г.	1941 г.	-"
5. Сьомак Остапий Михайл.	1912 г.	-"	-"
6. Стычук Степан Сергеевич	1898 г.	-"	-"
7. Стычук Хома Сергеевич	1910 г.	-"	-"
8. Родысюк Александр Ефст.	1912 г.	1941 г.	-"
9. Лучинин Степан	1910 г.	-"	-"
10. Стычук Степан Григор.	1874 г.	1943 г.	-"- польск. націоналістами
11. Родысюк Никита Данил.	1912 г.	1943 г.	замучен -"-

12. Соколова Полина Роман.	1899 г.	1943 г.	убита -"-
13. Родысюк Паулина Григор.	1862 г.	1943 г.	-"-
14. -"- Владимир	1923 г.	1943 г.	-"-

Оригінал. Рукопис.

ДАВО: Р-164. — Оп. 3. — Спр. 38. — Арк. 118.

Список мешканців Нирьської сільської ради, які загинули під час Другої світової війни

1944 рік

Список лиц Нырского с/с, зверски убитых немецкими захватчиками их помощниками

Имя, фамилия и отчество	год рождения	год смерти	Заметка (кем убит и какой смертью погиб)
1. Баран Филипп Яковл.	1893 г.	1942 г.	убит польськими націоналістами
2. Бубен Онуфрий	1888 г.	1944 г.	замучен -"-
Маркович			
3. Гончарук Платон	1864 г.	1944 г.	-"-
Павлович			
4. Иванюк Хома Оксент.	1904 г.	-"	-"-
5. Терещук Анна Платон.	1891 г.	-"	-"-
6. Терещук Надежда	1922 г.	-"	-"-
Никитовна			
7. Терещук Евгения	1914 г.	-"	убита -"-
Куприяновна			
8. Давидюк Анна Давидов.	1908 г.	-"	-"-
9. Давидюк Владимир	1922 г.	-"	-"-
Сидорович			
10. Абрамчук Пелагия	1882 г.	-"	замучена -"-
11. Ткачук Юхим Демьян.	1888 г.	1943 г.	-"-
12. Белецка Катерина	1874 г.	1943 г.	убита -"-
Мартыновна			
13. Гончарук София	1864 г.	1944 г.	замучена -"-
14. Сервачинска Евдокия	1882 г.	1943 г.	убита -"-
Тимофеевна			
15. Ряба Домна	1863 г.	1943 г.	убит польськими націоналістами
16. Грабарчик Марияна	1864 г.	-"	убита бандой УПА
17. -"- Елена Казимировна	1915 г.	-"	-"-
18. Грабарчик Розалия	1928 г.	-"	-"-
Казимировна			

19. Михалевский Збых Болеславович	1940 г.	"-	"-	"-	"-
20. Грабарчик София Ивановна	1929 г.	"-	"-	"-	"-
21. Демик Юзефа Ивановна	1902 г.	"-	"-	"-	"-

Оригінал. Рукопис.

ДАВО: Р-164. — Оп. 3. — Спр. 38. — Арк. 119—119 зв.

Список мешканців Осьмиговицької сільської ради, які загинули під час Другої світової війни

1944 рік

Список лиц Осмиговического с/с, зверски убитых немцами их помощниками

Имя, фамилия и отчество	год рождения	год смерти	Заметка (кем убит и какой смертью погиб)		
1. Волошин Николай	1895 г.	1944 г.	убит польскими националистами		
2. Батюшкин Клим	1894 г.	1944 г.	замучен польскими националистами		
3. "- Василий Климов	1927 г.	1944 г.	"-	"-	"-
4. Хомюк Иван Павлов	1892 г.	1944 г.	"-	"-	"-
5. Хомюк Зинаида	1892 г.	1944 г.	"-	"-	"-
6. Димчук Сава Иосифович	1903 г.	"-	замучен бандой УПА (муж)		
7. Димчук София	1905 г.	"-	"-	"-	"- (жена)
8. "- Юхим Савич	1930 г.	"-	"-	"-	"- (сын)
9. "- Иван Савич	1933 г.	"-	"-	"-	"- (сын)
10. "- Вуся "-	1935 г.	"-	"-	"-	"- (сын)
11. "- Галина "-	1943 г.	"-	"-	"-	"- (дочь)
12. Кмин Андрей Иванович	1925 г.	1943 г.	убит немецкими оккупантами		

Оригінал. Рукопис.

ДАВО: Р-164. — Оп. 3. — Спр. 38. — Арк. 120.

Список мешканців Селецької сільської ради, які загинули під час Другої світової війни

1944 рік

Список лиц Селецкого с/с, зверски убитых немцами их помощниками

Имя, фамилия и отчество	год рождения	год смерти	Заметка (кем убит и какой смертью погиб)		
-------------------------	--------------	------------	--	--	--

1. Явтушок Владимир Мифодиевич	1920 г.	1943 г.	убит немецкими оккупантами 24 февраля		
2. Бисьорек Иван Степанович	1870 г.	1944 г.	убит бандой УПА		
3. Млынек Станислав	1898 г.	1944 г.	"-	"-	"- (отец)
4. Млынек Мария Станислав	1927 г.	1944 г.	"-	"-	"- (отец)

Оригінал. Рукопис.

ДАВО: Р-164. — Оп. 3. — Спр. 38. — Арк. 121.

Список мешканців Задибської сільської ради, які загинули під час Другої світової війни

1944 рік

Список лиц Задыбского с/с, зверски убитых немецкими оккупантами и их помощниками

Имя, фамилия и отчество	год рождения	год смерти	Заметка (кем убит и какой смертью погиб)		
1. Савлук Никита Иванович	1876 г.	1943 г.	убит польскими националистами		
2. Мельник Андрей Трофимович	1898 г.	1943 г.	"-	"-	"-
3. Стыцюк Мирон	1906 г.	1942 г.	убит немцами		
4. "- Елизавета Димитр	1896 г.	1942 г.	"-	"-	"-
5. Вакулюк Константин Матвеевич	1920 г.	1943 г.	убит бандой УПА		
6. Топоровский Захар Андреевич	1910 г.	1943 г.	убит польскими националистами		
7. Топоровский Андрей	1877 г.	1943 г.	"-	"-	"-
8. "- Андрей	1919 г.	1943 г.	замучен		
9. Прокопюк Дария	1877 г.	1943 г.	"-	"-	"-
10. Пясецка Фаня Александровна	1910 г.	1943 г.	сожжена		
11. Пясецкий Григорий Сафронович	1936 г.	1943 г.	"-	"-	"-
12. Пясецкий Еримия	1873 г.	1943 г.	"-	"-	"-
13. Гордиук Денисий	1872 г.	1943 г.	"-	"-	"-
14. Курбан Надежда Федоровна	1927 г.	1943 г.	убита польскими националистами		
15. Курбан Оксиния Федоровна	1929 г.	1943 г.	убита польскими националистами		

16. Вакулук Лудия Константиновна 1910 г. 1943 г. замучена польской бандой
17. Балук Петр 1873 г. 1943 г. задушен и поколен штыками
18. Навратюк Матвей 1884 г. 1943 г. убит польской бандой
19. Яцора Степан Якимович 1910 г. 1943 г. замучен польскими националистами
20. Хомяк Артем 1872 г. 1943 г. зарублен "-" "
21. Крыжановский Иосиф Иванович 1872 г. 1944 г. замучен польскими националистами
22. Вакулук Василий Харитонович 1908 г. 1944 г. убит и замучен бандой УПА

Оригінал. Рукопис.

ДАВО: Р-164. — Оп. 3. — Спр. 38. — Арк. 122—122 зв.

Список мешканців Ловищеської сільської ради, які загинули під час Другої світової війни

1944 рік

Список лиц Ловищеского с/с, зверски убитых немцами и их

помощниками

Имя, фамилия и отчество	год рождения	год смерти	Заметка (кем убит и какой смертью погиб)	
1. Цисарук Василий Кирилович	1890 г.	1943 г.	замучен польскими националистами	
2. Цисарук Уляна Онуфриевна	1890 г.	"-	"-	"-
3. Калюжный Григорий Данилович	1887 г.	"-	"-	"- (отец)
4. Калюжный Маркиян Григорьевич	1910 г.	"-	"-	"- (сын)
5. Калюжна Татьяна Григорьевна	1912 г.	"-	"-	"- (жена)
6. Калюжна Ольга Маркияновна	1941 г.	"-	"-	"- (дочь)
7. Послюк Доминикия	1882 г.	"-	убита польскими националистами	
8. Послюк Мария Дамяновна	1912 г.	"-	замучена польскими националистами	
9. "-" Николай Матвеевич	1941 г.	"-	"-	"-

10. Мигдаль Варвара 1906 г. "-" убита польскими националистами (мать) Митрофановна
11. Мигдаль Иван 1927 г. "-" "-" "-" "-" (сын) Михайлович

Оригінал. Рукопис.

ДАВО: Р-164. — Оп. 3. — Спр. 38. — Арк. 123.

Акт комісії Мар'янівської сільської ради Горохівського району Волинської області про вбивство польськими поліцаями українця Івана Баламута

18 вересня 1944 року

Акт

Дня 18/IX 1944 года мы, нижеподписавшиеся, сельская комиссия по расследованию немецко-фашистских злодеяний в составе председателя Антонюка Василия Петровича и членов

I Багнюка Данила Лукьяновича

II Сенька Власа Игнатьевича

III Иващука Андрея Евфимовича

IV Янюка Трофима Демьяновича

V Цвилюка Тимофея Стефановича

и VI Хомяка Стефана Тимофеевича.

Подтверждаем, что дня 9-го сентября 1943 года был убит польскими шуцманами гражданин села Марьяновка Гороховского района Баламут Иван Андреевич з 1922 года рождения.

Убийство совершено в селе Марьяновке при колонии Мусин Гороховского района. Свидетель Мисько Василий села Марьяновка Гороховского района.

Марьяновка, дня 18/IX 1944 года.

Председатель комиссии Антонюк

члены комиссии Багнюк, Сенько, Иващук, Янюк, Цвилюк, Хомяк.

Копія. Рукопис.

ДАВО: Р-164. — Оп. 3. — Спр. 3. — Арк. 48.

Акт комісії Мар'янівської сільської ради Горохівського району Волинської області про вбивство польськими поліцейськими українця Михайла Пруса

22 вересня 1944 року

Акт

Дня 22/IX 1944 года мы, нижеподписавшиеся, сельская комиссия по расследованию немецко-фашистских злодеяний в составе председателя Антонюка Василия Петровича и членов

I Багнюка Данила Лукьяновича

II Сенька Власа Игнатьевича

III Иващука Андрея Евфимовича

IV Янюка Трофима Демьяновича

V Цвилюка Тимофея Стефановича

и VI Хомяка Стефана Тимофеевича.

Подтверждаем, что дня 15-го июля 1943 года был убит польскими шуцманами гражданин села Марьяновка Гороховского района Прус Михаил Петрович з 1924 года рождения, который был взят из собственной квартиры и расстрелян при колонии Мусин сельсовета Марьяновка. Свидетель Токарска Анна Терентьевна села Марьяновка Гороховского района.

Марьяновка, дня 22/IX 1944 года.

Председатель комиссии Антонюк

члены комиссии Багнюк, Сенько, Иващук, Янюк, Цвилюк, Хомяк.

Копія. Рукопис.

ДАВО: Р-164. — Оп. 3. — Спр. 3. — Арк. 49.

Акт комісії Горохівського району Волинської області про вбивство жандармом Гольбергом за доносом Софії Сосіцької родини українця Івана Янюка

15 листопада 1944 року

Акт №4

15-XI-1944 року.

Комісія по розслідуванню та виявленню німецько-фашистських злодіянь і збитків по Горохівському районі в складі голови тов. Соболевського Григорія Йосиповича, секретаря тов. Баламута Миколи Кіндратовича, членів комісії тов.тов. Гуцика Максима Ігнатовича, Грицяя Михайла, Ємчика Анд-

рія Йосиповича, Веремчука Петра Костянтиновича та Рожила Андрія Ігнатовича стверджує наступне: дня 29 березня 1943 року на послухний донос фольксдойчки Софії Сосіцької, що якобы під час нападу на Горохів партизан за домом вбитого Янюка Івана стояли підводи, що привезли партизан, на приказ гебіткомісара Гертера вбито всю родину, яка складалася з 6 душ, а саме: Янюка Івана Григоровича, Янюк Софію, Янюк Ярину, Янюка Олександра, Янюка Миколу і Янюк Анну. Жертви страшної масакри покладено на підлогу ниць і в потилицю стрілами з револьверу побито. Виконавцем жадливої масакри був жандарма-кат Гольберг. Сосіцька донос зробила фальшивий, аби скористати з помешкання по вбитих.

Ближчих інформацій надасть Янюк Ан.

Голова Соболевський.

Секретар Баламута.

Члени Гуцик

Грицай

Ємчик

Веремчук

Рожила

Копія. Рукопис.

ДАВО: Р-164. — Оп. 3. — Спр. 3. — Арк. 5.

Додаток 3.

Порівняльна таблиця жертв поляків і українців під час збройної міжусобиці на теренах Володимир-Волинського району, підготовлена краєзнавцем Ярославом Царуком на основі аналізу книги польських авторів Владислава та Єви Семашків "Ludobójstwo dokonane przez nacjonalistów ukraińskich na ludności polskiej Wołynia 1939—1945"

№ п/п	Назва населених пунктів	Дані Владислава і Єви Семашків сторін-ка		Дані Ярослава Царука поля-укра-їнці поля-укра-їнці		Примітка
		ка	ки	ки	їнці	
1.	Анусін Дубніцкі	8				Поляки виїхали
2.	Амбухів			2		
3.	Бегета	856	20		13	
4.	Березовичі	857	55—57		17	30.08.43
5.	Барбарувка		36—41		сім'я	7.02.44
6.	Білін		25	1	4	
7.	Бобичі				11	
8.	Білозовщина				11	
9.	Ворчин	853	7	2	49	
10.	Воцашин	824	3+2			
11.	Верба	945	9	2	59	
12.	Вілька Видранецька				3	
13.	Верув				13	
14.	Вілька Фалемичівська				3	
15.	(Гнійно) Красностав	918	13	1		
16.	Домінопіль		250		218	
17.	Дубники		1	1	53	
18.	Едварполе	841	2		3	
19.	Забунда				9	
20.	Зимне	869	2	1	15	
21.	Зигмунтовка	871	55	8		3 поляки вбито своїми
22.	Заболоття	853	1	2	29	
23.	Заброди	854	2	2	3	
24.	Залужжя	854	4		9	
25.	Корчунок	843	61	13	6	

26.	Коритня	844	2		2	48
27.	Коцюр	922	3			2
28.	Когильне	923	76			3
29.	Кладнів					40
30.	Капітулка					13
31.	Лудин				14	
32.	Ласків	821	5			4
33.	Ліски	923	6	17	10	18
34.	Людмиполь			104	105	72
35.	Микитичі	846	6	6		35
36.	Маря Воля	863	218		30	
37.	Маркостав	863	44			
38.	Микуличі	864	25		10	25
39.	Міжлісся (Владиславівка)	869	160		23	
40.	Марцелівка	925	23		2	20
41.	Жовтневе (Могильне)	71	1		3	15
42.	Новосілки	821	6		5	
43.	Новини				5	10
44.	Нехвороща	857	90		12	11
45.	Охнівка	928	12		4	101 (160)
46.	Овадне		5			10
47.	Орані					1
48.	Осередок					3
49.	Октавин	865	26			1
50.	Полум'яне	846	5		5	25
51.	Пархоменкове (Видранка)	853	50		1	5
52.	П'ятидні	822	2			9
53.	Писарева Воля	931	20		3	3
54.	Поничів					6
55.	Підгайці					2
56.	Рокитниця				11	
57.	Руснів	865	10			
58.	Русів		1			6
59.	Стенжаричі	850	106	23	24	150
60.	Стрілецьке	851	108		4	53
61.	Селець	867	16			
62.	Смолово	822	68		7	7 родин

63. Суходоли	823	82		
64. Смолярня		7		
65. Свійчів	938	96		
66. Селиська			23	
67. Софіївка			20	
68. Терасін	942	207		Жило 29 сімей і всі виїхали
69. Тростянка	851			
70. Турівка	852			
71. Уланівка	867	31		Колонія осадник., вивезена 1940 р.
72. Фалемичі	861	3		11
73. Федорівка			12	1
74. Хмелев	859	11		52
75. Хобултова	860	26	8	42
76. Хворостів	860	10		
77. Черчичі	867	1	8	2
78. Чесний Хрест	861	34		
79. Чернявка	840	1		3
80. х. Шури	939	35	3	
81. Яковичі	862	4		7
82. Яворівка	862	100		
83. Зоря (Пузов)	847	2	2	
	2532	49	616	1233

Кількість поляків завищена у 4,1 раза.

Кількість українців занижена у 25 разів.

Різниця в поляках — 1916 осіб, українців — 617 осіб.

Дані за поляків виписані з книги Владислава і Єви Семашків "Людовбивство польського населення, здійснене українськими націоналістами на Волині у 1939—1945 рр."

ЗМІСТ

Одвічна українськість Волині.....	3
Додаток 1. Хроніка Волинської трагедії.....	106
Додаток 2. Документи.....	166
Додаток 3. Порівняльна таблиця жертв поляків і українців під час збройної міжусобиці на теренах Володимир-Волинського району, підготовлена краєзнавцем Ярославом Царуком на основі аналізу книги польських авторів Владислава та Єви Семашків "Ludobójstwo dokonane przez nacjonalistów ukraińskich na ludności polskiej Wołynia 1939—1945".....	196

Художнє оформлення
Леоніда Демчишина

Технічний редактор
Надія Логунова

Комп'ютерна верстка
Миколи Сергійчука

Підписано до друку 27.11.2009. Формат 84x108/32. Гарнітура Міньйон.
Друк офсетний. Умов. друк. арк. 21,0. Обл. вид. арк. 10,5. Наклад 2000.
Зам. 9-1332.

Оригінал-макет виготовлено в ПП Сергійчук М. І., 07300,
м. Вишгород Київської області, вул. Грушевського, 1, пом. 31. Свідоцтво
про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції —
серія ДК №2448 від 24.03.2006 р.

Віддруковано в ЗАТ "Віпол", 03151, м. Київ, вул. Волинська, 60. Свідоцтво
про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції —
серія ДК № 752 від 27.12.2001 р.

ПРО ІСТОРІЮ УКРАЇНИ МОЖНА ЩЕ ПРОЧИТАТИ:

1. Всеволод Петрів. Військово-історичні праці. Спомини. — К., 2002. — 640 с. Розвідки генерала про історію українського військового мистецтва, спомини з 1917—1918 років.
2. В. Сергійчук. Як нас морили голодом. — К., 2006. — 392 с. Документи з таємних архівів про організацію голодоморів в Україні в ХХ столітті.
3. В. Сергійчук. Поляки на Волині у роки Другої світової війни. Документи з українських архівів і польські публікації. — К., 2003. — 576 с.
4. Всеволод Петрів. Військово-історичні праці. Листи. — К., 2004. — 626 с. Праці з історії військового мистецтва, листування з дячами діаспори.
5. Митрополит Андрей Шептицький у документах радянських органів державної безпеки (1939—1944 рр.). — К., 2005. — 480 с;
6. В. Сергійчук. Український здвиг: Прикарпаття. 1939—1955; Поділля. 1939—1955; Наддніпрянина. 1941—1955. — К.: 2004—2005. — 840 с.
7. В ім'я майбутнього нації. Документи і матеріали про організацію допомоги українською діаспорою студентам-емігрантам. — К., 2005. — 920 с.
8. Симон Петлюра. Статті. Листи. Документи. Т. IV. — К., 2006. — 704 с.
9. В. Сергійчук. Симон Петлюра і єврейство. — К., 2006. — 152 с.
10. В. Сергійчук. Новітня каторга. Військовополонені та інтерновані Другої світової війни на території України. — К., 2001. — 188 с.
11. В. Сергійчук. Танковый король России. — К., 2005. — 236 с. Про наркома танкової промисловості в роки війни, генерала Ісаака Зальцмана.
12. В. Сергійчук. Тавруючи визвольний прапор. Діяльність спецбоїв НКВС-НКДБ під виглядом УПА. — К., 2006. — 160 с.
13. Ліквідація УГКЦ (1939—1946). Документи радянських органів державної безпеки. Том I, II. — К., 2006. — 920 с, 804 с.
14. Український хліб на експорт: 1932—1933. — К., 2006. — 432 с.
15. В. Сергійчук. Соборна пам'ять України. Календар-альманах. 2007. — К., 2006. — 288 с.; 2008. — К., 2007. — 288 с.; 2009. — К., 2008. — 288 с.
16. "Українізація" Росії. Політичне ошуканство українців російською більшовицькою владою в 1923—1932 роках. — К., 2000. — 332 с.
17. Героїка трагедії Круг. — К., 2008. — 488 с.
18. Що дала Україна світові. У книзі оцінено внесок видатних українців у розвиток світової науки, техніки, освіти і культури. — К., 2008, — 504 с
19. Українські державники: Всеволод Петрів. Розповідь про визначного воєначальника, командувача Армією УНР. — К., 2008. — 296 с.
20. Етнічні межі і державний кордон України. — К., 2008. — 560 с.
21. Українські державники: Симон Петлюра. Розповідь про визначного воєначальника, голову Директорії УНР. — К., 2009. — 568 с.
22. Степан Бандера у документах радянських органів державної безпеки (1939—1959). — К., 2009. — Т. I. — 680 с.; Т. II. — 640 с.; Т. III. — 648 с.

З питань придбання вищезазначеної літератури звертатися за телефонами: 8 (067) 995-67-06, (095) 683-08-80. E-mail: serhijchuk@mail.univ.kiev.ua